

Bernard Sööt

EESTI
KIRJANDUSE PÕHIJOONI

KUTSEKOOLIDELE

Lisa

STILISTIKA
JA
POEETIKA
ALG-
MÕISTED

1943

EESTI KIRJASTUS
TALLINN

BERNARD SÖÖT

**EESTI
KIRJANDUSE PÕHIJOONI
KUTSEKOOIIDELE**

LISA

STILISTIKA JA POEETIKA
ALGMÕISTED

TEINE TRÜKK

34934

EESTI KIRJASTUS

TALLINN 1943

166993

A-15364

AfV. Nr. I/0118. Trükiarv: 4150 eksemplari. Paber: ETK Tallinna Paberivabrik; trükipaber 56:79 cm. Trükk ja brošuur: Trükikoda „Vaba Maa“, Tallinn.

Ilmunud detsembris 1943.

Rmk. 1.25

SAATEKS.

Käesolev kirjanduslugu on mõeldud eeskätt kutsekoolidele, kus sellise põhijoonelise ülevaate järele on alati tuntud kehtvat vajadust. Vastupidi meil seni ilmunud sellelaadilistele ülevaadetele on selles raamatus hoidutud kirjanduslike andmete esitamise ülirohkest, loobutud ülesandest anda täielikku kirjandusloo konspekti. On piiratud ainult nende autorite ja teostega, mis omavad eesti kirjanduse arenemises kõige olulisemat ja edasiviivamat tähtsust. Teoseist on eelistatud neid, mis aegade jooksul on kujunenud rahvaomaseiks, olnud püsivamalt laiemate rahva-kihtide tähelepanu keskuseks ning kirjanduslike elamuste pakkujaks. Seniseid traditsioone arvestades on veel tunduvalt kärbitud kiriku- ja rahvavalgustusliku kirjanduse käsitlust, millel on küll kõrgesti hinnatavat kultuuriloolist, aga väga vähe puhtkirjanduslikku tähtsust. Vähemtähtsa ja ebaolulise vältimisega on säästetud ruumi edasiviivamate teoste üksikasjalisemaks käsitluseks, antud seega ka süvenemismõimalusi üksiknähtustesse, mis seni selliseis lühülevaateis on puudunud.

Lõpuks on käesolevas raamatus veel loobutud seisukohast, et kirjanduslugu peab ulatuma kõige viimaste aastateni. Eesti Vabariigi aegset kirjandust on käsitletud seetõttu väga lühidalt. See ajajärk on alles liiga värske ja lõplikult selgumata, et seda kogu ulatuses saaks näha õiges kirjandusloolises perspektiivis.

Tekstinäidete osas on peetud otstarbekamaks võimalikult parandada ja ühtlustada õigekeelsust, jättes stiililise külje puutumata. Algkeeles on esitatud ainult O. W. Masingu tekstinäide, et anda konkreetset kujutlust vanemast keelest.

Raamatu kujunemises on hinnatavalt kaasa aidanud kolleeg Henno Jänes, kellele siinkohal autori südamlikumata tänu. Samuti tänab autor Friedebert Tuglast, kelle arvustuslikud märkmed on tulnud kasuks raamatu teisele trükile.

Autor.

TÄHTSAMAI D LÜHENDEID.

A. H. Anna Haava
 AHT. A. H. Tammsaare
 A. K. August Kitzberg
 A. M. August Mäkk
 E. B. Eduard Bornhöhe
 E. E. Ernst Enno
 E. V. Eduard Vilde
 Fr. R. F. Fr. R. Faehlmann
 Fr. R. Kr. Fr. R. Kreutzwald
 Fr. T. Friedebert Tuglas
 G. S. Gustav Suits
 H. V. Henrik Visnapuu
 J. B. Jaan Bergmann
 J. L. Juhan Liiv
 L. K. Lydia Koidula
 M. M. Mait Metsanurk
 M. U. Marie Under
 P. Kr. Pedro Krusten
 Rhvj. rahvajutt
 Rhvk. rahvakeel
 Rhvl. rahvalaul
 V. R. Villem Ridala

I. KIRIKUKIRJANDUS (1600—1800).

Eesti trükitud kirjanduse algus kuulub seni teada olevail andmeil aastasse 1535, millal meie lähemal naabreil lätlastel, leedulastel ja soomlastel veel sellekohased üritused puudusid. Esimeseks teoseks oli luteri usu katekismus, mille eestikeelse osa oli alasaksa keelest eesti keelde tõlkinud Tallinna Püha-vaimu kiriku eesti soost õpetaja Johann Köll. Seetõttu et tõlki-ja oli omast rahvusest, on selle raamatu keel loomulikum ja puhtam kui järgnevad võõraste poolt väljaantud eesti-keelsed teosed enam kui saja aasta kestel.

Rahva keskele see katekismus ei pääsnud, sest varsti pärast ilmumist pandi ta keelu alla ja hävitati hiljem. Temast on säilinud ainult üksteist lehte.

Selle esikteosega algab ühtlasi meie esimene kirjandusaja-järk, mis teenis eeskätt kiriku tarbeid ja mida seetõttu kutsume kiriku kirjanduseks. Selles on esikohal jutluse-ja kirikulaulu raamatud. Oma hariastme saavutas eesti kiriku-kirjandus aastal 1739 Piibli ilmumisega, mis sai oma-aja kohta haruldase leviku osaliseks, tungides kõigisse rahva-kihtidesse. Rahva vaimse arengu juhtimises on Piibilil olnud seetõttu suur mõju. Ühtlasi on Piibel olnud ammu-tamatuks allikaks ja eeskujuks meie edaspidise kirjanduse, eriti aga õpetliku kirjanduse soetamises. Piibli keeleliseks teeneks on, et ta lõi meie ühise, põhja-eesti murdeile raja-neva kirjakeele.

Küsimus: Milliseis loetud teoseis olete märganud Piibli mõju?

II. ILMLIKU KIRJANDUSE ALGUS (1800—1860).

1. Algatajaid.

Juba 17. sajandi teisel veerandil tekkisid kirikukirjanduse kõrval meie ilmliku luule esimesed katsed pulma- ja matuse-laulude näol, mida kirjutasid saksa soost pastorid ja gümnaa-siumiõpetajad. Selle nn. juhuluule teeneks on, et ta tõi eesti kirjandusse esmakordselt lõppriimi ja kindlama värsimõõdu. Esimeseks populaarsemaks ilmlikuks luuletuseks on 32-salmi-line „Käsu Hansu nutulaul“ (a. 1708), mille autorit Käsu Hansu võib pidada esimeseks eesti soost kirjanikuks. Selles jutustatakse arvatavasti oma-aja kirikukirjanduses tuntud Jeruusalema linna hävitamisloo eeskujul tõestisündinud lugu Tartu linna hävitamisest Vene vägede poolt Põhjasõja ajal (a. 1708). Tartu linna on kujutatud elava olendina, kes kahetsedes oma endist uhkust ja kõrkust nutab här-dasti oma koleda saatuse pärast ja manitseb teisi linnu meelt parandama.

Jutukirjanduse esimeseks säilinud katseks on 18. sa-jandi II veerandist päritolev dialoogivormis kirjutatud „Hanso ja Mardi jutt“ (ilmunud arvatavasti a. 1739), mille autorit ei tunta.

Jutukirjandusega võrreldes kuuluvad meie näitekir-janduse alged jällegi peagu sajandi võrra hilisemasse aega. Esikteoseks on siin Tallinna omaaegse näitleja Steins-bergi jant „Pärmi Jaagu unenägu“ (1824).

On märkimisväärne, et võrdlemisi suur ajaline vahemaa kirjanduse kolme põhiliigi — luule-, jutu- ja näitekirjanduse

alguse vahel ei ole jätnud vastavalt mõju avaldamata ka nende hilisemale arenemisele.

2. Rahvavalgustuslik kirjandus ja O. W. Masing.

Eesti ilmliku kirjanduse esimene tihedam harrastus kuulus möödunud sajandi esimesse poolde. Päämiseks äratajaks oli siin Lääne-Euroopa valgustusajastu ja Suure Prantsuse revolutsiooni ajal tekkinud inimsuse- ja üheõigustluse-ideede tungimine Baltimaadesse, mille mõjul hakati nõudma talupoegade olukorra parandamist. Mitmed välismaal hariduse saanud ideelisemad saksa kirikuõpetajad ja teised eestisõbralikud haritlased (nn. e s t o f i i l i d) asusid innustunult rahvahariduse tõstmise tööle. Rahvast püüti valgustada kõigepäält õpetliku kirjanduse soetamisega. Anti välja — mõnelgi korral koguni tasuta — rida õpetlikke rahvaraamatuid, mis olid suuremalt osalt tõlked võõraist keelist. Neis pakuti alge- l i s i l ü h i j u t t e, kuid selle kõrval esitati vahetevahel ka teisi õpetliku kirjanduse eriliike, nagu m õ i s t a t u s i, v a - n a s õ n u, v a l m e j m. Kunstilisi sihte üldiselt ei taoteldud, vaid lepiti lihtsatoimse sündmustiku esitamisega, millest igaüks võis hõlpsasti välja lugeda pakutava õpetuse. Sellist kirjandust üldiselt iseloomustavaks juhtlauseks sobib hästi ühe meie tolle aja hinnatavaima saksa soost kirjaniku O. R. Holtzi jutu pealkiri: „Jutt on see kooruke, õpetus on see iva“.

Rahvavalgustusliku kirjanduse algatajajaks ja arendajajaks olid eestisõbralikud sakslased (Fr. Arvelius, Fr. W. Willmann, J. H. Rosenplänter, J. W. L. Luce, O. R. Holtz, krahv P. Manteuffel jt.), aga ükski neist ei võinud saavutada rahva hädade ja eesti keele puuduliku tundmise tõttu sellist edu kui Otto Wilhelm Masing, keda tuleb pidada meie rahvavalgustusliku kirjanduse kõige tüsedamaks esindajaks.

O. W. Masing (1763—1832) on pärit Lohusuust, kus ta isa oli köstriks. Visa edasipüüdlikkusega omandas ta, iseseisvalt elatist teenides, Saksamaal usuteadusliku hariduse. Olnud mõne aja Tallinnas kodukooliõpetajaks ja sooritanud pikema kogemusrikka välismaareisi, pidas ta kodumaal kirikuõpetaja ametit ja tegeles selle kõrval südimalt kui ükski teine tol ajal rahvavalgustusliku kirjanduse soetamisega. Seejuures on ta tegevus väga mitmekülgne: ta on ühtaegu kirjanik, arvustaja, ajakirjanik, koolikirjanik ja keelemees. Igal alal omab ta teedrajavat tähtsust. Oma eelkäijaile ja kaasaegseile kirjanikele heitis ta õigusega ette keele liiga puudulikku tundmist ja pakutava lugemismaterjali sisulist kehvust ja puisust. Tema arvustus on esmakordne ja tabav. Keelemehena ta parandas, täiendas ning rahvapärastas edukalt kirjakeelt ja nõudis eesti keele tarvitamisele-võtmist koolis ja kohtus.

Masingu toodangust on tähtsamad ta „Pühapäeva vahelugemised“ (1818) ja neli aastakäiku „Maarahva Nädalalehte“ (1821, 1822, 1823 ja 1825), mis sisaldavad hulga ilukirjanduslikke kui ka populaarteaduslikke palasid. Masing oskas teha käsitlust huvitavaks oma elava, lopsakalt rahvapärase keele ja väljendusliku kujukuse ning tabavusega. Omades rikkalikke teadmisi ja reisikogemusi suutis Masing palju pakkuda ka puhtsisuliselt. Oma rohkeis juttudes ja kirjeldustes kaugete maade imelistest loodusnähtustest, loomadest ja inimestest oskab ta läheneda lihtsale lugejale ja teha ka kõige võõramaisema nähtuse arusaadavaks ning selgeks. Veel enam on põhjust hinnata ta kodumaise ainekliku rikkust ja mitmekesisust. Teadmiste jagamise kõrval pöörab Masing siin sageli tähelepanu ka valitsevaile pahedele. Mille vastu ta tõsise usumehena ja mõistusnimesena eriti võitles, oli vennastekoguduste kaudu üle maa levinud liigne vagatsemine ja usuhullustus. Ta leidis ümbritsevast tõsielust rohkesti näiteid, mis selgitasid rahvale, et niisuguste nähtuste puhul pole tegemist

mitte normaalse olukorraga, vaid haigluse, pettuse ning teesklusega.

Innukas püüd tõsta rahva hariduslikku taset, võib-olla veel enam aga meil valitsevate majanduslike ja hariduslike olude julge arvustamine tõi Masingule rohkesti vaenlasi. Tal tuli sageli kannatada nii avalike halvustuste kui ka kuritahtlike salakaebuste all. Oma vaenlastele ta vastab tabava valmiga „Päts“, mis sai rahva keskel üldtuntud lauluks.

TEKSTINÄIDE VALMIST „PÄTS“.

(Üks mõistjut.)

Wendre metsas Perno maal	kübbaraga tantsima,
lasti wanna karru mahha;	ja mõnda tempu teggema.
pojad jäivad emmast mahha,	Ammetid kõik kätte antud,
wõeti, widi turrule,	rõngad ninna sõõrme pantud,
Perno linna kaubale.	läksid perremehhega,
Juhtus karrotantsitaja	mõda maad siis tantsima;
parrajast seäl ollema,	ja, et mõistsid tantso lüa,
ja ta wanna tantsikarru	olli perremehhel süa,
ram ¹ ja wanna ollema.	kes kui rängast wõttis wina
Se siis õstis karropojad	waestel liast teggi pina ...
õppetas neid istuma,	

Rahvavalgustusliku kirjanduse viljaka autorina pakkus Masing meile iseloomulikumat ning täiuslikumat, mis meie kirjanduses sel alal leidub. Kultuurilooliselt on aga lisaks kõrgesti hinnatav tema kirjakeele rahvapärastamine, sõnavaraline rikastamine ja õigekeelsuse parandamine, samuti eesti ajakirjanduse rajamine.

¹ ram — ramb, jõuetu

Parima osa oma võimeist pühendas Masing innustunult eesti rahvale.

Küsimus: Milliseid rahvaalgustuslikke teoseid olete lugenud ja milliseid õpetusi neis pakuti?

3. K. J. Peterson — uuestisündiva eestluse esimene tulihiing.

Keset halli aega, mil meie kirjanduses valitsesid eluvõõrad ja kuivalt mõistuspärased taotlused, võrsus meil erandlik noor luuletaja, kes oli vallatud ilust ja puhta luule võimsusest niivõrd, nagu seda polnud meil julgenud ega suutnud keegi enne teda. See oli Kristjan Jaak Peterson, noor andekas tulihiing, kes hoolimata oma lühikesest, 21-aastasest elu-
east jättis päranduseks loomingu, mille põhjal teda on õigusega kutsutud esimeseks eesti tõeliseks luuletajaks.

K. J. Peterson (1801—1822) on pärit Viljandimaalt, kust ta vanemad olid asunud Riiga. Isa pidas sääli kirikuteenri kohta ning püüdis anda pojale võimalikult kõrgemat haridust. Suure edasipüüdlikkuse, andekuse ja töökusega õnnestus Petersonil eratundide andmise ja mõningate toetuste abil lõpetada gümnaasium. Seejuures jätkus tal veel aega ning tahtmist mitmekesiseiks kõrvalharrastusiks. Nii tundis ta luuletamise kõrval erilist huvi paljude keelte ja mõtteteaduse vastu. Gümnaasiumi lõpetamise aastal (1818) oli tal juba valmis esimene käsikirjaline värsivihik. Täis lootusi ning töötahet asus ta edasi õppima Tartu ülikooli, kus tal õpingute kõrval valmis varsti teine vihik värsse. Esialgu õppis ta usu-, siis mõtteteadust, tundes ühtlasi kõige elavamalt huvi keeleteaduslike küsimuste vastu. Ühes töös teeb ta näiteks esimesena vahet sise- ja väliskohakäänete vahel. Võideldes üle jõu käivate majanduslike raskuste ja üha halveneva tervisega,

tuleb Petersonil oma töö paari aasta järel katkestada ja asuda uuesti Riiga vanemate juurde. Aimates halvimat ta kirjutab:

Surma varjule minema

Peab maarahva laulja,

Järele jäävad tema

Laulud armsale rahvale...

Kuivõrd laialdased on noore Petersoni teadmised, näeme sellest, et ta pakub Riias end ühtlasi kreeka, ladina, heebrea, vene, inglise ja saksa keele õpetajaks. On teada, et ta uuris ühtlasi ka Aasia ja Põhja-Ameerika pärismaalaste keeli. Lisaks tõlgib ta rootsikeelse „Soome mütoloogia“ saksa keelde, kirjutab luuletusi ja peab huviga päevaraamatut. Andekusega seltsib ühtlasi tugev ning omapärane iseloom. Ta teeb alati julgesti seda, mida ta peab õigeks, ka siis, kui see on vastuolus kehtivate kommete ja harjumustega. Nii käib ta eestlasena Riias talumehe riideis, rõhutades seega oma eesti päritolu, ega hooli sellest, et eestlasi säääl tol ajal haritlasteks ei peetud.

Kes tahab tõsiselt tarkust õppida, sel ei jää aega tühiste moekommete õppimiseks — arvab Peterson oma päevaraamatus. Tantsiminegi näib talle mõttetetu ajakuluna. Ta ütleb: Meil on ju küllalt elurõõme, miks siis veel õppida rõõmus olema.

Noore luuletaja sügavalt rahvuslikku meelsust väljendab vahest kõige meeldejäävamalt järgmine märkus päevaraamatus:

Kui ma Riia linnas olin, tuli üks sõber meie maalt tubakat ligi tuues, mis säääl oli kasvanud. Seda tubakat, sest et ta meie maalt oli, tarvitasin ma ainult pühapäeval!

Kuigi alatasa ainelises kitsikuses ja üha edeneva kopsuhaigusega, hellitas Peterson siiski mõtet koguda raha õpin-

gute jätkamiseks Tartus. Selleks teeb ta erakordseid pingutusi, kuigi arstid olid tal töötamise keelanud. Nõrk tervis kulub ülepingutustest ning juba paari aasta pärast peab noor luuletaja jäävvalt katkestama kõige lootustäratavamais aastais oma elutöö, mida ta oli alanud ja juhtinud suurejoonelisemalt ning andekamalt kui ükski teine enne teda. Ta suri a. 1822 ja maeti Riia kalmistule, kus ta haud on aegade jooksul vajunud unustusse.

Petersoni kirjanduslikust pärandusest tuleb kõige väärtuslikumaks pidada eriti ta luuletusi. Need olid niivõrd lahku minevad oma-aja maitselaadist, et neid ei osatud kaua õigesti hinnata. Toodangu koguväljaandeni jõuti alles sada aastat pärast luuletaja surma teosega „Kristjan Jaak Petersoni laulud, päevaraamat ja kirjad“ (1922). Peterson on lüüriline luuletaja, kes harrastab peamiselt tuntud klassikalisi luule vorme — oode ja pastoraale ehk karjastelaule. Ta eeskujuks on vana-kreeka klassikud, saksa romantikud ja eesti rahvalaul, viimane eriti keele ja stiili suhtes. Pääteemadeks on loodus, usk, armastus ja luule. Igal pool kohtame sellist tõelisele luulele omast fantaasierikkust, intiimsust ja julgust, mida mujalt tolle aja luulest võiksime asjata otsida. Teedrajavat tähtsust omab ka rahvalaulu väljendusviisi kasutamine. Seejuures on Petersoni luule ühtlasi pildirikas, ürgselt hoogne, täis nooruslikku paatost, vormilt aga, nagu noorusluule ikka, viimistlemata ja laialivalguv.

Petersoni luule kõige puhtamaiks ning kunstiliselt õnnestunumaiks näiteiks on eriti tema oodid. Neis käsitleb luuletaja ülevas stiilis selliseid tähtsaid teemasid, nagu luule võluvad mõju inimesele („Laulja“); päikese pidulikku loojumist õhtuse eha kullas ja sellele järgnevat kuu ja tähtede tõusu („Päev“); sügise looduse ja inimese võrdkujulist sammumist surma poole, millest tõuseb üle inimese vaim, kes osana suurest jumalusest elab igavesti („Sügis“). Teiste seas on kauni-

maid luuletusi ka ood „Kuu“, kus luuletaja on muu seas sõnastanud kõige sütitavamalt oma tulist vaimustust eesti keele vastu:

KUU.

Kas lauluallikas	Igavikku omale otsida?
Külmas põhjatuuless	Siis ma võtan teid,
Minu rahva meelesse	Selge, sinise taeva
Oma kastet ei vala?	Tähed, maa päält
Kui siin lumises põhjas	Kõrge isamaa poole
Ilusa lõhnaga lilleke	Rõõmuga vaadates, laulda;
Viluses kaljuorus	Siis ma laulan sind
Ei või õitseda kaunisti;	Õökuningas, kuu,
Kas siis meie maa keel,	Kes sa pilvede sülesta,
Mis kui tasane ojake	Nii kui pungasta lilleke
Oma ilu tundmata	Lõbusa valge palgega
Läbi heinamaa sinise	Üles tõused taeva all,
Taeva kullases tules	Kus tulised tähed
Rahuga on jookslemas,	Maha on langemas
Ja toreda häälega,	Sinu eest musta,
Oma rammu tundmata,	Pimeda udu sisse.
Taeva müristamisega	Nõnda, kui inimeste vaim
Kui meri on hüüdnmas;	Oled sa udus ujumas,
Kas siis selle maa keel	Kui su mõte on otsimas
Laulutules ei või	Jumalat tähtede alta.
Taevani tõustes üles	

Oodidega võrreldes on karjastelaulud kunstiliselt vähem õnnestunud. Paiguti leidub neis siiski haruldasi loodusekirjelduisi ja erakordselt siirast armsama imetelu ning ülistust.

Oma julguse, siiruse ning puhta ilu jumaldamisega on Petersoni peetud meie noor-eestlaste-uusromantikute eelkäi-

jaks. Noor-estlased eesotsas luuletaja G. Suitsuga olidki esimesed, kes Petersonis käesoleva sajandi algul hakkasid nägema eesti esimest tõelist tulihingelist luuletajat.

Küsimusi ja ülesandeid:

1. Tooge näiteid Petersoni julgete võrdluste, pidulike metafooride ja ilustavate epiteetide kohta!
2. Milline on Petersoni luule tüübiline lause?
3. Jälgige Petersoni luule motiive!

4. Eelärkamisaeg (1830—1860) ja J. V. Jannsen.

19. sajandi algus tõi eestlaste ellu pöörde, mis ei jätnud mõju avaldamata ka kirjanduse arenemisele. Sajandi teise kümnendi lõpul sai eesti talupoeg isikuvabaduse, mis andis esimesi võimalusi majandusliku olukorra parandamiseks ja haritlaskonna tekkimiseks. Visa püüdlikkusega saavutasidki üksikud eestlased, nagu Faehlmann ja Kreutzwald, isegi ülikoolihariduse. Nad liitusid tol ajal meie kirjanduses valitsevate eestisõbralike sakslastega, et jätkata nende harrastatud rahvaharimistööd. Aga neil õnnestus teha seda juba intensiivsemalt, rahvapärasemalt ning mõjukamalt.

Lääne-Euroopa eeskujudel kujunes eriliseks huvialuseks rahvaluule, mille algupärasust, elamusrikkust ning värskust hakati esmakordselt hindama ja kunstluulele eeskujuks seadma. Suuremaid võite saavutas meil rahvaluulelise loomingu alal Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850) rahvaluule ainel loodud kuulsate müütidega „Koit ja Hämarik“, „Emajõe sündimine“, „Keelte keetmine“ jt. (1840—1852). Ühtlasi on Faehlmannil tähelepanavaid teeneid meie rahvuseepose „Kalevipoja“ algatajana, mille sündmustiku põhijooned ja üldilme ta rajas.

Kirjandusvooluliselt on eelärkamisaeg alles ebamäärane, mitmeid eri suundi sisaldav. Faehlmann oma müütidega on selles järgnevale rahvuslikule ärkamisajale omase romantilise ilutsemise eelkäijaks, teiselt poolt jätkub Masingu mõistus pärane rahva valgustusliku kirjanduse soetamine kõrvuti enamvähem neidsamu sihte taotleva sentimentalismiga, mis püüdis köita lugejate südameid eeskätt tundejärgsega. Viimase suuna algupärasemaiks esindajaiks on meil „Luige Laose“ (1843) autor Suve Jaan (Johann Sommer) ja Eesti hümnilooja Johann Voldemar Jannsen, keda kui eelärkamisaja kõige mitmekesisemat ning viljakamat kirjanikku vaatleme lähemalt.

J. V. Jannsen (1819—1890) on pärit Vana-Vändrast, kus ta sündis möldri pojana, „kui eesti rahva priius oli 40 päeva vana“. Oma emalt päris ta tugeva huumorimeele, elurõõmu ja sõnaosavuse — omapärase lopsakuse ning kerguse väljendustes, mis tal on täis kujukaid, rahvapäraseid kõnekäände ja tabavaid ütlushi. Edasipüüdlikkuse ja hea lauluande tõttu õnnestus Jannsenil pääseda Vändra kõstriks ja säälse algkooli õpetajaks. Vändras algas ta ka kirjanduslikku tegevust kirikulaulude tõlkimise ja perioodiliste jutukogude väljaandmisega („Sõnumetooja“, „Püssipapa esimesed külajutud“), kus ta esitas peamiselt eesti oludele kohandatud tõlkeid saksa keelest, aga selle kõrval ka algupäraseid lugusid rahva elust. Seega rajas Jannsen meie kirjanduses tuntud külajutude liigi.

Vändrast asus Jannsen mõne aasta pärast Pärnu Ülejõe kooliõpetajaks, kus ta a. 1857 hakkas välja andma esimest eesti pidevalt ilmuvat ajalehte „Pärnu Postimees“, mis sai varsti üle maa suure poolehoiu osaliseks. Veel tänapäevalgi jätkab Jannseni asutatud ajaleht oma ilmumist Tartus „Postimehe“ nime all.

Oma elu lõppaastad töötab Jannsen Tartus peamiselt ajakirjanikuna ja seltskondliku elu korraldajana, omades mõlemal alal ülemaalse ulatusega tähtsust. 1865. a. asutas ta Tartu laulu- ja mänguseltsi „Vanemuine“, kus mõni aasta hiljem hakati mängima esimesi eestikeelseid näidendeid. Seda tuleb hinnata kui teerajamist eesti teatrile. Pääleselle mainigem Jannseni rohkest ja põhjanevast seltskondlikust tegevusest veel esimese laulupidu korraldamist aastal 1869. Kui ta oma ilukirjanduslikus loomingus kuulub eelärkamisaega, siis oma seltskondlikus töös on ta kõige tüübilisem ning silmapaistvam ärkamisaja tegelane.

Jannseni kodu Tartus kujunes tolle aja eesti kultuurielu keskuseks, kus võis kohata kõiki omaaegseid eesti haritlasi ja vahetevahel ka esimesi hõimusuhete loojaid Soomest ja Ungarist. Pääle südamliku ja humoorika Jannseni oli selle kodu hingeks ta tütar Lydia, luuletajanimega Koidula, keda kirjandusloos tunneme kui meie kõige vaimustavamad isamaalaulikut.

Ilukirjanduslikus loomingus on Jannsen tähelepanuväärne eeskätt luuletajana ja jutukirjanikuna, eriti aga viimasena. Luuletajana õnnestus Jannsenil väärtuslikumat pakkuda eeskätt isamaa- ja loodusluule alal. Pääle isamaahümni „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ (loodud soome-rootsi luuletaja Runebergi luuletuse „Meie maa“ eeskujul) on Jannseni isamaaluulest üldist poolehoidu võitnud „Eesti laul“ („Eesti vennad, laulgem rõõmsast“). Oma lihtsuse ja idüllilise sentimentaalsusega said üldtuntuks ka mitmed ta saksa keelest tõlgitud loodusluuletused, nagu „Õhtukellad on ju hüüdnud“ jt.

Kui Jannsen luule alal on peamiselt laenaja, saksa sentimentaalse luule ümberistutaja eesti keelde, siis jutukirjanduses on tal juba pakkuda mõndagi uut omast käest. See kehtib eriti ka rohkearvuliste külajuttude kohta, kuigi ka neist saab algupäraseks pidada ainult üksikuid. Vahest kõige õnnes-

tunumaks ning iseloomulikumaks võiks pidada pikemat külajuttu „Uus variser ehk kõrtsita ja kõrtsiga küla“ (1860), mille pääteemaks on teesklev vagatsemine ja mille käsitlus on pääletükkivalt karskusesihiline.

Jutukangelaseks on kõrtsimehe poeg Jakob Vörk, kes teeskleb eeskujulikku palvevenda, et saada karske Korvi küla ühe jumalakartliku peremehe koduväiks ja pääseda seekaudu ühtlasi sõjaväeteenistuse sunnist. Ta võetaksegi meeeldi vastu. Kuid nüüd hakkab „Jakobi lambanahk aegamööda kärisema ja hundi karvad välja paistma“. Saanud peremeheks, avab ta varsti Korvi külasse kõrtsi, ning endine vaga küla muutub pahedepesaks. Olukorra päästab mõisnik, kes kõrtsi suleb.

Jannsen oskab kujutada oma tegelasi väga konkreetset ning ilmekalt, kuid kasutab seejuures veel täiel määral õpetlikule kirjandusele iseloomulikku liialdust: tegelaste jaotamist järskudeks vastasrühmadeks — hüvelisteks ja pahelisteks. Sündmustik areneb pinnaliselt ning ebausutava kiirusega. Täiesti liigsena tundub, et jutu lõppu on lisatud 12 punkti kokkuvõtlikke seletavaid õpetusi, mis ka lihtsameelsemale lugejale peaksid olema ilma selletagi iseenesest selged. Kõige enam tuleb hinnata jutu stiili. Jannseni väljendusviis on mahlakalt pildirikas, mugavalt ning häätujuliselt humoristlik ja seejuures niivõrd isikupärane, et võime rääkida mingist jannsenlikust omapärast. Päämiselt just oma stiililise tusedusega tõusevadki Jannseni külajutud 19. sajandi keskpaiku eesti jututoodangus silmapaistvale esikohale.

TEKSTINÄIDE KÜLAJUTUST „UUS VARISER“.

Jakob mõistis ja teadis ka, et rasvaga tihaseid püütakse, ja tegi nõnda. Ta varastas esmalt Anne ja pärast Madise südame takka peale, ja sinna polnud tal muud farvis, kui et mõneks ajaks lambanaha hundi selga

tõmbas. Tuli ta Korvile (ja seda tegi ta nüüd sagedasti), siis oli nii tasane, nii vaga ja lahke, nagu poleks ta siit kurjast maailmast olnudki; ta norutas pead, pööritas silmi, hoidis käsi ristic ja õhkas sügavasti, nagu eht variser. Tuli jutt kõrtsidest, viinast, kaardilöömisest ehk muist pahust asjust, siis tegi Jakob, kui oleks keegi talle keeva vett kaela visanud, ta ei tahtnud sest „uskumata maailma laste pimeduse teenistusest“ midagi kuulda ega näha; ta kahetses ja õhkas alati, et kõrtsimehe poeg oli ja seal paigas pidi elama, kus temasugune vaga mees head ei kuulnud ega näinud; ta kiitis Korvi elu taevast saadik ja ütles, et süda teda nagu ahelatega selle küla poole tõmmata, kus kõrtsist ja „maailma kärast“ kau- gel üht „vaikist püha elu“ võis elada.

„Aga see võis vaga mees olla, — ütleb mõni, — kes vist edaspidi kõige naisega ilma kutsumata Issanda pulmaõhtu söömaajale tõttas.“

Nõnda näib küll olevat, aga kõik ei ole kuld, mis hiilgab, ja Jakob Võrk hiilgas natuke liiaks. Peeti Matsi Peetril õhtu- ja hommikupalvet ja Jakob juhtus seal olema, no mis siis rääkida, ta õhkas, et rinnaluud ragisesid, ja näitas kõige vähemalt prohveti laps olevat. Läks Korvi rahvas kiriku: Jakob oli ees. Palusid nemad oma Issandat: Jakob tahtis iga sõna alla neelda. Kõik maailm nägi Jakobi äkilist vagadust. Mõned ütlesid: „Jakob Korvil käies on palvemeheks saanud“, ja irvitasid. Teised tänasid, et Jumal kõrtsipoisi silmad lahti teinud, kes enne... no olgu peale. Aga jälle teised vangutasid pead ja ütlesid: on väga karta, et seda vagadusemuna saadan on munenud, kust pärast korpion välja tuleb ja neid nõelab, kes teda haudunud.“ No saab näha.

Ülesandeid:

1. Määrake päätegelase iseloomujooned „Uues variseris“ ja jälgige iseloomustamise viisi!
2. Jälgige Jannseni mõjukamaid kõne- ja lausekujundeid!

III. RAHVUSLIK ÄRKAMISAEG (1860—1890).

Umbes 19. sajandi 60-ndate aastatega algab eesti rahva elus järsk tõusuaeg. Laiemais rahvahulkades ärkab elav rahvustunne, eneseväärtuse tunnetamine ja väljapüüd teopõlveolude viletsusest vaimsele ja majanduslikule iseseisvusele. Teostub otsekuu rahva uuestisünd.

Sellist muutust võimaldas kõigepäält asjaolu, et eesti talupoeg vabastati teoorjusest (lõplikult aastal 1868), mille asemel tuli maksta raharenti. Talupojale sai siitpääle võimalikuks osta talusid päriseks ja muutuda majanduslikult iseseisvaks. Seda võimalust kasutati ohtrasti ja mõne aastakümne jooksul kujunes iseseisev talupojaklass, kes hakkas näitama otsekohe suurt haridustahet, mis omakorda võimaldas eesti kõrgema haritlaskonna tekkimise. Kõige sellega kaasuv rahva enesetunde tõus põhjustas erakordse aktiivsuse ning edasipüüdlikkuse kõigil aladel. Süttis rahvuslik vaimustus, mis tunnistas pühaks rahvuse, emakeele ja isamaa, millede teenimine loeti kõigile üllaimaks kohuseks.

Et muud väljendusvõimalused olid piiratud, sai eeskätt kirjandus kohaks, kus kõige heledamalt kajastusid tõusva rahva tunded, mõtteviis ja ideed. Need liikusid päämiselt kahes suunas: tuletati meelde leinates muistset iseseisvust ning vabadust ja hellitati kõige unistuslikumaid tulevikulootusi. Sel tagapõhjal tekkis kirjanduses vool, mis rajaneb kõigepäält tunde pärase ning erakordse harrastusele — romantism. Ro-

mantism eelistab kõike ilusat, salapärast, unistuslikku ja kangelaslikku. Üllad kannatused, looduse- ja vabaduse ülistus, usklikkus, idealiseerimine, huvi kauge mineviku ja võõraste maade vastu — need on romantismi põhitunnused nii meil kui ka mujal.

Kui romantismi eelkäija — sentimentalism — püüdis esile kutsuda eeskätt härdustundeid, siis romantismi tundelaad erineb sellest seepoolest, et ta oma valdavas osas on seotud mingi kangelaslikkuse või vaimustusega.

1. Kreutzwald — „Kalevipoja“ looja.

Meie vanema kirjanduse suurkuju Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882) sündis Virumaal Kadrina kihelkonnas Jõepere mõisas. Et ta vanemad olid mõisateenijad, tuli Kreutzwaldil kasvada koos moonakalastega kitsais oludes. Ta nooruse kauneimaiks mälestusiks olid õhtutunnid mõisapere keskel rehe- ja vaimutoas, kus jutustati pիրruvalgel vanu rahvajutte ja lauldi rahvalaule.

Alghariduse sai Kreutzwald Rakveres. Katsetanud vahepeäl vanemate soovil kaupmehekutse alal, kus ta osutus ebasobivaks, õnnestub tal jätkata oma õpinguid Tallinnas ja saavutada algkooliõpetajakutse. Elatudes selle järel kodukooliõpetajana, jätkab ta suure edasipüüdlikkusega iseseisvalt oma haridusteed, lõpetab eksternina gümnaasiumi ja mõned aastad hiljem ka Tartu ülikooli arstiteaduskonna. Suvevaheaegu kasutab ta rahvaluule kogumiseks. Asunud elama Võrru linnaarstina (1833); kuhu ta jääb 44 aastaks, on Kreutzwaldi päähuviks aeganõudva kutsetöö kõrval intensiivne rahvaluule harrastamine ja kirjanduslik looming. Kõik oma pääteosed kirjutab ta siin. Oma elu viimised aastad veedab ta väimehe

juures Tartus ja on siis juba kõigi poolt austatud „lauluisa“ ja „Kalevipoja“ looja. Tagasihoidlikuna tõrjub Kreutzwald tagasi iga austuse. Kuni elu lõpuni jääb ta vaimult värskeks, teravmeelseks ega kaota ka oma loomupärast ägedust ning pilkehimu.

Oma tegevuses arstina puutus Kreutzwald kokku rahva majanduslike kui ka vaimsete hädadega ja leidis, et on kõigiti hädatarvilik jätkata rahvaalgustuslikku tööd. Tema sellelaadiline tegevus kuulub nii oma esinemise laadilt kui ka ajalt eelärkamisaega ja sellest on kõige mainimisväärsemad saksa allikail koostatud raamatud „Reinuvaderebane“ ja „Kilplased“, mis on võitnud üldiselt eriti noorte tähelepanu.

Ilukirjanduslikus loomingus on Kreutzwald kõige hinnatavam eepikuna, mis alale kuuluvad ta pääteosed — haruldaselt kujundirikas ning tundeküllane poolalgupärane jutustus „Paarsammukestloraändamisteed“ (1853), eesti rahvusepos „Kalevipoeg“ (1857—1861) ja sisu ning tunderikas muinasjuttudekogu „Eestirahva ennemuistsed jutud“ (1865).

Neist on kujunenud „Kalevipoeg“ teoseks, mida peetakse õigusega eesti varasema kirjanduse tippsaavutuseks.

„Kalevipoja“ eeltöödega algas juba teatavasti Faehlmann, kes pidi oma töö varase surma tõttu katkestama. Juba varases lapsepõlves tutvunud paljude Kalevipoja-lugudega ja hiljem enam kui kolme aastakümne kestel rahvaluule kogumist harrastanud, oli Kreutzwald ainus, kes seda tööd võis jätkata ja tulemusrikkalt lõpule viia, hoolimata erakordseist raskustest. Oma lõppkujul ilmus „Kalevipoeg“ mahuka värss-teosena 20 laulus.

Raskused „Kalevipoja“ koostamisel seisnesid peamiselt selles, et meil puudus selline valmis värsikujuline ainek, nagu see esines rahvasuus teisel pool lahte Soome „Kale-

v a l a " - lauludes. Kreutzwaldil tuli koostada eepos väga mitmekesiseist, loomult erinevaist aineist, nagu eepiline ja lüüri-line rahvalaul, jutukujulised vägilasmuistendid jm. Enamiku ainekust pidi Kreutzwald iseseisvalt ümber valama rahvalaulu värsivormi, sisult ümber korraldama ja täiendama. Rahvalaulu keel ja värsitehnika olid siis aga alles uurimata ja eksimused olid seetõttu paratamatud. Seetõttu ei oma „Kalevipoja“ värss kaugeltki seda rütmilist nõtkust ja ilu, mis on omane ehtsale rahvalaulule. Ühetoonilisus oleneb peamiselt sellest, et Kreutzwald on püüdnud teostada täit värsi- ja sõnarõhkude ühtelangust ja kasutanud liigselt parallelismi, mis on toonud enesega ohtrasti kaasa väheütlemaid kordamisi ja liigselt pidurdanud sündmustiku arenemist.

On arusaadav, et neis tingimustes ei saa eepos olla ka oma ehituselt puudusteta. Ainekute erinevaid elemente (rahvajuttu ja rahvalaulu, eepikat ja lüürikat, võõrast ainekku ja puhtisiklikku loomingut) pole suudetud alati ühte sulatada, mistõttu osised on lõdvalt seotud ega moodusta teos ühtset tervikut. Üksikud lood on see-eest aga omaette meisterlikud, nagu XVI lugu, kus kõrvalekaldumatult jutustatakse reisist maailma lõppu — alates ettevalmistusest kuni reisi lõpuni. See on kauneimaid ja oma fantaasiarikkuses haaravamaid lugusid „Kalevipojast“.

Eepose kangelases Kalevipojas on mõnigikord soovitud näha suurejoonelist vägilaslikkust, suurmeelsust ja muid ideaalseid omadusi. Kreutzwald on aga meile andnud inimliku ja meie lihtsaile rahvapärimustele vastavama kuju. Kalevipojas leiame mitmeidki puudusi. Ta on küll tugev, aga algelisel vaimsel arenemisastmel: vähearenenud mõistusega, taipamatu, kohtlane ja julm. Vaimseile lõbudele eelistab ta kehalisi, eriti magamist ja söömist. Ta hoopleb, kannatab joomispahe all, raevustub kergesti ja saadab seesugusena korda isegi mõrvu. Nende negatiivsete joonte kõrval on

Kalevipojal siiski küllalt ka hinnatavaid omadusi. Ta omab sügavat kiindumust vanemaisse, kuningana kaitseb ta end-ohverdavalt maa vabadust, arendab põllutööd, kannab Pihkvast laudu linnade ehitamiseks, on meeeldi valmis aitama nõrgemaid. Ta kannatab süütunde all ja on aus, õiglane ning vankumatu sõnapidaja. Vabadusiha on tal nii suur, et võõra voli ja võimu all elamine on talle talumatu.

Pääle mainitud omaduste toob Kalevipoeg lugejale lähemale ta saatuse kurbloodus, mis ei olene niivõrd ta iseloomust kui mingist halastamatust, ülekohtusest ettemääramisest.

Kokkuvõttes võib nentida, et Kalevipoeg jääb üldiselt ikkagi elava inimese taoliseks ega kannata ühekülgsede hüvede või pahedega liialdamise all, mis tol ajal meie kirjanduses oli tavaline. Nii on Kalevipoeg hoolimata oma puudustest ikkagi oma-ajast üleulatuv kirjanduslik kuju.

Kirjanduslooliselt tuleb „Kalevipojas“ kui kirjanduslikus teoses hinnata eeskätt asjaolu, et ta on esimene ulatuslikum algupärane teos, mis rajaneb nii sisult kui ka vormilt rahvapärasele alusele. Juhtides kirjanduseharrastajaid eesti rahvaluule ainete, stiili ja värsiehituse kasutamisele, avab ta pöördelise tegurina eesti kirjanduses uue, rahvusromantilise ajajärgu, sisaldades ühtlasi rahvusromantismi ideestiku kõige põhilisema mõtte — näidata rahvale ta muistset iseseisvust ning vabadust. Ühenduses sellega kujunes „Kalevipoeg“ üheks tähtsaimaks rahvusliku iseteadvuse tekitajaks, sest orjusajal allasurutud eestlane võis „Kalevipoja“ põhjal end hakata jälle tundma rahva liikmena, kel on olnud väärikas minevik, kes on võimeline vaimselgi alal saavutama haruldast ning kel järelikult ei puudu ka võimalused luua enesele paremat tulevikku.

„Kalevipoeg“ on meie esimene ilukirjanduslik teos, mis on äratanud laiemat tähelepanu ka väljaspool kodumaa piire ja on tõlgitud täieliselt või osaliselt enam kui kümnesse keelde.

TEKSTINÄIDE „KALEVIPOJA“ LÖPUST.

Kalevite poega pandi	Jõulu ajal lähvad lülid
Ratsul valge hobu selga,	Peene hiuksekarva paksuks;
Saadetie salateedel	Kui aga hüüab koidukukke
Põrguriigi piiridelle	Vanaisa väravalta
Väravada valvamaie,	Jõulupüha tulekuda,
Sarvikuda sõitlemaie,	Lähvad ahelate lülid
Et ei selli sidemesta,	Järsku jälle jämedamaks.
Kuri pääseks kütketesta.	Kalevipoeg püüab kätta
Kui siis Kalevite poega	Vahetevahel vägevasti
Veeres kalju väravasse,	Kaljuseinast lahti kista,
Alla-ilma ukse ette,	Raputab ja raksateleb
Hüüetie ülevalta:	Maapõhja müdisema
„Raksa kaljut rusikaga!“	Künkaida kõikumaie,
Raske käega rabadessa	Mere valgelt vahutama;
Lõi ta kalju lõhkemaie, —	Mana käsi hoiab meesta,
Aga käpp jäi kalju kütke,	Et ei vahti väravasta,
Rusik kinni kivi rahnu.	Kaitsev poega põrgust pääseks.
Sealap istub hobu seljas	Aga ükskord algab aega,
Praegu Kalevite poega,	Kus kõik piirud kahel otsal
Käsi kütkes kalju küljes,	Lausa löövad lõkendama;
Valvab vahil väravada,	Lausa tuleleeki lõikab
Kaitseb kütkes teise kütkeid.	Käe kaljukammitasta —
Põrgulistest püüetakse	Küll siis Kalev jõuab koju
Kahel otsal põlend piirul	Oma lastel õnne tooma,
Ahelaida habrastada,	Eesti põlve uueks looma.
Kütkeida katkendella.	

Ülesandeid ja küsimusi:

1. Jälgige tekstinäite stiilikujundeid ja värsitehnikat ja võrrelge seda ehtsa rahvalaulu omaga!
2. Milliseid mõtteid väljendab Kreutzwald „Kalevipoja“ lõppvärssides?

Oma lüürilise toodangu alal on Kreutzwald päämiselt omaaegsete saksa autorite tutvustaja ja tõlkija. Tõlke täpsuses on Kreutzwald oma-aja kohta eeskujulik ja ta autorite valik on esmajärguline. Kõige õnnestunumaiks Kreutzwaldi tõlkeist tuleb pidada luuletusi „Laul“ („Ma teretan sind, hommik“) ja „Priiusele“, esimest väga elava loodusemeeleolu tõlgitsejana, teist tundeküllase, piduliku isamaaluuletusena, mis on sisult kohandatud eesti tolleaegseile oludele. Kreutzwaldi tähtsaimaks luuletuskoguks on „Viruliku laulud“ (1865).

Ka lüürikuna on Kreutzwaldi luuleharrastus tunduvalt mõjustanud tema järglasi Koidulat, Kuhlbarši, Vesket jt., pakkudes neile elamusrohket eeskju.

Kreutzwald on esimene avara euroopaliku silmaringiga eesti haritlaskirjanik, kes oli teadlik oma ülesandeist, julge ja iseseisev oma vaateis ja sellisena võimeline juhtima eesti kirjandust uuele, avaramale ning loomulikumale arenemisteele.

2. Koidula — isamaahümniide looja.

Ärkamisaja kõige esileküündivam lüüriline luuletaja ja vaimustatud isamaalaulude autor Lydia Koidula (1843—1886), kodanikunimega Lydia Janssen, sündis Väandras, kus tal juba varases lapsepõlves oma isa eeskujul ärkas elav huvi kirjandusliku tegevuse vastu. Varsti sai temast isale abi „Pärnu Postimehe“ toimetustöodes. Ja kui perekond Tartusse kolis, tuli Koidulal juba täie intensiivsusega ajakirjanikuna hakata „Eesti Postimehe“ väljaandmise tööle. Selle kõrval alustas ta varakult ka puhtilukirjanduslike katsetustega, mis seetõttu, et ta sai hariduse Pärnu saksa tütarlastekoolis ja et ta emagi oli sakslane, toimus esialgu saksa keeles. Tartus aga puhkeb noorest Koidulast tuline eesti rahvuslane ja lüürik, kes saab

ärkamisaja rahvuslike aadete ja vaimustuse kõige meelivaldavamaks sõnastajaks. Siin avaldab ta anonüümselt oma ainsad luuletuskogud „Vainulilled“ (1866) ja „Emajõe ööbik“ (1867), mille järele talle antakse romantiline luuletajanimi Koidula. Siin mööduvad ta luule õitse-aastad. Vaimult sädelevana, tulihingelisena ning tundeküllasena, välimuseltki uhkelt kaunina saab ta siin kõikide imetluse osaliseks.

Abiellunud muulasega, on Koidula sunnitud mehe ametikoha tõttu lahkuma kodumaalt, millega ta end oma luules oli pidanud lahutamatuks, ja asuma Kroonlinna (1873). Selle kindluslinna kasarmuõhkkonnas tunneb ta teravat kojuigatsust ja kannatab üksindustunde all. Vaevalt 30-aastane, ütleb ta ühes kirjas enese olevat juba hallpäise. Koidula sureb emalt päritud vähktõve ohvrina juba 43-aastaselt ja maetakse Kroonlinna saksa kalmistule, kuigi ta oli oma luules korduvalt avaldanud soovi heita viimsele puhkusele Eesti mullas.

Oma ilukirjanduslikus loomingus on Koidula saavutanud hinnatavaid tulemusi nii lüürilise, eepilise kui ka draamataatika alal. Lüüriline toodang jääb siiski ta päätöök. Siin on ta kõige julgem, jõulisem, tihedam ja omapärasem.

Isa Jannseni eeskujul algas Koidula oma lüürilist loomingut saksa sentimentaalse luule vaba ümberistutamisega eesti keelde. Ta esikkogus „Vainulilled“ on see veel täiesti esikohal. Mitmed sääl avaldatud tõlked, nagu „Meil aia ääres tänaval“, „Juba kase ladvalt lehed langvad“ jt., on saanud oma lihtsuse ning südamlikkusega üldtuntuks.

Teises kogus „Emajõe ööbik“ on juba esikohal Koidula pärisala — isamaaluule. Koidula on siin kõige otsesemalt rahvusliku ärkamisaja meeolude sõnastaja. Tolleaegne haritlaskond võttis seetõttu „Emajõe ööbiku“ vastu sügava vaimustusega. „Emajõe ööbiku“ isamaalauludest on saanud üldise poolehoiu osaliseks eriti tundeküllased isamaahümnid „Mu isamaa on minu arm“, „Sind surmani“ ja elegeilise meeoluga

muistset rahva vabadust meenutav „Mu isamaa, nad olid matnud“ jt. Kõige iseloomulikumaid Koidula isamaalüürikas on mainitud luuletustest esimene.

MU ISAMAA ON MINU ARM!

Mu isamaa on minu arm,	Mu isamaa on minu arm,
Kell' südant andnud ma,	Ei teda jäta ma,
Sul' laulan ma, mu ülem õnn,	Ja peaks sada surma ma
Mu õitsev Eestimaa!	Seepärast surema!
Su valu südames mul keeb,	Kas laimab võõra kadedus,
Su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb,	Sa siiski elad südames,
Mu isamaa!	Mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,

Ja tahan puhata,

Su rüppe heidan unele,

Mu püha Eestimaa!

Su linnud und mul laulavad,

Mu põrmust lilled õitsevad,

Mu isamaa!

Koidula võtab isamaad nagu mingit armastatud elavat, hingelist olendit, kellele luuletaja on kinkinud oma südame, kelle rõõmule ja valule ta kaasa elab, keda ta ei jäta, kui ta ka tema pärast peaks surema „sada surma“. Ühtlasi on Koidula unistuseks saada viimsele puhkusele isamaa rüppe.

Kokkuvõttes on „Emajõe ööbiku“ kandvamaiks motiivideks palav isamaa-armastus, muistse vabaduse kaotamine, kannatusriikas orjusaeg, kaastunde avaldamine isamaa saatu- sele, lootuste äratamine Eesti paremasse tulevikku, soov puhata isamaa mullas. Seesama motiivistik jääb esikohale Koidula hilisemaski isamaaluules.

Pääle kahe mainitud väikese värsivihu on Koidula avaldanud hulga luuletusi „Eesti Postimehe“ väljaandeis ja mujal, kus isamaaluule on samuti esikohal. Kõige enam on neist üldist tähelepanu võitnud veenva tundeküllusega haarav „Eesti muld ja eesti süda“ ja „Miks sa nutad, lillekene?“

Koidula siirdumisega Kroonlinna algab ta isamaaluules teine ning viimne ajajärk, mida iseloomustab meeoleolu järsk muutumine tumedamaks. Esikohal on nüüd raskemeelne kurbus koos igatsusega kodumaa ja haa järele, kaebused lahkemilide üle kodumaal ja manitsused üldisele tööle asumiseks. Luuletuste kunstiline väärtus on tõusnud: vormilt on need sageli Koidula meisterlikumaid ja sisult sügavamaid saavutusi.

Teiste hulgas tõusevad oma suure tundejõuga esikohale eriti luuletused „Jutt“ („Mis mulle jutustad, koidikutuul?“) ja „Igatsus“, mis on ärkamisaja parimaid lüürilisi saavutusi. „Jutus“ pöördub luuletaja kodumaa tuule, pilve ja linnu poole, kes talle jutustavad kodumaa ilust ja rõõmust, sellega veel enam paisutades luuletaja kojuigatsust. Vormilt on luuletus oma-aja kohta haruldaselt vaheldusrikas. Suurt vormilist osavust, eriti riimimise alal, näitab ka „Igatsus“, mis on sisultki Koidula tihedamaid luuletusi.

IGATSUS.

Tule, oh kevade, tule ja too mind!

Elu siin külmab ja uhke maailm,

Tarretand tiivaga väriseb voolind,

Tarretand laulud tal, sumine silm.

Miks ep ma otsin võõralta ilu,

Võõralta varju, tuge ja nõu?

Marudeks kasvanud kodune vilu,

Imeb mul soontest mu noorusejõu.

Iga mull' pilveke sinises taevas

Kõneleb kodumaa päikese teed,

Kus aga laineke rajakest kaevas,

Kuulen ma kohavat Eestimaa veed.

Vaata, kui loodus leinates õhkab,

Temaga närtsin isegi pea,

Igatsus õitseb, viletsus lehkab,

Lootuse lille ma kuskil ei tea.

Tule siis, kevade, tule ja too mind!

Kus minu armastus idanes:

Anna sa aset mull', Eestimaa soopind,

Elu, ilmu mu südames!

Pääle isamaaluule on Koidulal esmajärgulisi saavutusi ka loodustlүүrika alal. Parimad siin on ta kaks eredalt romanti- list luuletust „Ööpik“ ja „Üürikene“, kus Koidula värss on erakordselt lennukas.

Kui jälgida Koidula luule vormilist külge, siis näeme, et juba luuletuste välisvorm on Koidulal mitmekesisem kui ta kaasaeglastel: tavaliste nelikute kõrval kohtame sageli ula- tuslikumaid ja mitmekesisemaid salme, vahel koguni vaba- värssi. Oma-aja kohta on uudne ka sonetivormi kasutamine (näit. „Laulu kohus“). Stiililt iseloomustab Koidula luulet tunderõhuliste lausete rohkus, julged metafoorid ja võrdlu- sed, mõjurikkad isikustamised, alliteratsiooni- ja assonantsi- harrastus. Riimimine ei tee Koidulale kaugeltki selliseid ras- kusi nagu teistele luuletajaile ärkamisajal ja enne seda. Ta luules valitseb hääkõlaline täisriim. Mõnigikord leiutab Koi- dula suure osavusega uusi efektseid riimimisvõimalusi, nagu näiteks liitriimides: too mind: voolind: soopind.

Koidula luule kasvas välja saksa sentimentaalse luule jäl- jendamisest rahvusromantiliste meeolude ja ideede isiku- päraseks sõnastajaks. Ta luule, aja romantilisest vaimust tii-

vustatud, omas sellist rütmilist voogavust ja kõlarikkust, tihedat lüürilist pildistikku ja jõulist paatost, millist me mujalt meie 19. sajandi luulest sellisel määral ei leia. See ulatus tunduvalt üle oma kaasajast ja võis sellisena pakkuda eeskuju aastakümneiks järgnevaile põlvedele.

Koidula loomingus on tähtsusetel teisel kohal ta saavutused näitekirjanduse alal.

Jannseni poolt asutatud „Vanemuise“ selts vajab oma lavale eestikeelseid näidendeid. Koidula asus nende soetamisele, kasutades esialgu eeskujuna saksa allikaid. Ühtlasi tuli tal ise etendusi juhatada, mis tal võimaldas kohaneda lavatöötajatele. 1872. aastal õnnestus Koidulal kirjutada juba esimene eesti algupärane näidend „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola“.

„Säärase mulgi“ üheks tähtsamaks teemaks on ühiskondlike vastuolude kujutamine viljandi- ja tartumaaalaste vahel. Sellega liitus muid ärkamisaja päevaküsimusi, nagu pärisohtu ostmise ja haridusepuuduse probleem. Nii äratas teos huvi juba oma aktuaalsusega.

Esimese algupärase teosena ei ole „Säärane mulk“ puudusteta. Tegelased on jaotatud liiga järsult meeldivaiks ja eba-meeldivaiks, hüvelisteks ja pahelisteks; sündmustikku juhivad juhuseist määratud asjaolud; paiguti esineb liiga pikki monolooge, mis ei sobi tegelastele, kes on kõik lihtsad taluiniimesed. Neist puudustest hoolimata on „Säärane mulk“ siiski küllalt elulise sisu ja elava sündmustikuga teos. Ta leidis põhjendatult sooja vastuvõttu, sest ta võimaldas eesti teatril alata järjekindlamat tegevust. „Säärasest mulgist“ pääl hakkame lugema eesti omapärase näitekirjanduse ajalugu.

Jutukirjanikuna jätkas Koidula Jannseni alustatud rahvalalgustuslike külajuttude viljelemist, ilma et oleks sel alal saavutanud silmapaistvamat omapära.

Oma näite- ja jutukirjanduslikus loomingus täitis Koidula praktilise elu nõudeid ja vajadusi, lüürikas aga väljendas ta oma kõige isikulisemaid ning intiimsemaid elamusi. Suurest tundejõust kantud, paisusid ta luuletused helisevaiks ning jõuliselt paatoslikeks isamaahümnideks, mis vaimustasid ja mõjutasid oma kaasaeglasi ja suudavad suurelt osalt tänapäevalgi äratada enese vastu elavat huvi.

Ülesandeid:

1. Jälgige Koidula isamaaluuletuste motiive!
2. Tooge näiteid Koidula luule stiilikujundite, riimi ja värsimõõdu kohta!

3. Teisi ärkamisaja luuletajaid.

Koidula rajatud ärkamisaegse romantilise lüürika jatka- jaist ja edasiarendajaist mainigem luuletajaid Friedrich Kuhlbar si (1841—1924) ja Mihkel Vesket (1843—1890). Neist Kuhlbars on selliste üldtuntud luuletuste autoriks, nagu „Vanemuine“ („Kui Kungla rahvas kuldsel a'al“), „Vanemuise laul“ („Ma kõndsin kord Endla-vee ääres“), „Linda laul“ („Sealt Läänemere kalda pealt“) ja pidulik isamaahümn „Eestimaa, mu isamaa“. Oma parimais luuletusis ilutseb Kuhlbars muinasloolises luulemaailmas. Ta võidab südameid oma värsside lihtsuse, südamlikkuse, rahvalaulule lähedase ilukõla ja laulvusega.

Mihkel Veske on tähelepandav eriti kodulüürika har- rastajana ja rajajana, mis alal on parimaid luuletusi „Isa- talust lahkumine“ („Kui mu kallist isatalu“). Isamaaluule alal erineb Veske oma eelkäijaist ja kaasaeglastest seepoolest, et ta hellitab helgeid tulevikulootusi, on väljapaistvalt opti- mistlikum. Paljud ta isamaalaulud, nagu „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt“, „Minge üles mägedele“, „Minu isa ütles

mulle“, „Vaata, mis paistus säält Peipsi piirelt“ jt. on levinud üle maa ja saanud igal pool suure poolehoiu osaliseks. Niisamuti on Veske loodusluuletus „Õhtu õhud sõudvad sala“ ja armastusluuletus „Kui kallist kodust läksin“ igal pool niivõrd tuntud, et neid võib pidada rahvalauludeks. Veske luule suure populaarsuse põhjuseks on selle südamlik lihtsus, siirus ja väljenduslik ladusus. Rahvalaulu mõju on Veske luules märgatavam kui ühelgi teisel ärkamisaja luuletajal.

Ülesandeid ja küsimusi:

1. Iseloomustage üldiselt ärkamisaja luule ideestikku, motiivistikku ja stiili!
2. Millised on ärkamisaja luule pääteemad?
3. Milliseid ülesandeid teenis ärkamisaja luule?

4. Kaks ärkamisaja proosakirjanikku.

Jutukirjandus jäi luule kõrval ärkamisajal tagaplaanile. Kõige iseloomulikumad esindajad on siin jutustuse „Oma tuba, oma luba“ autor **J a k o b P ä r n** (1843—1916) ja „Tasuja“ autor **E d u a r d B o r n h ö h e** (1862—1923).

Jakob Pärna pääteos „Oma tuba, oma luba“ käsitleb ärkamisaja üht kõige aktuaalsemat ning põnevamat teemat — talude päriksostmist. Juba jutustuse päälkirjast näeme kirjaniku pääideed: majandusliku hääolu võib eestlane saavutada talude päriksostmise ja iseseisva kodu asutamise kaudu. Eeskujuks on jutustuse kangelane Lahvardi Kristjan, kes tänu visale edasipüüdlikkusele, ettevõtlikkusele ja arukusele saavutab oma eesmärgi, võites kõik raskused. Seejuures on Lahvardi Kristjan koos oma väljavalitu Metsavahi Leenuga teiste ärkamisaja lemmikideede —

rahvusluse õhutamise ja hariduse taotlemise mõtte kandjaks. Jutustus on mõtterikas, elavalt arendatud sündmustikuga; tegelaste iseloomustus jääb aga liiga sihilikult ühekülgses, hingeelulise külje valgustamine hõredaks ja stiililine külg väljakujunematuks.

Võrreldes Jannseni ja Koidula külajuttudega on Pärn oma külaelu kujutavas loomingus üldiselt tõetruum, üksikasjalisem ja mitmekülgsem.

Kui Pärna külajutud jätkavad veel Jannseni alustatud sentimentalistlikku suunda, siis siirdub Bornhöhe oma ajaloolises jutustuses „Tasuja“ esmakordselt juba täiesti romantismi valdkonda ja saab meie romantilise ajaloolise jutustuse rajajaks.

„Tasuja“ pääteemaks on eestlaste vabadusvõitlus. Jutustuse kangelases Jaanus, kes on endise eesti vanema järeltulija, esitatakse suurmeelne, rüütellik rahvuskangelane. Jaanus ei talu mõisnike ülekohut ning ülbet käitumist ja hakkab talupoegade mässuliikumise õhutamiseks. 1343. aastal puhkebki mäss, millest Jaanus võtab osa Tasuja nime all. Koos teiste vabadusvõitlejatega langeb ta kangelaslikus võitluses vabaduse eest.

Tegelaskujud on ka Bornhöhel liialdatud, kuid nad omavad siiski üksikuid isikupärasemaid jooni ja nende hingeelulise külje valgustamine tundub tihedam kui külajuttudes.

Juba asjaolu, et jutustuse kangelane on rahva heroilise vabadustungi kandjaks, loob romantilise põhimeeleolu. Lisaks kohtame ülikülluses puhtromantilisi motiive, nagu: öökullide huikamised, kauge kõuemürin mägede tagant, kahvatu kooljanägu, õudsed keldrid, võikad mustad lipud, öised mässutuled jne. Ka puhtstiililine külg on ilmekalt romantiline: stiilikujundeilt on esikohal eredalt värvirikkad epiteedid, laiendatud metafoorid ja rohked tunderõhulised laused. Ei puudu ka romantiline loodusnähtuste isikustamine.

Teost kannavad üllad püüded, tundelisuus, ilutsemine ja vaba fantaasia. Autor suhtub tegelastesse ja olukordadesse subjektiivselt ja temperamentselt. Tal on huumorimeelt, jõulist tundesoojust, teravat arvustamistahet ja kaasahaaravat vaimustust.

„Tasuja“ kujunes, tänu oma sisulisele põnevusele, stiililisele elevusele ja heroilisele ning tundelisele rahvuskangelase kujule, varsti meie üheks kõige loetavamaks raamatuks, mille puhtilukirjanduslik kui ka rahvustunnet äratav mõju kaasaeglastesse oli valdav. Tänapäevalgi kuulub „Tasuja“ meie noorsooraamatute paremikku.

Romantilise ajaloolise jutustuse alal on Bornhöhel rohkesti järglasi, aga ükski neist ei ole suutnud teda kunstiliselt ületada. Võrdlemisi suurt populaarsust saavutasid siiski *A n d r e s S a a l* (romaanidega „Vambola“, „Aita“, „Leili“ jt.) ja *J a a k J ä r v* (jutustustega „Vallimäe neitsi“, „Ristitütär“, „Karolus“).

Mainigem lõpuks veel, et ärkamisaja lõpu poole (1880—1890) jäi lüürika tagaplaanile ning jutustav väljendusviis tungis ka luulesse, kus hakati harrastama ballaade (*Ja an Bergmann*, *Jak. Tamm*), lugulaule (*M. J. Eisen*, *Jakob Liiv*) ja valme (*Jak. Tamm*).

Ülesandeid ja küsimusi:

1. Loetelge rahvusromantilise lüürika pääteemad!
2. Missugused kirjanduslikud eriliigid olid esikohal romantismi ajastul?
3. Missugused olid rahvusromantilise kirjanduse kandvamad ideed?
4. Iseloomustage romantilist väljendusviisi!

IV. VENESTUSAJA KIRJANDUS (1890—1905).

Juba ärkamisaja lõppaastaist alates algas Venemaal tugev venestusvool, mis püüdis maha suruda kõiki muulaste rahvuslikke üritusi. Selle surve all oli ärkamisaja rahvusromantiline vaimustus ning idealism määratud hävimisele, mis põhjustas kibedustundeid eriti luuletajais (Sööt, Haava jt.). Rahvas, kes oli end tundnud üksmeelse tervikuna, hakkas killunema erihuvilisteks kihtideks: talupoegade kõrvale tekkisid töölisklass ja linnakodanlus, kellede vahel hakati õhutama klassivaenu. Halvenev majanduslik olukord sundis laiemaid rahvakihte jälgima praktilisi ja asjalikke huve, et parandada oma ainelist olukorda. Kirjanduslikus loomingus põhjustas uus suund uue voolu — realismi, mis avaldus kõigepäält valdavamalt jutukirjanduses. Realism püüab kujutada elu sellisena, nagu see on tõeliselt, ta ei hinda niivõrd ideaale kui tõsiasju. Realism eelistab erakordse asemel tavalise igapäevase elu kujutamist ning püüab seda teha üksikasjaliselt ja objektiivselt.

1. Kaks eelegilist laulikut.

Kaks eelegilist laulikut, kelle looming on seotud veel suurel määral ärkamisajast päritud idealismi ja rahvusromantika, Karl Eduard Sööt ja Anna Haava, avasid eesti lüürikale uusi teid vaikes süvenemises sise-ellu ja selle intiimsemate elamuste tõlgitsemises. Mõlema looming on kan-

tud valdavalt eeleegilisest põhimeeleolust — Söödil päämiselt murest isamaa saatuse pärast, Haaval — armastusleinast. Esimene on eeskätt isamaa-, teine armastuslaulik.

K. E. S ö ö t (sünd. 1862) alustab oma isamaaluule harrastust rahva ühtehoiuvajaduse selgitamisega. Tundes igal pool enese ümber teravalt rahvust hävitada püüdvat venestussurvet, väljendab Sööt oma luules möödunud sajandi 90-ndail aastail korduvalt sügavalt tuntud kurbust ja masendusemeeleolu: häving, surm ja lein on selle luule päämotiivideks. Õnnestunumaid luuletusi selles laadis on „Pärast hallaööd“ (1893), kus luuletaja kannab oma meeoleolu piltlikult üle loodusele. Selles kujutatud hallaöö on venestuse võrdkujuks.

Söödi luule saavutab seda enam mõjukust, mida rohkem ning veenvamalt ta isamaa kannatusi ühendab puhtisiklike valuliste tunnetega. Seejuures ei tõlgitse Sööt ainult meeheidet, vaid laseb aimata, et tal ei puudu kõigest hoolimata usk rahva elujõusse.

Hilisema ärkamisaja isamaaluule harrastusest erineb Sööt silmapaistvalt seepoolest, et ta on loobunud üle piiri minevast ilutsemisest, ebausutavuseni paisutatud idealismist ja astunud tunduva sammu lähemale tõsielule. Luuletaja süda valutab siiski ärkamisaegse kaunilt kujutatud isamaa ja rahva juhtide ühistunde kadumise pärast. Oma meeoleolu vanade kauniste rahvuslike unistuste hääbumisest on ta väljendanud vahest kõige sügavamalt luuletuses „Aimus“ (1900):

AIMUS.

Mina aiman, kodupinnal

Mina aiman, kuid ei suuda

Midagi on kadumas,

Päästjaks olla ometi.

Mis mu hinge tuhandetel

Mis ma aiman, läheb täide —

Sidemetel ühendas.

Ja ma kaon isegi.

Ainult laulud hinge põhjast

Verevärvil tõusevad,

Nagu viimsed hauaroosid,

Valust nõrgund pisarad.

Reas luuletustes püüab Sööt aktiivselt võidelda venestamissurve tingitud väärnähtuste vastu, nagu oli paremate jõudude hoolimatu väljarändamine kodumaalt, võõrdumine oma rahvast, kohalik überrahvustumine, tuleviku-usu ja iseteadvuse puudumine ja muud.

Söödi kaasaelamine oma isamaa saatusele on eriti sajan-dite vahetusel intensiivsem kui ühelgi teisel selle aja eesti luuletajal. Arenemisvõimelisena on Sööt suutnud kaasa teha ka eesti lüürika hilisema tõusutee ja arendada isamaa-lüürika läbi selle luuleliigi kriisiaegade tänapäeva nõuete tasemeni.

Märkimist väärib veel asjaolu, et isamaaluule kõrval on Sööt peagu ainsana meie luuletajaist tähelepandavamalt har-rastanud sellele lähedast luuleala — hõimuluulet, kus ta väl-jendab suurema hoo ja pidulikkusega kui kuskil mujal hõi-mude ühtekuuluvustunnet ja vaimustust ühiseist kultuurili-sist ülesandeist.

Pääle isamaalüürika on Sööt silmapaistvalt viljelnud muu hulgas veel kodu- ja armastuslüürikat ning muistendiainelist müstilist luulet. Mainigem siin ta kauneimat elegiat kauge nooruse armastuse hääbumisest „Metsateel“. See luuletus kuulub parima hulka, mis eesti luulel sel alal on pakkuda. Müstilise luule parimiku iseloomustavama näitena mainigem luuletust „Koerakoonlased“.

A n n a H a a v a (sünd. 1864) on eesti luules tuntud isiku-pärase armastuslüürika rajajana. Enne teda oli see luuleala liiga pinnaline ja saavutas parimail juhtumeil oma mõju ainult lihtsuse ning südamlikkusega. Haava tõi sellele lisaks eesti

armastusluulesse elavaid vallatlusi, rõõmuhõiskeid, piinarik-
kaid kannatusi ja kurbi igatsusi, mida ta väljendas meil enne-
olematu siirusega.

Haava armastusluule parimik sisaldab ta esimestes värsi-
vihkudes „Luuletused“ I—III (1888—1897). Seda kannab
üldiselt sügavalt eelegiline põhimeeleolu, mida põhjustas
luuletaja sügav kiindumus varasurnud armsamasse. Omaaeg-
sele armastusluulele tähendavad tunduvat tõusu sellised
üldist tunnustust võitnud luuletused, nagu „Ei saa mitte vaiki
olla“, „Üksainus kord veel tahaks“, „Küll oli ilus mu õieke“,
„Lauluke, sõua sa“, „See oli ilusal õiekuul“ jt.

Toome neist esimese näiteks:

EI SAA MITTE VAIKI OLLA.

Ei saa mitte vaiki olla,	Tahan õige tasa laulda,
Lauluviisi lõpeta':	Tasa kannelt helista',
Vaikimine oleks vale,	Et ei sind, mu kõige kallim,
Sunniks südant lõhkema.	Lauluga ma tülitä.

Aga kui torm minu kandlet

Kostab siiski kõrvu sull',

Siis sa ise oled süüdi:

Miks nii armas oled mull'!

Haava hilisemas armastusluules on juba märgata noorus-
liku värskuse kaotust. Ka ei ole Haava võimeline kaasa te-
gema eesti luule nii sisulist kui ka vormilist järsku tõusuteed,
alates Noor-Eesti liikumisega käesoleva sajandi algusest.

Haava ja Söödi luule lihtsus, selgus ning rahvapärasus on
nad teinud meie kõige populaarsemaiks luuletajaiks. Seda
tõendab muu hulgas asjaolu, et mõlema loomingu valdav osa
luuletusi on saanud viisid ja on seega lauldavad.

Nii Sööt kui ka Haava on eesti luule hilisromantikud, kuid kuuludes kainemasse ja mõistuslikumasse ajajärku, leidub nende luules mõnelgi puhul kujutuse suuremat asjallikkust ja kaasaja mitmekesisemat ning tõetruumat peegeldamist kui nende eelkäijail.

Küsimusi ja ülesandeid:

1. Jälgige Söödi ja Haava luule lause- ja kõlakujundilist külge!
2. Mida võiks ütelda iseloomustavat Haava ja Söödi luule vormilisest küljest?
3. Kumb luuletaja oli alguses värskem, kumb hiljem arenemisvõimelisem?

2. Juhan Liiv — saatuselaulik.

Tunduvasti enam kui Haaval ja Söödil õnnestus tõsielule läheneda ja oma elamusi värskemalt ja uudsemalt kujutada nende kaasaegsel Juhan Liivil (1864—1913), keda tuleb pidada eesti kirjanduses uue, süvendatud elamusteluule rajajaks.

Juhan Liiv on pärit Tartumaalt Alatskivilt. Lõpetanud algkooli, kasutab ta kõiki võimalusi oma hariduse täiendamiseks, kuid korrapäraseks tööks sel alal puuduvad tal nii tervislikud kui ka ainelised eeldused. Ta käib hiljem paar aastat Kodavere kihelkonnakoolis ja õpib siin niivõrd saksa keelt, et võib selle kaudu jätkata iseseisvalt oma õpinguid. Tänu andekusele ja lugemiskirele omandab ta oma-aja kohta kirjanduse alal küllalt väljapaistvaid teadmisi.

Liiv unistab kõigepäält muusikamehe elukutsest, kuid mänguriista puudumisel ta loobub ja hakkab vend Jakobi eeskujul katsetama värsside sepitsemisega, tehes selle kõrval ühtlasi kaastööd ajalehtedele. Viimase harrastuse tõttu satub ta ajakirjanikukutse alale ja töötab järgemööda oma-aja täht-

samate ajalehtede („Virulane“, „Sakala“ ja „Olevik“) toimetuses, ilma et ta end sellel alal tunneks kunagi kodus. 1892. a. sügisel teeb Liiv meie tolle aja oludes täiesti erakordse ning riskantse katse elatuda ainuüksi ilukirjanduslikust loomingu-
st. Ta otsib enesele Tartus Hetseli (nüüdse Juhani Liivi) tänavas väikese vaigse toa ja töötab sääl suure intensiivsusega, kirjutades oma tähtsaima jutustuse „Vari“ ja „Kümne loo“ parimad novellid. Kuid Liivi nõrk tervis ei talu pingutust ning olukorda halvendab veel asjaolu, et ta „Varjule“ ei leia kohe kirjastajat. Ilmnevad esimesed vaimuhaiguse sümptoomid. Liiv on sunnitud oma töötamise katkestama ja asuma Alatskivile vanemate juurde, kus ta kirjutab veel jutud „Käkimäe kägu“ ja „Nõia tütar“. Ta haigus areneb aga kiiresti. Nii öösel kui ka päeval ta näeb viirastusi ja on hirmul, et teda jälitatakse. Meeltesegaduses hakkab ta mõnikord koguni märatsema ja muutub kardetavaks, mistõttu ta saadetakse (1894. a. märtsis) Tartu närvikliinikusse. Mõne kuu kestel teeb ta sääl läbi oma haiguse raskeima järgu. Ta paraneb, kuid ei tervene enam kunagi täieliselt. Liivi asukohaks jääb nüüd kuni surmani päämiselt ta kodukoht Alatskivi. Tervislik seisukord võimaldab tal ainult lühemate proosapalade ja luuletuste kirjutamist. Ta lüüriline loomingu-
kestab kuni surmani ja ta annab sel alal just haigusaastail oma parima.

Viimased eluaastad veedab Liiv koduta hulkurina. Ta rändab rahutult ühest kohast teise; ta kujutab end Poola kuningana ja teeb katseid pääseda „oma riiki“. 18. novembril 1913 lõpeb selle paljukannatanud kirjaniku traagiline elutee. Ta maetakse Alatskivi kalmistule. Paarkümmend aastat hiljem püstitatakse ta kalmule mälestussammas luuletaja ühe kõige ilusama ning lootuslikuma luuletusega, mille ta on kirjutanud oma haiguse kõige raskemas ning kurvemas ajajärgus (1894) ja sõnastanud ainsas lauses:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem on kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —
täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haa pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —
ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.

Kuigi Liiv on silmapaistev ka jututoodangu alal, on ta eeskätt siiski lüürik. Esimest harrastab ta tähelepandavalt enne haigestumist, lüürikat aga just pärast seda. Kõige valdavam ja iseloomustavam ta lüürilises loomingus on nn. saatuselule. Rohkem kui ühelgi teisel meie luuletajaist on Liivi luule kõige vahetumalt seotud ta traagilise elukäiguga. Võiks ütelda: Liivi luule — see on ta elumuste kõige otsesem pihtimine, on ta elulugu, üsna sageli isegi selles osas, kus ta ei räägi otse enesest.

Liivi romantikusüda tunneb nähtavasti juba varases nooruses teravat vastuolu oma unistuste ja ümbritseva tõsielu vahel. „Maapäälne ring“ on talle liiga kitsas („Helin“) ja ta kannatab selle all, et vaade kodukohast avarale Peipsilegi on varjatud tumeda metsaga. Tume vari jälgib teda kõikjal ja matab rõõmud juba varasemas lapseas („Hällilaul“, „Mets kohas“). Ja hiljem, haiguse ajal, tunneb Liiv end viibivat nagu pilkses pimeduses („Ei näe enam“). Luuletuses „Tule, öö pimedus“ ta palvetab hirmunult ja alistunud otsekui abitu laps:

Tule, öö pimedus, Minu päike ei tunne mind,
võta mind sülle. öö jäänd mulle.

Ainust tähte sääl pole,
minul on kole.

Varja mu üle.

Oma luule kohta ütleb Liiv, et see on kui haige lind,
kel kull on ära kiskunud tiiva, või kui haavatud kotkas, keda
tabanud küti nool („Minu luule“).

Oma hingelist olukorda kujutab Liiv tabavalt värssides:

Minu mõttekangas

katki kärisend.

Tuhat korda temast

süda värisend.

(„Naised kangast koovad“.)

Sellises olukorras tunneb luuletaja end mahajäetuna ning
kodutuna, kellel pole ainsatki tuge. Oma üksindustunnet on
ta väljendanud eriti tundesügavalt luuletuses „L a u l i k u
t a l v e ü k s i n d u s“:

Lumi tuiskab, mina laulan, Lumi tuiskab, mina laulan,

laulan kurba laulukest. laulan kurba laulukest.

Lumi keerleb tuulehooga, Lumi kogub aia äärde,

minu süda valudest. valu minu südame.

Lumi tuiskab, mina laulan,

laulan kurba laulukest,

laulan, kuni ise kaetud

olen jääst ja lumedest.

Kõige traagilisemal hetkil tunneb luuletaja end ringi käi-
vat elava hauana. Nii enese ees kui enese sees ta leiab

ainult varemeid. Ainsaiks heledamaiks kiirteks on mälestused lapsepõlvkodust („Sügisene kodu“) ja emast („Üks suu“).

See on suur traagika, mis hoovab meile vastu Liivi saatuse-
luulest. Ja see mõjub seda enam, et teame ja tunneme selle
olevat tõelise ning esitatud liialdamata just niisugusel kujul,
nagu ta on läbi elatud.

Kuid luuletaja traagilise elutee kannatused ei piirdu ainult
kitsalt enese isikuga, ta kannatuste põhjused on sageli hoo-
pis avaramad: Liiv kannatab mitte ainult oma saatuse, vaid
ühtlasi ka kogu maa ja rahva saatuse pärast, samastades seda
oma saatusega. Seda näeme Liivi isamaaluulest, mis
on kõige lähemalt seotud ta saatuselüürikaga.

Liiv näeb oma isamaad niisama haigena, kannatavana ja
varemeis, nagu ta tundis olevat iseenda. Ta suhtub seetõttu
temasse haruldase enneolematu heldimusega, kui ta ütleb:

Sa oled kui lille palve,
kui vaikne, armas aim,
sa oled kui lille palve,
kui uinuja õie vaim.

(„Sa oled püha ja ilus“.)

Nagu iseendas, tunneb Liiv ka oma isamaas teravaid sise-
misi vastuolusid ja sooviks seda kõigest südamest parandada,
tarvitades selleks kõige hellemaid ning ilusamaid vahendeid:

MA LILLESIDEME VÕTAKS.

Ma lillesideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!

Ma taevasina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks, Ja veresideme võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka, võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa. sind, õnnetu Eestimaa!

Liiv teab, et ta isamaa on väike, selline, keda ei nähta, teata ega tunta, kes on teiste „tõmmata“, aga siiski seob teda selle isamaaga nagu mesilast mesipuuga vastupandamatu jõud („Sa oled väikene — väike“, „Ta lendab mesipuu poole“).

Teame, et hoolimata kõigist kannatustest ja viletsustest uskus Liiv siiski oma luule võidukäiku (vt. luuletust „Kui tume veel kauaks ka sinu maa“). Niisamuti ei puudunud tal usk oma rahva tulevikku, mille kohta leiame ta isamaaluules otse prohvetlikke nägemusi ning ennustusi. Venestuse kõige kohutavamal surveajal, kui paljud kaotasid usu eesti rahva tulevikku, avaldab Liiv oma luules veendumust, et eesti elu jõgi jõuab kord teed otsides avarale merele.

Liivi muudest luulealadest tuleb veel eriti hinnata ta looduslühirikat. Liivi looduspildid on väga elavad ja sügavasti hingestatud, neist tunneme esmakordselt eesti loodust selle omapäras. Eriti mõjukad on ta nukrad sügisepildikesed, nagu „Oh kanarbik, oh lilleke“, „Lehed lang'sid“, „Nõmm“ jt. Kokkuvõttes omab see, mida Liiv pakub oma lüürikas parimat, suurt tundejõudu ja -ehtsust. See on haruldaselt siiras, lihtsusest hoolimata värskest kujukas ja ühtlasi sügavalt eestiline luule. Paiguti jõuab see julge naturalismini (vt. luuletust „Üks suvepäev“ jt.), kõige üldisemalt aga jääb uusromantismi piiridesse, olles seega Noor-Eesti eelkäijaks.

Jututoodangu alal on Liiv esimesi, kes hakkab teadlikult harrastama realismi. Selliste katsetena on mainimisväärsed kõigepäält novellid „Peipsil“, „Igapäevane lugu“ ja „Juak“ — kõik jutukogust „Kümme lugu“ (1893). Kõige

väljapaistvam Liivi proosatoodangust on aga pikem jutustus „Vari“ (1894), mis äratab huvi juba seepoolest, et ta on suurel määral elulooline. Päätegelases Villus on palju autorist enesest. Villu huvi muusika vastu, tema hellatundelisus, sise-mised lahkkelid, idealism, luuleanne ja traagiline saatus — seda kõike leiame ka Liivi enese eluloost.

Jutustus sisaldab väljapaistvalt häid tõsielulisi pilte ühenduses talupojaelu, eriti aga vaestekülä Kukulinna kujutamise-ga. Aga niipea kui kirjanik siirdub oma käsitluses külast mõisa, muutub ta romantiliseks ning ebausutavaks.

Ideelisest küljest püüab Liiv „Varjus“ näidata, et mõlema seisuse — eesti talupoja ja saksa mõisnikuseisuse vahel püsib eelarvamuste ja teineteise mittemõistmise tume vari, mis tuleks hävitada. Teose lõpplahendusest on näha, et Liiv usub sõbraliku vahekorra võimalusse.

Ülesehituselt on „Varju“ sündmustikku arendatud eba-ühtlaselt: algupoolel on see võrdlemisi üksikasjaline ning pidev, lõpu poole aga muutub katkendlikuks. Mõisa-tegelaste käitumine on üldiselt ebausutav.

„Vari“ on üleminekuaja teos. Seetõttu esineb temas kõrvuti nii eelmise kui ka järgneva kirjandusvoolu tunnuseid. Kuid sellisenagi on „Vari“ oma-aja silmapaistvaim jutustus, mis meeldis nii lihtrahvale kui ka haritlastele. Eriti sunnib selles kaasa elama kirjaniku traagilise saatusse kajastus.

Küsimusi ja ülesandeid:

1. Jälgige Liivi luule stroofiehitust, värsimõõtu ja riimi!
2. Missuguste vahenditega saavutab Liivi luule musikaalsust?
3. Tooge iseloomulikke näiteid Liivi luule stiilikujundeist!

3. August Kitzberg — eesti kunstilise draama rajaja.

Nagu Juhan Liiv oma jututoodangus, kuulub ka August Kitzberg idealistliku realismi harrastajate hulka. Kuid vastupidi Liivile on Kitzbergi toodangu põhimeeleolu rõõmus ning optimistlik. Teiseks silmapaistvaks erinevuseks on, et ta harrastab ainult kirjanduse ebaisikulisi põhiliike — näite- ja jutu kirjandust.

Kitzberg (1856—1927) on pärit käsitöölise perekonnast Lõuna-Pärnumaalt, kus ta kasvas üles ema varase surma tõttu oma vanema venna Jaani hoolitsusel, kes oli kooliõpetajaks. Jaan oli ka ainsaks koolihariduse andjaks ja tema raamatukogu kaudu võis noor Kitzberg tutvuda peagu kogu meie varasema kirjandusega. Kuigi elades aineliselt üsna kehvades oludes, puutus Kitzberg oma nooruses kokku päämiselt hääde ning südamlike inimestega ja nii kujunes temast enesestki hääsüdamlik optimist.

Alanud leivateenistust vallakirjutaja abina, jäi Kitzberg kogu eluajaks kantseleide ja kontorite ametnikuks, kes olude sunnil pidi sageli kohta vahetama. Seejuures oli tal soodsaid võimalusi tundma õppida igasuguseid inimesi ja vaadelda elu mitmekülgset, mis on tulnud kasuks ta kirjanduslikule loomingule. Eesti riikliku iseseisvuse päevil hakkas Kitzberg saama riigilt kirjanikupaiukit, mistõttu ta oma elu viimsetel aastadel võis tegutseda juba elukutselise kirjanikuna.

Kitzberg alustas oma kirjanduslikku loomingut rahvusromantilise jutukirjanduse jätkajana (ajalooline jutustus „Maimu“ jt.), kuid läks selle järel varsti üle tõsielulise külajutu viljelemisele ja sai sel alal varsti meie kõige tähelepandevaamiseks ning meelsamini loetavaks autoriks. Ta paljust algupäraseist külajuttudest on kunstiliselt kõige õnnestunudamad „Püve-Peetri riukad“, „Veli Henn“ ja „Hennu veli“. Neis Kitzberg esitab rea hästitabatud tegelasi ja olustiku-

kirjeldusi, hubast rahvalikku keelt ja külluses kõige häätujulisemat huumorit. Kuigi Kitzberg kõige muu kõrval on taotelnud silmapaistvalt ka õpetlikkust (ettevõtlikkusele õhutamise, maaelu meeldivate külgede näitamine, kadakluse naeruvääristamine, kalakasvatuse soovitamine jm.), ei tundu see kergelt vestelise ja soojalt humoristliku käsitluse tõttu segavana. Kitzbergi külajutte võib pidada rahvajuttudeks selle sõna parimas mõttes.

KATKEND KÜLAJUTUST „VELI HENN“.

Õues läheb pimedamaks ja pimedamaks. Rahvast koguneb koolimaja juurde kokku. Peremehed tulevad ja perenaised, saanidest tõstetakse suured soojade riiete mähised ja kantakse koolmeistri elutubadesse. Mühüste seest kooritakse elavad lapsed välja, põlvekõrgused tütarlapsed, poisikesed, kes pühiks esimesed püksid jalga saanud. Juku on säääl ja Linda ja väike Maimu. Suured ja pisukesed, kõik kaovad koolituppa.

Sest säääl on koolmeister oma abikaasaga, mitmed noored mehed ja noored neiud kibedasti ametis jõulupuud ehtimas. Küünlad kinnitatakse okstele, õunad, meesaiast kuked, kanad, hobused, kalad, mehed, mõned on koguni kullatud, mõtelge ometi, kullatud, ja veel kompevid, riputatakse okstele. Ja seda kaupa on nii palju, et veel üle jääb. Kõik ei mahu puu otsa.

Need õige väikesed külalised vaatavad seda asja suurte küsivate silmadega päält. Nemad tulevad ema sülest maha ja astuvad ühe sammu lähemale vaatama. Kes julgem on, astub taps, taps, mitu pisikest sammu, veelgi lähemale. Siis on ka ema kohe järeel: „Juku, ära mine, ei tohi!“ Ja poiss võetakse tagasi sülle.

„Juba tulevad, juba tulevad!“ öeldakse üle läve tuppa, ja koolmeister jookseb õue. Ja, ja, juba tulevad, meie vana auväärt halli pääga õpetaja ja tema inimesearmastaja abikaasa. Kuidas nad täna laste keskest puududa võiksid?

Suur hunnik mitmesuguseid raamatuid tuuakse. Need on õpetaja lastele väljajagamiseks kaasa toonud. Tuuakse ka suur korvitäis õunu. See on õpetajaproua kingitus. Kui palju! Ju kirikumõisas tänavu hää puuviljasaak oli.

Vallavanem tuleb veel suure kastitäre meekookide ja kompvekkidega. Koolmeister toob vihkuid, pliiatseid ja sulepäid. Kõik laotakse laua peäle riita.

Ettevalmistused on lõppenud, puu süüdatakse põlema.

Tasane müdin kostab läbi maja. Koolilapsed tulevad trepist alla. Siis on üürikeseks ajaks jälle kõik vait.

Korraga — koolmeistri elutubade lahtistest ustest kõlab laul koolituppa. Tasane, mahe, õrn, kui kõlaks see kaugelt läbi õhu. Hõbeselged lastehääled laulavad, koolmeister tõristab passi:

„Vaikne öö,

Õnnistud öö!

Kõik on maas

Rahu sees,

Joosep valvab ja Marial veel

Hingab Jeesuke põlvede pääl.

Maga, patuste rõõm!“

Kitzbergi pääala on siiski ta näitekirjanduslik looming. Meie näitekirjanduse tase oli veel sajandite vahetusel üsna madal. Tähelepanu väärised ainult mõned üksikud rahvatükid (nagu Koidula „Säärane mulk“, Kunderi „Kroonu onu“ jt.), needki olid ilmsesti liiga jantlikud ja määratud ainult maalavadele. Jandiga tuli alata ka Kitzbergil, kuid suure huvi, järjekindla töö ja andekusega jõudis ta peagi sisukamate rahvatükkideni („Püve talu“ jt.) ja võis käesoleva sajandi algul pakkuda juba selliseid meie näitekirjanduse põhivara hulka kuuluvaid teoseid, nagu on tragöödiad „Tuulte pöörises“ (1906), „Libahunt“ (1912) ja „Kauka

jumal“ (1915), millele kunstilist taset meil pole suudetud veel tänapäevalgi ületada. Neist kaks esimest käsitlevad traagilise armastuse teemasid, viimane annab haruldaselt suurejoonelise ning jõuküllase ihnuritüübi. Kui „Tuulte pöörises“ ja „Kauka jumal“ on enamvähem olevikuainelised ja realistlikud, siis erineb neist „Libahunt“ tunduvalt oma ainevalikuga kaugemast minevikust ja romantilisema ning lüürilisema käsitusviisiga. Olles kunstiliselt õnnestumiselt kõige ühtlasem ning mõjukam, väärrib „Libahunt“ Kitzbergi draamaatilises loomingus esikohta.

„Libahundi“ tegevustik toimub 19. sajandi alguse orjusaja olustikus, tõstes sellest esile tolle aja kombeid, uskumusi ja hingeelu. Kirjanik on võtnud enesele ülesandeks kujutada üksiku, kuid tugeva erandisiku traagilist saatust kokkupõrkes talle vaenulise keskkonnaga. Selleks erandisikuks on draama kangelane Tiina, kelle esivanemad on elanud vabadena metsades ja kelle ema on nõiana kirikutulbas surnuks peksetud. Ka Tiinas on oma esivanemate vabadusjanu, julgust ja uhkust, mis ei lepi orjameelsuse ja tuimusega. Ta ei sula ühte selle keskkonnaga, kuhu ta vaeselapsena sattus, ei võta omaks selle kombeid ja uskumusi, vaid toimib nii, nagu ütleb ta terve mõistus ja süda, mis ihaldab vaba looduslähedast elu, on valmis julgesti anduma armastusele ning õnnele ega kahtle, kas tal on selleks õigust. Sellisena ei leia Tiina mõistmist ka oma kõige lähemalt inimestelt, kes on harjunud elama vanade kommete ja harjumuste kohaselt igapäevast röömutut ning tuima orjaelu ja maha suruma kõike seda, millest „süda sonis“. Kui Tiina võidab oma elavuse, südamehäduse ning iluga armastatud mehe poolehoiu, siis usub ta armukade võistleja selles nõidust ja kõik teisedki on valmis seda uskuma. Uhkena võtab Tiina vastu talle näkku heidetud libahundinime ja põgeneb metsa, et elada huntide keskel vaba elu ja pääseda inimestest, kes on „hullemad kui kiskjad“.

Metsa tulebki tal jääda. Kui ta kord — viie aasta pärast ühel tormisel ööl huntide ulumise saatel hiilib kasuvanemate maja lähedale, sureb ta kuulist, mille huntide hirmutamiseks oli lasknud ta armsam.

„Libahunt“ on niisiis oludest ja kangelase iseloomust tingitud kurbmäng. Pääle mõnede üksikasjade (näiteks Tiina 5-aastane elu metsas huntide keskel) on Tiina saatusekäik usutav. Üksiku noore tulihingelise, vabadusjanulise ning temperamentse naiskangelase julge võitlus oma õnne pärast teda kõikjal ümbritseva ebausuga, rumaluse ja tuimusega haarab nii lugedes kui ka laval. See, et Tiinas leidub ka iseloomu puudusi, nagu ägestumine, taltsutamatus ja hoolimatus, teeb teda meile veel lähedasemaks, inimlikumaks ning usutavaks. Päälegi on ümbrus neid puudusi suurel määral ise põhjustanud.

Muudest „Libahundi“ tegelastest äratav erilist tähelepanu ja võidab sümpaatiat pime vanaema, kes elutarga rahuga sõnastab oma perekonna tõekspidamisi ja täidab manitseja, lohutaja ja lepitaja osa.

Ülesehituselt tuleb „Libahunti“ pidada hästiõnnestunud teoseks. Eriti meeldesööviv on esimese ja viimse vaatuse meeoleoluühtsus: mõlemas kujutatakse talveõhtut talutares, väljast on kuulda lumetormi ja huntide ulumist, ilmub ootamatult nõia tütar Tiina. Nii moodustab draama sümmeetrilise terviku ning libahundi-müstika pääseb täiel määral mõjule. Tegevus areneb lõpuni elavalt ning vaheldusrikkalt tõusu suunas. Ainult lõpp võib tunduda liiga otsitud ning kunstlik. Seda siiski mitte niivõrd, et see draama mõjule saaks ohtlikuks.

Kirjandusvoolult on „Libahundis“ nii realistlikke kui ka romantilisi sugemeid. Realistlik on lihtsa taluelu ilustamata kujutus, olustiku ainelise külje üksikasjaline näitamine, pärikkuse ja miljöo mõju arvestamine jm., romantiline aga

sündmustikku looriv libahundi-müstika, tundelevus ning salapärasus. Ka kangelase enese erakordne kuju on väljapaistvalt romantiline.

Nii „Libahundis“ kui ka teiste eespool mainitud väljapaistvamate draamadega väärib Kitzberg eesti kunstilise draama looja nime. Ta on veel tänapäeval meie kõige esileküündivamaks näitekirjanikuks, kelle teosed on leidnud korduvalt lavastamist nii maa- kui ka linnalavadel, nii kodu- kui ka välismaal.

KATKEND „LIBAHUNDIST“ (I VAATUSE LÖPP).

Peremees (tõmbab korraks ukse lahti ja vaatab õue). Tuisk ja sadu on järele jäänud, tähed siruvad taevas...

Vana ema. Sest et vaenelaps endale paiga leidis!

(Peremees ja perenaine on mõtetes ja vaatavad salakesi üksteise otsa.)

Perenaine (murelikult). Mis sest nüüd peab saama, Jaan?

Peremees (kõrvale vaadates). Jah, mis peab saama! Või minagi tean.

Mis südamega teda homme jälle tuisu ja külma kätte välja saadad!

Perenaine (vähe aja pärast). Kui leiba oleks! Meil on isegi sööjaid küllalt!

Peremees. Jah, eks neid ole oma jagu! Kui kisuks kevadel kütist ja teeks tüki uut maad juurde...?

Perenaine. Jah, kui teeks, — ei tea mis mõis ütleb!

Peremees. Mis see mõis! Orjahingeke tuleb juurde. Aga eks selle üle või nõu pidada, kui uni maetud. Võib-olla paneme kevadel Manni seltsi karja? Margus kuluks mulle juba äkke taha ja kergema töö juurde põllule ära.

Perenaine (õhates). Kuidas me võtame nõia lapse oma laste hulka!

Peremees. Nõia või mitte nõia! Kes meile ütleb, kui suur nõid ta oli või ei olnud! Tema suu ei kõnele enam. Ja kas siis laps ema patu pärast hukka peab saama!

Exhibl. univ. Ya

J a a n u s (voodi ääre päält). Jah, ema luudekambris raejalgade pääl.

Nägin, kui sinna viidi. Ega neil ju kohe kirstu ega midagi käepärast olnud. Visati muudkui eest ära sinna!

P e r e n a i n e. Vastu ööd veel niisugust asja kõneled! Ei tule unigi enam silma.

J a a n u s (raskelt). Jah! Ega ei taha tulla!

(Vaikus. Peremees ja perenaine pöörduvad kambrisse minema.)

L a p s (ahju pääl tõuseb istukile ja plahvatab nutma. Esimene sõna tuleb tema suust: südantlõhestav hüüd) Ema!

(Surmavaikus. Peremees ja perenaine on kui tardunud.)

Ülesandeid:

1. Tuletage meelde varem loetud Kitzbergi külaajuttude tegelasi ja iseloomustage neid!
2. Võrrelge Kitzbergi külaajutte Liivi omadega!
3. Kirjeldage „Libahundi“ järgi 19. sajandi alguse taluelu ainelist ja vaimset miljööd!
4. Jälgige Tiina traagilist saatusekäiku ja selle põhjusi!
5. Tooge näiteid Kitzbergi stiilikujundeist!

4. Eduard Vilde — realismi võiduleviija eesti kirjanduses.

Eesti kõige viljakamaid romaani- ja jutukirjanikke **E d u a r d V i l d e** (1865—1933) on pärit Virumaalt. Ta isa pidas esialgu mõisa kupja ja pärast aidamehe ametit. Nii tuli Vildel üles kasvada mõisamiljööös, kus ta juba varakult tutvus kõigi mõisaelu nähtustega, mis andis hiljem ta loomingule rikkalikult uusi aineid. Hariduse sai Vilde Tallinnas alg- ja kreiskoolis, kust tal tuli lahkuda pool aastat enne lõppu, sest ta oli püüdnud organiseerida õpilaste ühist lahkumist koolist, et minna koos ühele laevale meremeesteks ja sõjta Ameerikasse. Pääleselle oli Vilde varem oma tolleaegseid õpetajaid

pahandanud rahvusliku meelsuse demonstreerimisega (kandes koolis kaasas „Kalevipoega“).

Saanud vabaks, andus Vilde täiel määral oma reisimis- ja seikluskirele. Ta rändas alatasa ühest kohast teise ja vahetas töökohti, ilma et ta oleks kuskil kauemini püsinud. Ta on tegutsenud Tallinnas, Tartus ja Berliinis ajakirjanikuna, rännanud peagu kõigis Euroopa riikides, Väike-Aasias ja ulatunud Ameerikassegi.

Pärast pikemat eemalolekut kodumaalt tuli ta 1917. a. jälle tagasi Eestisse, tegutses poliitikuna ja elas lõpuks oma viimsed eluaastad Tallinnas tagasitõmbunult ning vaikselt, korraldades oma kogutud teoste väljaandmist.

Vilde kirjanduslik looming on suur. Oma 50-aastase kirjandusliku tegevuse kestel on ta välja andnud enam kui 40 eri teost ja näidanud neis väga mitmekesist ja erksat reageerimist kõigile elunähtustele. Seejuures haarab ta alati lugejat oma jutustamisoskuse, põnevuse, hoogsuse ning ladususega. Ja et tal oma pika ning viljaka loomingu kestel on olnud igaühele midagi ütelda, on ta saanud kõigi rahvakihtide lemmikkirjanikuks ja omandanud haruldase populaarsuse.

Vilde loomingu arenemises võime eraldada kolme perioodi: ajaviitekirjanduse, ühiskondliku realismi ja psühholoogilise realismi ajajärku.

Ajaviitekirjanduse tootmisega alustas Vilde 18-aastaselt ja on sel alal kirjutanud rea teoseid, mis olid määratud päämiselt ajalehe joonealustele. Vilde taotleb neis eeskätt põnevust, üksikuil juhtumel ka, vastavalt hilisema ärkamisaja maitsele, rahvuslikku joont või lihtsameelsemate rahvakihtide lõbustamiseks määratud algelist nalja. Juba oma ajaviitekirjandusega võitis Vilde hää jutustaja kuulsuse.

Pöördeliselt mõjusid Vilde loomingusse Berliinis veedetud aastad (1890—1892). Sääli tutvus ta uue kirjandusvoolu — naturalismiga, mis seab enesele ülesandeks kujutada ainelises

viletsuses kannatavate rahvakihtide elu ning sellega seotud kannatusi ja inetust.

Ühtlasi asub naturalism seisukohal, et inimene on täiel määral teda ümbritseva miljöö produkt. Naturalismiga liitus pahempoolne poliitiline maailmavaade, mis nõudis eeskätt tööliskihtide elu ainelist parandamist. Kõiki neid seisukohti näeme Vilde edaspidises loomingus, kus ta harrastab naturalismile lähedast ühiskondlikku realismi. Ühiskondlikud küsimused, nagu vaesemaile rahvakihtidele tehtava ülekohtu näitamine — sihiga olukorda parandada, on selles esikohal.

Esimene Vilde küpsem teos ühiskondliku realismi alalt on romaan „K ü l m a l e m a a l e“ (1896), mille ilmumist tuleb pidada meie kirjanduselus tähelepanuväärivaks sündmuseks. See on esimene ulatuslikum teos eesti kirjanduses, kus realism on läbi viidud suure kavakindluse ning ilmekusega. Siit-päele võime hakata rääkima realismi võidukäigust.

Romaani pääteemaks on kirjanik valinud vaese popsi langemisloo talle vaenulise olustiku mõjul. Päätegelane pops Väljaotsa Jaan on esitatud teose algul ausana, korralikuna ja töötahtelisena, kuid jõukamate kihtide ülekohtu, halbade sõprade ja suure ainelise kitsikuse mõjul veereb ta paratamatult allamäge, kuni ta saadetakse lõpuks roimarina „külmale maale“ — Siberisse. Seda langemislugu on kirjanik suutnud kujutada suure üksikasjalisuse ning veenvusega, kuigi on ilmsesti liialdanud, tõsielulisi olukordi arvestades, viletsuste, hädade ja õnnetuste kuhjamisega. Kirjanik on maalinud pildi meelega tumedamana, kui see oli tõeliselt, et mõjukamalt süüdistada omaaegset ühiskondlikku korda, kus jõukamad kihid suhtusid vaesemaisse liigse hoolimatusega.

Jutustamisviis romaanis on haruldaselt hoogne ning leidlik. Üldse realistliku kujutuse kõrval antakse paiguti väga üksikasjalisi ning lopsakaid naturalistlikke pilte, mis on teosele eriti iseloomulikud (näit. Väljaotsa sauna kirjeldus). Ei puudu

veel täiesti ka romantilised jooned, mida leiame kõige ilmekamal kujul eriti ühenduses naiskangelase Virgu Anniga.

„Külmale maale“ oli oma-aja kohta väga uudne teos: ta tõstis esile hoopis uue tõsielulise aineala, käsitles esmakordselt täie ilmekuse ning teravusega ühiskondlikke küsimusi, pakkus seejuures väga elavat sündmustikku, jutustas hoogsalt ja hiilgas sõnavararikkusega. Eriti viimaste omaduste tõttu on „Külmale maale“ veel tänapäevalgi huvi ning põnevusega loetavaks teoseks.

Edasises loomingus äratav Vilde veel enam tähelepanu kolme uudse ajaloolise romaaniga „Mahtra sõda“ (1902), „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“ (1903) ja „Prohvet Maltsvet“ (1906). Neis kirjanik käsitleb enamvähem üht ning sama ajajärku eestlaste lähemast minevikust ega tee seda mitte romantilisele ajaloolisele jutustusele omase minevikukangelaste ja -sündmuste idealiseerimise ja ilustamisega, vaid asjaolude kujutamiseks nii, nagu nad enamvähem tõeliselt olid. Et käsitleda minevikulisi sündmusi ning ühiskondlikke vahekordi tõepäraselt, uuris Vilde enne teose kirjutamisele asumist vastavat ajajärku teaduslikku laadi asjalikkuse ning põhjalikkusega, nagu ajaleheteateid, asjaosaliste mälestusi, arhiivides leiduvaid kirju ja dokumente. Sel viisil tal õnnestus täiel määral teostada oma uus ülesanne: luua eesti realistlik ajalooline romaan.

Kolmest mainitud romaanist kunstlikult kõige õnnestunum on „Mahtra sõda“. Romaani keskseks sündmuseks on talupojarahutused Mahtras möödunud sajandi keskpaiku.

„Mahtra sõja“ tasemeni ei küüni autori teised ajaloolised romaanid „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“ ja „Prohvet Maltsvet“, mis mõlemad käsitlevad samuti eesti talupojaelu 19. sajandi teisel poolel. Esimeses neist käsitletakse päämiselt linnakodanike ja aadli vahekorda, teises nn. maltsvetlaste usulahu liikumist talupoegade keskel.

Olude arvustamistahtest on kantud ka Vilde näitekirjanduslik looming, kus ta esineb väljapaistva komöödiakirjanikuna. Tema pääteoseks sel alal on kolmevaatuseline komöödia „Pisuhänd“ (1913), millega võib Vildet pidada eesti kunstilise komöödia rajajaks.

„Pisuhännas“ on Vilde võtnud enesele kõigepäält ülesandeks pilgata kirjanduslikku väärloomingut, sihilikku arvustamist ja ühiskondlikku tellimist. Ühtlasi näitab ta eesti omaegse tõusikliku linnakodanluse vaimset tühjust ja aatelagedust. Tõusikutemaailma esindajaiks on näidendis energiline, iseteadlik ning uhke ärimees Westmann, ta auahne ning valitsushimuline tütar Mathilde ja andetu, aga karjääriosav inseeer Sander. Nende päähuviks on saada rikkaks ning kuulsaks. Neid lööb siiski üle välimuse järgi otsustades kohmakas ning saamatu boheemlane Piibeleht, kes vaimuinimesena osutub neist kõigist siiski kaugelt taibukamaks ning teravmeelsemaks.

Komöödia ülesehitus on kõigiti õnnestunud. Dialoog on elav ning hoogne, tegevuskäik loomulik ning usutav. Rohkesti esineb tabavat pilget ja suurepärast huumorit. Seejuures on huvialused küsimused üldinimlikku laadi, mistõttu teos on huvi ja sooja vastuvõtu leidnud ka väljaspool Eesti piire.

TEKSTINÄIDE „PISUHÄNNA“ III VAATUSEST.

Piibeleht. Ent raha pole ilmast kadunud, herra Westmann. Ma tean allikaid.

Westmann. Soo? Kas tohiks küsida, mihukesi?

Piibeleht. Rikkaid äiasid.

Westmann. Aa! Mitut koguni?

Piibeleht. Jumalale tenu! Püüan ennegi vällä nuhki, kes noist kõige villakam.

Westmann (ruttu). Mõni siit linnast?

Piibeleht. Siit kah.

Westmann. Ehk võiksite nimetada?

Piibeleht. Üits istub minu kõrval ja tahab mind pügädä.

Westmann (silmitseb teda pikemalt, siis Sanderi poole). Kas kuuled, poeg, kuidas niisuke lihvitud, poleeritud, rahvineeritud ärvaim töötab! (Piibelehele) Nähtavasti pole teie oma nuhkimisega aga veel mitte kaugel, sest muidu kõneleksite sellega, kes teie kõrval istub, juba teist keelt.

Piibeleht. Soo?

Westmann. Teie ütleksite umbes nõnda: „Herra Westmann, minu uurimise järgi olete teie kui äiapapa tuhat versta ümberringi võistlusetä — mul on au teie tütre kätt paluda!“

Vilde loominguga lõppajajärk on erinev eelmisest seepoolest, et selles on tõusnud ühiskondlike küsimuste käsitlemise asemel esikohale tegelaste hingeelulise külje süvendatud valgustamine. Sellest ajajärgust on pärit kaks väärtuslikku teost: novellikogu „**J u t u s t u s e d**“ (1912), mis sisaldab rea huvitavaid, eesti novellistika põhivara hulka kuuluvaid novelle, ja romaan „**M ä e k ü l a p i i m a m e e s**“ (1916). Viimane jälgib ühe erakliku mõisniku, mõisa kohtlase piimamehe ja ta noore naise suhteid varjundirikka hingeelu eritelu kaudu. Eriti tuleb hinnata romaani kunstiküpse, varjundi- ja sõnavararikast stiili ja kindlat kompositsiooni.

Kokkuvõttes võib Vilde kohta ütelda, et ta on oma loominguga kõige valdavamas osas eesti kirjanduse väljapaistvaim ühiskondliku ülekohtu vastu võitleja. Arvustades eitavaid nähtusi ja elupahesid nii olevikus kui minevikus, taotleb ta ühtlasi tulemusrikkalt ühiskondlikku õiglust.

Kunstiliste saavutuste kõrval tuleb Vilde mainitud kultuurilisi taotlusi kõrgesti hinnata, sest nende kasvatav mõju on olnud tänapäevani silmapaistev. Oma loominguga ulatuselt kui

ka väärtuselt on Vilde kahtlemata eesti kõige suuremaid kirjanikke.

Ülesandeid:

1. Milliseid ühiskondlikke pahesid paljastas Vilde oma teoseis?
2. Loetelge ja iseloomustage tähtsamaid tegelasi Vilde loomingust!
3. Võrrelge Vilde realismi Juhan Liivi ja Kitzbergi omaga!

Vilde kõrval väärrib range ühiskonnakriitikuna ning naturalistina tähelepanu Ernst S ä r g a v a (endine: Ernst Peterson, sünd. 1868). Tema kõige silmapaistvamaiks teoseiks on „Ühe härja elulugu“ (seeriast „Paised“ I—III, 1899—1901) ja „Rahvavalgustaja“ (1904). Viimast võib pidada eesti varasema naturalismi tippsaavutuseks. S ä r g a v a jutustab selles väiklasest, närusest elust Mudila alevis ja teeb seda niivõrd tabavalt ning kujukalt, et Mudila on saanud lend-sõnaks kõigi nende keskuste kohta, kus selliseid pahesid leitakse. Väärnähtuste paljastamises langeb p ä ä r õ h k rahvavalgustamise valevõtete näitamisele, kuid selle kõrval esitab kirjanik pahesid ka paljudelt muudelt ühiselu aladelt. Stiililt on S ä r g a v a naturalism jõuline ning koredavõitu. S ä r g a v a naturalistliku toodangu mõju on tunda Tammsaare ja Metsanurga varasemais teoseis.

Kordavaid küsimusi ja ülesandeid:

1. Loetelge realistliku kirjanduse tähtsamaid teoseid!
2. Nimetage realistliku kirjanduse tähtsamaid ainealasid ja teemasid!
3. Millised kirjanduslikud eriliigid on esikohal realismi ajastul?
4. Iseloomustage realistlikku ja naturalistlikku väljendusviisi!

V. NOOR-EESTI AEGNE KIRJANDUS (1905—1917).

20. sajandi algul elas eesti talupoeg üle uue majandusliku tõusuaja. Kui ärkamisajal ainelise olukorra järsu paranemisega tekkis vaba talupojaklass, siis nüüd oli selle tulemuseks rahva hulgaline voolamine linna, kus tekkisid eesti tihedam linnakodanlus ja linna haritlaskond. Samal ajal oli vähene- mas venestamissurve. See kõik tõi endaga kaasa eesti kul- tuurilise elu elavnemise ja mitmekesisustumise. Kirjanduses avaldus see uue voolu tekkimises, mida kutsutakse uus- r o m a n t i s m i k s. Selle algatajaks sai salkkond noori kir- jandushuvilisi keskkooliõpilasi. 1905. aasta paiku ühinesid nad Tartus Noor-Eesti nimeliseks kirjanikerühmaks, kes püstitas endale juhtlause: „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“ Noor-eestlaste huvi oli pööratud eriti meil seni vähe tuntud prantsuse, itaalia ja skandinaavia kirjanduse vastu, kus tol ajal valitses uusro- mantism — kirjandusvool, mis põhiliselt sarnleb vanaroman- tismiga, kuid on realismi mõjul enam lähenenud tõsielule. Eriti hoolitseb uusromantism enam hingeelulise külje usuta- vuse eest. Erineb silmapaistvalt ka stiil oma suurema varjun- dirikkuse ja musikaalsusega (lausestuses taotellakse näiteks sageli veetlevat, omapärast rütmi). Noor-eestlaste unistuseks oli tõsta eesti kirjandus euroopalisele kunstitasemele, mis neil üksikute teoste puhul ka õnnestus. Seejuures nad ei rõhu- tanud ainult teoste sisuväärtusi, vaid ka kaunist välimust. Rühma kirjanduslikud ühiseväljaanded „Noor-Eesti album“

(I—V, 1905—1915) ja „Noor-Eesti ajakiri“ (1910—1911) võitsid laiemal üldsuse tähelepanu, tutvustasid uue vooluga, tõstsid üles rohkesti uusi kultuurilisi ja kirjanduslikke küsimusi ning süvendasid kirjanduslikku maitset.

Üheks tähtsamaks noor-eestlaste eriharrastuseks kujunes keeleuendus, mis Johannes Aaviku juhtimisel on mõne aastakümne kestel teinud eesti keele tunduvalt sõnavararikkamaks, väljendusvõimelisemaks, kõlavamaks ning paindavamaks. Noor-Eesti rühm algatas eesotsas oma juhi luuletaja Gustav Suitsu ja novellikirjaniku Friedebert Tuglasega ka eesti nõudlikuma kirjanduskriitika. Pääle mainitute kuulusid Noor-Eesti rühma veel luuletaja Ville Rida, meie hilisema proosa suurmeister A. H. Tammsaare jt.

1. Gustav Suits — elu tule laulik.

Noor-Eesti liikumise juht ning moodsa kunstipärase luule rajaja Gustav Suits (sünd. 1883) on eesti uuema kirjanduse esileküündivamaid kujusid.

Gustav Suits on pärit Lõuna-Tartumaalt, kus ta isa pidas külakooliõpetaja ametit. Isa surma tõttu jäi Suits 6-aastaselt oma lelle hoolde, kes oli Võnnu kiriku kellameheks.

Hariduse sai Suits Tartu kroonugümnaasiumis ja Helsingi ülikoolis, kus ta omandas kirjandusliku erihariduse. Kui ta gümnaasiumiõpilasena Tartus oli esinenud tulise rahvuslase ja koolinoorsoo organiseerijana, siis muutus ta Helsingis oma üliõpilasaastail tagasiõmbunuks ning poliitiliselt pahempoolseks. Viimase asjaolu tõttu ei saanud Suits ülikooli lõpetamise järel kodumaal kohta ning pidi veetma hulga aastaid Soomes poolsunniviisilises maapaos. Tolle aja pettumusi ja masendusmeeleolusid kujutab kõige paremini luuletuskogu „Tuulemaa“.

Vene revolutsiooni päevil 1917 hakkas Suits aktiivseks poliitiliseks tegelaseks, kuid pettus poliitilises võitluses varsti. 1921. aastal asus Suits Tartu ülikooli eesti ja üldise kirjandusloo professori kohale, kus ta on püsinud tänapäevani ning saanud eesti kirjandusteaduse rajajaks.

Oma kirjanduslikku tegevust algas Suits gümnaasiumiõpilasena Tartus, kus ta avaldas oma toimetatud albumis „Kiired“ kõigepäält lüürilisi proosapalasisid, mida iseloomustab nooruki kevadiselt puhkev teotahe ja isamaaline vaimustus. Samas ajakirjas ilmus ka Suitsu esimesi luuletusi, mis äratasid tähelepanu kõigepäält oma julgema paatosega.

1905. aastal võis Suits esineda juba oma esimese luuletuskoguga „Elu tuli“. See sai nii sisuliselt kui vormiliselt uuduselt kirjanduslikuks suursündmuseks, äratades vaimustatud poolehoidu eriti tõusva noorsoo keskel ja teravat arvustamist vanema põlve esindajate poolt, kellele uus värsiraamat näis, eriti armastusluule alal, liiga julgena. Noored aga tundsid, et „Elu tuli“ väljendab tabavalt neidsamu romantilisi igatsusi parema Eesti ja üldse kõige ilusama, suurema ja kangelaslikuma järele, mida nad ise tol ajal endis kandsid. Kui kutsuda Noor-Eesti ajajärku selle noorusliku vaimustuse ja tegutsemisinnuga teiseks ärkamisajaks, siis võib „Elu tuld“ pidada õigusega selle uue ärkamisaja avateoseks. „Elu tulega“ algas eesti luules uus ajajärk, mis tähendab lõppu ärkamisaja iganenud luulepärimustele ning uue, sisurikkama ja vormikindlama elamusluule algust. Raamat oli täis sellist värsket nooruslikku hoogu ja paatost, tulist isamaa-armastust, optimismi, julget võitlustahet, kirge ja unistusi, mida me ei leia ühestki varasemast värsikogust. Selle kõrval äratas „Elu tuli“ veel tähelepanu oma silmapaistvalt varjundirikka ning kõlava keelega. Et „Elu tuld“ õigesti hinnata, tuleb mees pidada, et Juhan Liivi uut ajajärku aimlev luule oli

oma valdavas paremikus siis üldsusele veel tundmata ja pääsis alles rida aastaid hiljem mõju avaldama.

Noore luuletaja esikteosena ei olnud „Elu tuli“ loomulikult ka puudusteta. Soome tolle aja parima luuletaja Eino Leino mõjul Suits joovastus mõnelgi juhtumil liiga kõlavaist sõnadest, kaotades seejuures isikupära. On tunda, et kohati tõuseb paatos tundmuste kandejõust hoopis kõrgemale ning muutub seega õõnsaks. Kuid need puudused ei olnud kuigi häirivad ega tähelepandavad.

„Elu tule“ iseloomulikemaks osaks on võitlusluule. See on mehine, täis tegude- ning võitlusjanu, ühtlasi haaravalt rütmikas. Noorte üldist poolehoidu ja vaimustust võitnud on siin eriti luuletused „Mehed“, „Noorte laul“, „Noored sepad“, „Ühte laulu tahaks laulda“ jt. Toome neist näiteks esimese luuletuse, kus suur tundejõud on kätketud nappi ning kindlasse vormi:

MEHED.

Tormi ees murduvad tammepuud:

kindlad on mehed, aatele truud.

Välkugu teras ja raiugu raud:

mehi ei kohuta surm ega haud.

Kaartes maha langegu hein:

mehed seisavad niikui sein.

Seisavad. Tuld aga tuksatab rind:

suur on elu ja surma hind.

Võitlusluulega on lähimalt seotud „Elu tule“ v a b a d u s - ja i s a m a a l ü ü r i k a. See on vastupidi meie varasema isamaaluule pessimistlikule põhimeeleolule optimistlik, lootusi äratav ja tegudele õhutav. Luuletaja näeb „Kevade laulus“ kodumaal liikumas kevadevoole, elu värsket pakatamist,

milles igäüks peaks unustama nutmise ning kurtmise ja rut-
tama „tegude põllule“. Ta pöördub noorte poole üleskutsega:

Sest tõuskem nüüd noored! meid ootab ju maa

ja küsib, mil tuleme juba.

Kõik tuled, mis on, pangem põlema,

et säraks sest kodune tuba.

Sel valgel me noorusepidugi peame,

sel valgel me sihidki ülesse seame —

ja tööle siis tõttame välja.

Luuletaja tahab näha Eesti tulevikku kaunina ning va-
bana. Ta usub, et töö on suurim maailma võitja, et töö kaudu
on võimalik kodumaad muuta paremaks, eriti kui töötatakse
selle hääks endohverdavalt („Tulevik“). Suitsu isamaaluule
vastab täiesti oma-aja tõusumeeleolule ja mõjus niisama süti-
tavalt laia- ja hulkadesse kui ta võitlusluulegi.

Käsiteldud luuleliikide kõrval pakub silmapaistvalt uut
ka „Elu tule“ a r m a s t u s l ü ü r i k a, mis on tunduvalt elu-
lisem ning julgem kui meil kunagi varem. Armastuslaulude
hulk on siiski vähene. Suits tõlgitseb neis suure jõulisusega
noore armastuse võimsust ja ülistab armastust nooruseas
(„Nooruse armastus“, „Nooruse aeg“ jt.).

Armastusluulega liitub ka „Elu tule“ vahest kõige musi-
kaalsemalt sõnastatud luuletus „Oma saar“, mis kauni viisi
tõttu on saanud otse rahvalauluks. Siin luuletaja tõlgitseb
lihtsa, kuid veetleva piltlikkusega ning rütmiga nooruse eba-
määrast igatsust õnne järele. „Oma saar“ tähendab ühtlasi
meie kirjanduses uusromantilise igatsusluule algust.

Lõpuks märkigem, et värsikogu mälestusluule-
tustest tõstub oma lihtsasõnalisuse ning suure südamlük-
kusega esile Juhan Liivile pühendatud „Käkimäe kägu“,
mille Suits kirjutas juba 18-aastaselt.

Kuigi mõnedki „Elu tulele“ iseloomulikud jooned olid üle võetud Eino Leinolt, jäi see väike värsivihk siiski eeskujupakkuvalt uudseks, isikuliseks ning omapäraseks. Ta oli täis sütitavat elutuld ja peegeldas tabavalt oma-aja vaimu. Pääle sisulise külje omas murrangulist tähtsust ka „Elu tule“ luuletuste vorm. Tavaliste nelikute asemel leiti siit õige mitmekesiseid salmikujusid. Värsimõõt oli vahelduv ja värsid ise sageli eri pikkusega. Sellega vältis Suits tagajärjekalt eesti senise luule suuremat vormiviga — äärmist ühetoonilisust.

„Elu tule“ luule on julge ning uljas noorusluule, mis on saanud hinnatavalt kunstipärase kuju. Sellisena ta on suurelt osalt vananematu. Eriti noorsoole on Suits veel tänapäevalgi päämiselt elutule laulikuks.

Järgneva luuletuskogu „Tuulemaa“ (1913) avalaulus ütleb Suits end laulvat „muutunud laulu“. Tõepoolest erinebki tema teine värsikogu põhjalikult esimesest: noorusliku optimismi ja vaimustuse asemele on tulnud lohutamatu pessimism ja nukker taltumus. Luuletaja näeb oma kõigi tuulte tallatud kodumaad uue pilguga. See on maa, mille kohal lasub koormana raskuse vaim, maa, mis ei kasvata iialgi loorberpärja oma laulikule. Seetõttu on arusaadav, et me „Tuulemaas“ ei leia enam pidulikkust ega suuri sõnu, küll aga selle asemel haruldast süvenemist eesti hingeelu tõupärastesse joontesse ja suurt tunde-ehtsust.

Suitsu luulele on iseloomulik mehisus ning kargus. Väga harva on antud selles tundeile vaba voli. Üks selliseid erandeid on ema mälestusele pühendatud kodumurdeline luuletus „Kerkokell“. See luuletus otse üllatab oma harda tundesoojuse ja suure lihtsusega. Saame haruldase pildi taluemast, kelle „kässi lehmä, peni laknu“, kes asjata ootab koju oma tuulte teil rändavat poega, kuni lamab laudsel.

„Tuulemaa“ luule on haruldaselt isikupärane, sisurikas ja vormiliseltki seniületamatult taidurlik. Aga sellega ühenduses

on muutunud Suitsu luule väljendusviis siitpääle erakordselt keeruliseks ning peidetuks. Viimase asjaolu tõttu ei ole „Tuulemaa“ luule kaugeltki niivõrd populaarne ega üldtuntud kui „Elu tule“ oma. Ainult üksikud lihtsamakoelised luuletused, nagu „Sügiselaul“, on suutnud rajada tee rahva laiemaisse hulkadesse.

SÜGISELAUL.

Hall on taevas ja must on maa,
sajab ja sajab lõpmata.

Udusse upuvad sihid kõik eel,
haige on süda ja väsinud meel.

Ah, kui nii palju, nii palju ei sajak,
tuul selle udu kord laiali ajaks!

Ilma aga sumestub hääletu.
Sügisepäev jõuab õhtule ju.

Kuhu küll lõpeb rändaja tee?
Õö tuleb, pime ja pilkane.

Ah, kui nüüd taevatähtigi oleks,
kui veel see öögi nii otsatu poleks?

„Tuulemaaga“ alustatud, omapäraseks süvenenud ja isikupärastatud luulet jätkab Suits ka oma hilisemas toodangus, pakkudes alati väljapaistvaid kunstilisi saavutusi. Ühtlasi tal on ütelda alati midagi uut. Luuletuskogus „Kõik on kokku unenägu“ (1922) siirdub ta ühiskondlik-poliitilisele alale. Luule päämotiivideks on siin sõja metsikus, joovastus revolutsioonist, põlguse avaldamine tõusiklusele, vaimustus vabadusest ja iseseisvusest. Suits soovib näha Eesti töövabariiki, kus maa kuuluks selle harijale ja meri kalastajale, et igauks võiks maitsta oma töö vilja. Värsiehituselt ja vormilt on see kogu veel viimisteldum kui eelmised.

Kokkuvõttes võib ütelda, et Suitsu luulelooming on oma koguulatuselt vähene, kuid alati tuumakas, tugevasti isikupärane, nii sisult kui vormilt uut pakkuv ning edasiviiv. Selles on kõige väljapaistvamalt saavutatud Noor-Eesti kirjanikerühma eesmärk — pakutud euroopalise kunstitasemega luulet, mis seejuures on siiski jäänud ühtlasi sügavalt eestiliseks.

Nagu vanaromantilises, nii on ka uusromantilises voolus esikohal lüürika. Suitsu kõrval väärivad siin veel tähelepanu Villem Ridala (1885—1942) ja Ernst Enno (1875—1934), neist viimane ei kuulunud Noor-Eesti rühma.

Villem Ridala (kodaniku-nimega V. Grünthal) on hinnatav eeskätt looduslüürikuna. Oma kahes tähtsamas luuletuskogus „Villem Grünthali laulud“ (1908) ja „Kauged rannad“ (1914) esineb ta peamiselt saarte looduse laulikuna. Ta annab detailseid, värvi- ja valgusrohkeid maalinguid saare omapärasest maastikust koos selle taimestiku ja linnustikuga. Ta maastikumaalinguist on inimene välja suletud, et looduse oma olemus võiks seda puhtamalt mõjule pääseda. Sellisena on Ridala looduslüürika tähelepanuväärne omapärane. Sisuliste väärtuste kõrval tuleb hinnata ka Ridala luule silmapaistvaid vormilisi saavutusi (puhtad riimid, eeskujuliku sonetivormi harrastus jm.).

Kõige üldisemat poolehoidu on võitnud Ridala luuletustest eriti „Kevade tunne“ ja „Talvine õhtu“.

Ernst Enno avaldab end uusromantikuna kõige täiuslikumalt värsikogus „Hallid laulud“ (1910). Ta luule omapäraks on, et see loorub idamaist laadi usundilisse salapärasusse. Elu on Ennole hall tee, mille lõpul kauguses särab „Jumala rand, valguse avarus“. Seda ei saavuta „tuimad“, vaid ainult need, kes on valmis ning võimelised läbi tegema tuhandeid uuestisündi. Igatsus valguse, avaruse ja lõpmatuse järele ja ahistustunne maise elu puuritaolisest kitsusest —

see on Enno lüürika kandev romantiline põhimeeleolu, millele ta on leidnud mõnikord mõjuka sõnastuse.

Usundilise luule kõrval on Enno haarava soojusega käsitlenud ka lapsepõlve-koduga seotud meeleolusid. Kuigi need pole niivõrd uudsed kui Enno usundiline luule, omavad need kunstiliselt õnnestumiselt ta loomingus koguni esikoha.

Vormilt on Enno luule ühetooniline, kuid seda kannavad omapärane laulvus, suur südamlikkus ja lihtsus. Viimasteomaduste tõttu on paljud Enno luuletused, nagu „Kojuigatus“ („Nüüd õitsvad kodus valged ristikeinad“), „Õhtu kodutalus“, „Võiks otsast alata“, „Kolm eite“, „Vanaisa surm“ jt., saanud üldtuntuks.

Ülesandeid ja küsimusi:

1. Mida uut ning edasiviivat on olnud Suitsul pakkuda igas oma luuletuskogus?
2. Mistõttu sai „Elu tuli“ haruldase leviku osaliseks?
3. Otsige Suitsu väljendusliku külje isikupärasemaid jooni!
4. Võrrelge Suitsu, Ridala ja Enno värsiloomingu põhiomadusi!

2. Friedebert Tuglas — eesti uusromantilise novelli rajaja.

Suitsu kõrval tuleb pidada Noor-Eesti liikumise tähtsamaks suuna andjaks ning sisustajaks Friedebert Tuglast. Ta on enesele loonud nime kõigepäält meie väljapaistvaima novellikirjanikuna ja arvustajana, kellena ta on erilist tähelepanu pööranud eesti proosastiili kunstilise taseme tõstmisele.

Friedebert Tuglas (sünd. 1886) on pärit Lõuna-Tartumaalt. Hariduse sai ta Tartu linnakoolis ja Hugo Treffneri eragümnaasiumis. Viimane kool jäi tal 1905. aasta revolutsiooni tõttu lõpetamata, sest ta võttis sellest aktiivselt osa. Peetud poliitiliselt kahtlaseks, oli Tuglas sunnitud minema

maapakku, kuhu ta jäi kuni järgmise Vene revolutsioonini 1917. Enamiku sellest ajast veetis ta Soomes, tehes vahepeäl reise ka Lääne-Euroopa riikidesse. See aeg, nagu Tuglas ise ütleb, sisaldas „palju kannatusi, aga ka palju kunstikogemusi“. 1917. aastast pääle on Tuglas tegutsenud elukutselise kirjanikuna kodumaal ja juhtinud mitmeid kirjanduslikke organisatsioone.

Tuglas alustas oma kirjanduslikku loomingut juba varakult realistlikus laadis. Tema esimestest tööddest on kõige enam tähelepanu äratanud jutustused „Hunt“ (1902) ja „Hingemaa“ (1906). Esimene neist on väga humoorikas, kuid ühtlasi janditaoline olustikukujutus, teine käsitleb asjalik-tõsiselt vaese kantniku igatsust oma maalapikese järele ja ta süütut langemist karistussalkade ohvriks. Teos on kantud revolutsiooni nurjumisele järgnenud masendusmeeleolust.

Oma varasema loomingu realistlikku laadi jutud kogus Tuglas hiljem teosesse „L i i v a k e l l“ I (1919).

Varsti siirdus Tuglas täieliselt uusromantismi ja sai selle voolu kõige eredamaks esindajaks eesti proosas. Noore kirjaniku esimeseks tähelepanuvamaks saavutuseks sel alal on pikem fantastiline novell „Jumala saar“ (1907), mis oli kirjutatud juba paar aastat varem. „Jumala saare“ koos paljude lühemate lüüriliste ning meeletutsevate paladega ja proosaluuletustega andis Tuglas hiljem välja teoses „L i i v a k e l l“ II (1920).

„Jumala saarest“ pääle näeme Tuglast kasvavat järjest küpsemaks uusromantiliseks sõnakunstnikuks. Oma päävõidud saavutab ta novelli alal, rakendades esimesena täie teadlikkuse ning nõudlikkusega selle eepilise eriliigi päänõudeid: kokkusurutud, pinevat kompositsiooni ja mõjukat lõpplahendust. Haripunkti saavutavad Tuglase võimed novellikoguga „S a a t u s“ (1917). Teos sisaldab viis novelli, mida kõiki läbib eriline saatuslikkusetunne. Inimelusid juhib ja

kujundab mingi mõistmatu ning tundmatu tegur, millele igaühel tuleb tahestahtmata alistuda — inimene on täieliselt saatuse mängukanniks. Autor on tõsielust siirdunud ilmsesti mõttekujutuslikku maailma, kuid püüab seda kujutada võimalikult tõelisus-lähedaselt. Ta kujutus on konkreetne, selgete piirjoontega ja värvirikas.

„Saatuse“ novellidest tundub omaette täiuslikumana „Popi ja Huhuu“. Selle novelli tegevustik sünnib kuskil keskaja linnas ühe erakliku Isanda korteris, kes selles elab koos koer Popi ja ahv Huhuga. Isand on läinud välja, nagu tavaliselt, aga ei tule enam tagasi. Üksijäänud koer ja ahv muutuvad näljaseiks, rahutuiks ja hirmunuiks. Viimaks läheb ahvil korda pääseda puurist ja ta hakkab nüüd mängima Isandat. Kuigi ta on liiga taltsutamatu, rumal, õel ja edev, sarnleb ta koera meelest mõneski suhtes Isandaga. Nagu endine peremees, nii hoolitseb temagi mõnikord Popi eest, enamasti aga pakub talle lõbu Popit piinata. Popile ei jää muud kui alistuda ja leppida olukorraga, sest tagasihoidliku, peenetundelise ja oma peremehele truu koerana ei suuda ta vastu hakata. Huhuu rumal, taltsutamatu käitumine toob lõpuks kaasa katastroofi, kus hukuvad mõlemad.

Kogu seda sündmustikku on nähtud koera seisukohalt, kelle elamusi ja suhtumust nii vanasse kui uuesse peremehesse on valgustatud meisterlikult. Eriti meeldesöövvalt on kirjeldatud koera hirmuelamusi.

Novelli tegelaste vahekordi on käsitletud niiviisi, et neid on võimalik üle kanda inimelu vahekordadele. Ahv Huhuu esindab ilmsesti rumalat, toorest võimutsejat, koer Popi alandlikku, abitut ning orjameelset alistujat saatusele, Isand isikustab kujutlust kaotsiläinud korralikust ning õnnelikust elust.

„Popi ja Huhuu“ omab haruldaselt tihedat ning ühtset ülesehitust, mis lõpeb erakordse ning ehtsalt mõjuka lõpp-

lahendusega. Sedasama võib väita ka teiste „Saatus“ novellide kohta. Ühtlasi iseloomustab Tuglase novelle see, et neis tegevustik on vähene ja puudub peagu täiesti dialoog. Mis puutub stiilisse, siis on see „Saatuses“ juba täiesti väljakujunenud ning isikupärane. Iga lause on omaette tervikuline, väljendus rütmikas ja hoolitsetult hääkõlaline. Paiguti tundub tunderõhuliste väljenduste ja piltlikkuse ülirohkus liiga koormavana.

KATKEND NOVELLIST „POPI JA HUUHU“.

Kuid selles toas oli ka palju pettust ja valet. Võiks öelda, siin oli otse viirastusi ning unenägusid.

Siin oli isandaid, kes ometi isandad polnud. Oli võõraid koeri, hobuseid ja linde, kes ainult näisid olevat. Ja siin oli roogi, mis kellegi isu ei äratanud. Nende olemus oli niisama tühine ja petlik kui unenägudes.

Nad olid ainult seintel, lõuendil, varisend kuldraames.

Siin olid pildid, mis esitasid seinu, täis roogit loomi, sisikondi, kopse, keeli, päid ja nahku.

Siin olid lauad tallede, hanede, luikede, kalkunite, haugide, forellide, lutsude, angerjate ja merevähkide virna all.

Ja siin olid korvid nagu küllussarved, täis tomateid, peterselli, küüslauku, spargleid, artišokke, kõrvitsaid ja lillkapsast.

Aga siin olid veel pildid viinakobarate, kabjuliste faunide ja põgenevate nümfidega.

Ja seinavaip esitas jahti: noormehed mandoliinide ja neitsid tuvilindudega, õhus paabulinnud ning papagoid.

Ja siin oli pilt kirikute, tuulikute, saameeste ja raagus metsaga jäise soo rannal, mida õhukene lumi peitis.

Ning sääl pimedas nurgas mustund kobrus kangas, mis esitas väävelendu nahkhiirte, põislendajate, muikude, tiibangerjate ja ninajalgsetega.

Kõik viirastused olid omil paigul, kõik unenäolised isandad naeratasid seintel, kuid tõelist isandat polnud siin. Popi lähenes voodile. Ta nuu-

sutas Isanda argikuube ja ta öömütsi ning liputas neile hända. Nad tule-
tasid talle nõnda isandat meelde, et ta silmi sulgedes teda lõhna järele
nägi.

Kuid see oli ometi paljas ettekujutus ja pettus. Ja Popi tuli jälle
kurvalt eestuppa.

Päike paistis läbi pudelipõhja taoliste ruutude. Huhuu püüri ümber
värises kuldne tolm. Oli vaikne.

Varblased ei siristanud enam. Ja — korruga tundus Popile õudne.

Ta hakkas kärsitult tuba mööda edasi-tagasi jooksma, ühtsoodu nuuk-
sudes, nagu üksijäetud laps.

Miks ei tule Isand? küsis ta. Miks ei tule Isand? Kuhu on ta jäänud?
To pole iialgi nii kaua ära olnud. Kus ta on? Kus ta on?

Siis istus ta madratsile, tõmbas hännä enese ümber, kuulatas, nuuksus
vahetevahel tasakesi ja väristas nahka piha ümber, nagu oleks tal külm
olnud.

Ka oma järgnevas novellitoodangus on Tuglas andnud rea
väljapaistvaid saavutusi, nagu novell „Inimese vari“ jt. Üldi-
selt on need siiski jäänud vähem uudseks ning vähem haa-
ravaks kui „Saatuse“ novellid.

Päälle enam kui 10-aastast vaikimist on Tuglas uuesti lähe-
nenud realismile. Talt on ilmunud nimelt kaheandeline ro-
maan „Väike Illimar“ (1937), kus ta ilukirjanduslikus vormis
kujutab oma varasema lapsepõlve mälestusi. Neid on edasi
antud veetleva tundesoojuse ja rikkaliku huumoriga. Sünd-
mustik on esitatud realistliku üksikasjalisusega tõsielulisel
taustal, kuid olles nähtud ja läbi elatud lapse poolt, on sellesse
sugenunud enam tundeerksust ja salapärasuse varjundeid, kui
seda tavaliselt leiame realismis. „Väikese Illimari“ realism on
erisuguselt leebe ja tundesoe, pakkudes seejuures väga kaju-
kaiks viimisteldud tõsielulisi pilte. Tuglase loomingus „Väike
Illimar“ omab pöördelist tähtsust. Ta on ka meie uuema
proosa kõige meeldivamaid saavutusi.

Noor-Eesti albumeist alates on Tuglas ühtlasi eesti kirjanduse kõige viljakamaid ning teravmeelsemaid arvustajaid. Tema arvustuslikud tööd on kogutud mitmeandelisse teosesse „Kriitika“. Koos Gustav Suitsuga võib pidada Tuglast meie teadlikuma ning avarama kirjandusarvustuse rajajaks.

Ülesandeid ja küsimusi:

1. Milliseis Tuglase teoseis leidub hirmu- ja põgenemismotiive?
2. Tooge näiteid Tuglase proosa kõne-, lause- ja kõlakujundeist!
3. Mida hindate Tuglase loomingust kõige enam?

3. A. H. Tammsaare — „Tõe ja õiguse“ autor.

Eesti uuema kirjanduse kõige esileküündivama romaani „Tõe ja õigus“ autor Anton Hansen-Tammsaare (1878—1940) on pärit Põhja-Eestist Järvamaalt, kus ta kasvas üles vanemate kehvavõitu talus. Hariduse saamine oli tal mitmeti takistatud. Visa edasipüüdlikkuse ning suure õppimishimuga õnnestus Tammsaarel siiski pääseda omaaegsesse Hugo Treffneri gümnaasiumi ja pärast selle lõpetamist ülikooli õigusteadust õppima. Elavad kirjanduslikud huvid takistasid aga ülikooliõpinguid lõpetamast.

Pidevat ilukirjanduslikku loomingut alustas Tammsaare juba gümnaasiumiõpilasena. Elatise teenimiseks tuli tal töötada ühtlasi ka ajakirjanikuna. Iseloomult on Tammsaare olnud alati tõsine andunud töömees, tagasihoidlik ja eraklik. Avalik seltskondlik ja poliitiline tegevus pole teda kunagi veedelnud, kuigi ta on tundnud alati ümbritseva elu vastu kõige elavamat huvi ja on seda alati kõige erksamalt jälginud.

Tammsaare algas oma kirjanduslikku loomingut realistlik-naturalistlikus stiilis, siirdus siis koos noor-eestlastega uusromantismi ja pöördus Eesti Vabariigi algusaastaist alates

tagasi realismi juurde selles laadis, mida on hakatud kutsuma uusrealismiks. Nii võime Tammsaare loomingut jagada selle väljenduslaadilt kolme ajajärku.

Esimese ajajärgu parimaks teoseks on jutustus „V a n a d ja n o o r e d“ (1903), mida võib pidada õnnestunud maaelukäsitluseks. Jutustuses kujutatud vastuolu vanade ja noorte vahel on näidatud kujukalt ning vahest liigagi tugeva rõhutamisega. Noori esitab autor edumeelseina, vanu tagurlikena, jonnakaina ja rumalaina. Jutustuse kangelane Kaarel tuletab mõnes suhtes meelde Vargamäe Andrest suurromaanist „Tõde ja õigus“.

Põhimeeleolu jutustuses on sünge ning pessimistlik, ometi leiduvad selles mõned leheküljed kõige toredamat huumorit, mida eesti kirjandusel on pakkuda (Härjapüüdmise lugu).

Oma loomingu uusromantilises ajajärgus siirdub Tammsaare külast linna. Ta kirjutab rea kergeid, märglevalt teravmeelseid üliõpilasnovelle, kus on esikohal hingeelulise külje valgustamine. Novellide puuduseks on liigne targutamine. Tähelepandevaim teos sellest ajajärgust on novell „V a r j u n d i d“ (1917), mis jutustab noore, hapra tiisikushaige tütarlapse ja südamehaige mehe ülihellast, teineteist jumaldavast armastusest ja selle traagilisest lõpust. Hingeelu eritus on siin väljapaistvalt hää, samuti tuleb pidada üsna küpseks teose stiili ja kompositsiooni.

TEKSTINÄIDE NOVELLIST „VARJUNDID“.

Nüüd laman siin ja olen rõõmus, et päikesepaistel merevee jaheda hõõguse läheduses lamada võin ning et ise oma lamamist tean, et päikesesoojust tunnen, kiirtemängu näen. Ja ma mõtlen, et põhja pool on silmi, kus ikkagi veel leidub hädust ja õrnust minule, et kõrgeil pöndakuil ja sanglepapõõsastes kasvavad viinamarjad ning niiskel, pehmel samblal sinililled.

Silmi sulgedes tundub, nagu ei kohisekski lained, vaid vaigused pedakad, ja ninasõõrmed aimavad nende magusat lõhna. Paistaksid nagu jämedad kollased tüved ja nende vahelt lage kõrge raba üksikute männijändrikkudega. Kui sagedasti olen pidanud teid meelde tuletama, kohtusse minnes inimeste, jumalate ja saatusega! Kui meeleheide nõõris kõri, lootusetus pures rinda ja ükskõiksus tõusis läilusereni; kui kaotasin usu voorustesse ja pühadustesse ja kui polnud enam midagi, mille pärast maksis elada; kui kiusaja ja hukutaja hiilis kassi sammul iga nurga taga — siis mõtlesin teie pääle, mu igavesed jändrikud. Teie kasvate ometi!

Tammsaare loomingu kolmanda, uusrealistliku ajajärgu esimeseks hinnatavamaks teoseks on romaan „Kõrboja peremees“ (1922), kus Tammsaare käsitleb pärast pikemat vaheaega jälle maaeluainet ja teeb seda ulatuslikumalt ja suurema kunstilise õnnestumisega kui kunagi varem. Päärõhk on langetatud tegelaste hingeelu kujutamisele. Autor näitab suure üksikasjalisuse ning veenvusega, kuidas armastus kujuneb sügavasti kurbloomiseks üksteisega mittesobivate asjaosaliste tõttu. Selle kõrval on autor „Kõrboja peremehes“ juba nagu muuseas puudutanud ka maaga võitluse ja maasse kiindumise küsimusi, mis tõusevad esikohale ta järgnevas 5-andelises suurromaanis „Tõde ja õigus“ (1926—1933).

„Tõde ja õigus“ annab avara ning suurejoonelise läbilõike eesti elust ärkamisajast alates kuni kaasajani, umbes 60 aasta kestel. Iga anne on omaette eri ülesandega tervik ja niisamuti moodustavad viis annet kokku enam kui 2500-leheküljelise terviku. Esimeses andes kujutatakse talupoja võitlust maaga ärkamisajal, et luua oma kodu; teises — haritlase ja Jumala vahekorra selgitamist käesoleva sajandi algul; kolmandas — isiku võitlust ühiskonnaga 1905. aasta revolutsiooni päevil; neljandas — inimese võitlust iseendaga Eesti Vabariigi alguspäevil ja viiendas — alistumist saatusele.

Kirjanik kujutab eestlast ta visas võitluses parema elu pärast, võitluses tõe ja õiguse eest ja näitab ühtlasi, et keegi ei saavuta oma eesmärki niisugusel kujul, nagu ta seda on ihaldanud ja õigeks pidanud. Sellepärast lõpeb romaan nukra alistumismeeleoluga, sellest hoolimata et üldises arengus võib märkida silmapaistvat edu.

Kõige õnnestunum on romaan tegelaste kujutamise suhtes. Nende suurest hulgast on kõige esileküündivamad kaks eesti taluperemehe põhitüüpi, keda romaanis esindavad Andres ja Pearu. Andres on eesti kirjanduses tuntud, kuid ühtlasi siiski uus „oma toa, oma loa“ looja, karm, edasipüüdlik, jõuline töömees ja range tõe ja õiguse otsija. Teose kestel on ta iseloom järjest arenev: Pearu mõjul ta kaldub kõrvale oma sirgjooneliselt teelt ja omandab isegi tema mõningaid pahesid (näiteks kavalust); ka toob temasse pettumusi võitlus maaga, mis ei anna kaugeltki neid tulemusi, mida ta oli lootnud. Romaani algul rõõmus, otsekohene, hääsüdamik, muutub ta hiljem pahuraks, kinniseks ning kalgiks. Lõpuks ta taandub üksindusse, asudes elama oma talu sauna. Oma põhiolemuselt ta jääb siiski endiseks, ükski pettumus ei jõua murda nii tugevat isiksust.

Pearu on Andresele mitmeti vastand. Ta on kõigepäält kerglane ja tasakaalutu, liikuv ja leidlik. Kokkupõrkeis oma naabritega ei püüa ta saavutada õigust ausasti, nagu Andres seda teeb, vaid kavaluse ja tüssamisega. Ja sellega ta enamasti võidabki. Andres on lõpuks sunnitud tarvitama samu võitlusviise, et mitte alla jääda. Pearule näib olevat naabri kiusamine, kohtuskäimised, jonn ja ärplemine ainult meeldivaks vahelduseks, ilma milleta elu tunduks igavana. Andres seevastu võtab seda kõike tõsiselt. Ta on põhiliselt asjalik ning praktiline mõistusnimene, Pearu — ebaasjalik tundeliniimene. Sellisena on Pearu võimeline õrnemaiks tundeliigutusi (näiteks Andrese naise Krõõda ilusat häält kuuldes),

võimeline hindama ka neid väärtusi, millest pole otsest praktilist kasu.

Suurromaani päätegelaseks pole siiski kumbki kuju, vaid Andrese noorim poeg I n d r e k, kes romaani teisest andest alates kerkib esikohale. Nagu Andrese kujule on olnud eluliseks eeskujuks kirjaniku isa, nii on Indrekus mõndagi kirjanikust endast. Indrek on enam unistaja kui teoinimene. Ta vaatleb elu kõrvalt. Sellest hoolimata haaravad tedagi sügavasti tõe ja õiguse küsimused. Talle on otse kireks mõelda, juurelda ja arutella. Need on teatavasti jooned, mida leiame ka kirjaniku enese juures.

Väga ilmekad, elulised ning huvipakkuvad on ka „Tõe ja õiguse“ kõrvaltegelased, kelledest on kõige esilekõundivamad pääle Andrese ja Pearu koolijuhataja Maurus, Indreku naine Karin ja väga omapärane naisteeniija Tiina.

Tegelaste iseloomustamisega võrreldes on palju vähem õnnestunud romaani kompositsioon. Selles on üksikuid osi, mida võiks välja jätta puudust tundmata; ka on liiga rohkesti targetavaid kõnelusi.

Stiililine külg on üldiselt elav, loomulik ja kujukas, kõige tabavam ning küpsem on see romaani esimeses andes. Esikohal on Tammsaare lemmikstiilikujundid — võrdlus, antiites ja kordus.

Mõningaist puudusist hoolimata on „Tõde ja õigus“ Eesti Vabariigi aegse jutustava kirjanduse suursaavutuseks, mille vastu on hakatud õigusega elavat huvi tundma ka väljaspool Eesti piire. Oma mitmekesisuse, elulisuse ning sisukusega tõstis „Tõde ja õigus“ romaani Eestis kõige eelistatavamaks kirjandusliigiks. Ning selleks on romaan jäänud meil tänapäevani.

Tammsaare loomingus tuleb eriti hinnata eesti elu tõupäraste joonte tabavat kujutamist ja sügavat hingeelu eritlust.

Vanad inimesed uskusid Vargamäel ja ka mujal ümberringi, et ilmas valitseb mingisugune jumalik tasakaal. On tali külm, siis tuleb vastu-kaaluks palav suvi, on ta aga pehme, siis jääb suvi viluks. Ikaldab mõni aasta vili või hein, siis on loota varsti peale seda haruldast saaki, juhtub aga mõni aasta haruldane saak, siis ole valmis ikaldust vastu võtma. Sellepärast hoiatati alati lapsi suure naerulagina eest, sest sellele peab ju paratamatult järgnema nutukisa.

Seda viimast aga ei uskunud ei noored vargamäelased, ämmasoolased, hundipalulised ega üldse noored, ükskõik kus väljamäel nad keset lage-dat sood rõõmutsesid ja kilkasid. Selle vastu tundsid nad paratamatult, et kui vanade näod muutuvad aasta-aastalt murelikumaks, siis nende näod peavad samal määral muutuma rõõmsamaks, sest muidu kaob ilmast vanade eneste tähele pandud jumalik tasakaal. Rõõmul ja õnnel on ilmas oma osa ja kui nad kaotavad pesapaiga ühes kohas, peavad nad ulualust leidma teises. Rõõm ja õnn on kui rändajad linnud, kes kardavad sügist ja tõttavad kevadele vastu.

Nõnda sündis rõõmu ja õnnega ka Vargamäel. Ikka enam ja enam taandusid nad vanadest ja ikka enam ja enam hakkasid nad hoiduma noorte poole. Ja ei olnud Andresel enam peaaegu midagi, mis oleks temale rõõmu valmistanud.

Aastate jooksul olid tal tekkinud põldudele pikad kiviaiad ja suured kivivared. Veel kümme aastat tagasi oleks ta võinud neid nähes rõõmu pärast hõisata ja Vargamäe mändide all tantsida, nagu tantsis Taavet millalgi seaduselaeka ees. Aga nüüd tegi see teda ainult nukraks, sest ta tundis, et tema ülekeev jõud ja tööihk lööb kahanema, kuna aga kivi-kari põllul alles nõnda tihedalt seisab, nagu polekski kiviaiad ja kivivared siit võetud, vaid kustki mujalt siia veetud.

Kraavide kaevamine oli juba peaaegu seisku jäänud, või kuigi seda tehti, siis jäi mõni vana puhastamata, mis ehk veel tarvilikum oleks olnud kui uue kaevamine. Aga sood solisesid alles sügisel ja kevadel ning keset suvegi raskema vihmaga, nii et kehakatel lehmadel raske oli läbi

pääseda. See polnud küll enam kurekarjamaa, nagu alguses, aga ega ta veel päris loomade karjamaagi olnud.

Heinamaid oli ta paljude aastate jooksul aina laastanud ja silunud, aga ikka veel pidas ta võitlust võseriku ja mätastega; ikka veel pidi ta korraliku niitmise asemel vikatiga aina rapsima, nagu peksaks ta ussi mätaste ja küngaste vahel. Hõre loog kadus auklikku maasse, nii et temast vaevalt midagi riisumisel kätte saadi. Andrese jõud kahaneb, aga mätastel ja võserikul näib ta aina hoogu võtvat. Enne oli nagu Andres pealetungija, tõrjus nad kaugele tagasi, aga nüüd algab nende rünnak. Andres arvab, tema silm näeb veel seda, et võserik tungib sinnasamasse tagasi, kus ta oli Andrese Vargamäele tulles.

Ülesandeid ja küsimusi:

1. Jutustage Tammsaarest maaelu kujutajana!
2. Milliseid võitlusmotive olete leidnud loetud Tammsaare teoseist?
3. Leidke toodud näiteist Tammsaare iseloomulikke stiilikujundeid!
4. Võrrelge Tammsaare loomingut Tuglase omaga!

VI. EESTI VABARIIGI AEGNE KIRJANDUS

(1917—1940).

Eesti Vabariigi aegne väga viljakaks arenenud looming on kirjandusloolise ülevaate saamiseks veel liiga värsked ja lähedane, mispärast puudutame lühidalt ainult selle ajajärgu kõige väljapaistvamaid esindajaid ja nähtusi.

Kirjandusvoolult valitseb sel ajal esialgu meie hilisem uusromantism, hiljem uusrealism.

Luule.

Luule alal on esinenud kõige esileküündivamalt Marie Under (1883), kelle värsitoodangut iseloomustab alati tugev isikupärasus, suur tundejõud ja väga tabav ning ilmekas väljendusviis. Eriti väljapaistev on olnud Under armastusluule alal. Ta on siin meelikõitvalt sõnastanud kõiki tundeastmeid alates nooruslikust meeltelõõmast kuni kõige hellemate ning hapramate unistusteni. Pääleselle ei ole kedagi, kes oleks nii sügavasti väljendanud sõprustundeid kui Under (vt. luuletust „Aknal“).

AKNAL.

Kui okstes täiskuu löi valla,
Ma saatsin lahkudes su
Siit selle määratu kuu
Ja väikeste tähtede alla.

End aknalt pöördma ei kehta:
Veel paistab su murelik suu
Kui tagasi vaatad, ja muu,
Mis igapäev näos ei nähta.

Kui paljaks me lõhmused soet:	Soo taevasest valgusest pundub,
Su jalge ees lehteloog mustund,	Ja äkki märkad sa ust,
Kust asjata otsid ja loed	Kust haugub su pääle too must
Me jälgi, mis ammugi kustund!	Ja kentsakas puudel. Mul tundub:
Me sinikoppade väli,	Nüüd tagasi pöörad sa tõest!
Mis suvel meid suitsuna mattis,	Kuid ei: ainult väiksemaks vajud,
Nüüd määnduv udu ta kattis —	Me vahel need lahmakad pajud,
Säält möödud sa üksijäli.	Ja nüüd... juba üle sa jõest.
Me mehitseheina nurm —	Nüüd muutud sa üsna selgrootuks:
Kui kaugel, kui kaugel nüüd siit!	Kas sina — see hülpiv täpp?
Ja lahkumine ja surm —	Oh: käänaku hävitav käpp
Tean nende ühist viit.	Su pühib ju maa päält sootuks!

Poeb ripsmeisse pisara vagel:

Ma üksi kui tee ääres sant.

Pand lendama tihane, lagel,

Sõber rändama sõbra mant.

Niisamuti on väga haruldane ta emalik-naiselik tundeluule lastest („Emalaul“, „Lapsed“ jt.). Ta on ka eesti luule ühe moodsama haru — linnaluule kõige esimesi ning andekamaid rajajaid. Kõige hilisemal ajal on Under ilmutanud suurt küpsust ja tundesügavust ka isamaaluule alal (vt. kogu „Mureliku suuga“).

Pääle esmajärguliste saavutuste lüürika alal tuleb Underit kõrgesti hinnata ka jutustavas luules, kus ta on meie parimate ballaadide meistriks (vt. kogu „Õnnevarjutus“).

Oma mehelikuma suhtumisega täiendab Underit mitmeti armastusluule alal Henrik Visnapuu (1890). Kuid veel uudsem on Visnapuu isamaaluule elustajana, milline luuleala oli jäänud Noor-Eesti ajajärgul üldiselt unarusse.

Üldist tunnustust on ta võitnud sel alal hümniga „Kodumaa laul“.

KODUMAA LAUL.

Maarahva, talupoege vaba maa,	Tööliste, meremeeste vaba maa,
jää vabaks sa! Jää seisma sa!	jää vabaks sa! Jää seisma sa!
Mis keegi künnab, külvab, lõigaku,	Mis eales keegi loob siin vaevaga,
tööd ainult omaks hõigaku.	või randa juhib laevaga,
Jää vabaks sa! Jää seisma sa!	on kõigile. Jää vabaks sa!

Töö, mure, laulu vaba kodumaa,

jää vabaks sa! Jää seisma sa!

Kus kohal eales taevakaartega

või meredega, saartega

maa ühine, jää vabaks sa!

Jutustava luule alal on Visnapuul esmajärgulisi saavutusi legendide loomises („Laul lumest“, „Jõuluöö“).

Visnapuu luule tähelepanuväärsemaks omapäraks on selle laulvus ja hääkõla. Visnapuu on neid väheseid moodsaid luuletajaid, kes on suutnud tagajärjekalt vältida uuemale luulele üldiselt omast vormilist raskepärasust ja keerulisust. See tõttu on tema luuletuste leviku protsent laiema rahva kihtidesse teistega võrreldes kõige suurem.

2. Jutukirjandus.

Eesti Vabariigi aegseist jutukirjanikest on kõige esileküündivamaid ning viljakamaid Mait Metsanurk, Oskar Luts ja August Gailit, kes kõik on alustanud oma kirjanduslikku loomingut juba Noor-Eesti päevil, ilma sellesse rühma kuulumata.

Mait Metsanurk (kodanikunimega Eduard Hubel, sünd. a. 1879) on Tammsaare kõrval Eesti Vabariigi aegse jutukirjanduse hinnatavamaid autoreid. Ta loomingut iseloo-

mustab püüd lahendada päevaküsimusi, arvustada ühiskondlikke väärnähtusi ja protestida ülekohtu puhul. Ta tegelastele on sageli omane otsida elumõtet. Nad võitlevad oma ideede pärast, püüdes neid rakendada tegelikku ellu.

Metsanurga rikkaliku loomingu kõige tuntumaiks teoseiks on romaanid „*Taavet Soovere elu ja surm*“ (1922) ja „*Ümera jõel*“ (1934). Esimene neist käsitleb eluvõõra idealisti ning unistaja pettumusrikka elu tühjajooksmist. Romaani pisut liiga ühetoonilisest sündmustikust tõstub meelde sööbivalt esile kangelase Taavet Soovere naeruväärne ning traagiline kuju, kes Metsanurga loomingu tüüpiderikkuses on kõige silmapaistvamaid.

„*Ümera jõel*“ on uusrealistlik ajalooline romaan, mis annab mitmekülgse pildi eestlaste elust 700 aastat tagasi, esimese suure vabadusvõitluse päevilt. Selles raamatus on kirjanik loobunud oma senisest kutsumusest esile tõsta ja arvustada ühiskondlikke väärnähtusi. Selle asemel ta näitab vanade eestlaste tublidust ja kangelasmeelt, mille tähelepanuväärsemaks tulemuseks on suur võit ülekaaluka vaenlase üle Ümera lahingus. Ja kuna juba aastaid oli nõutud, et meie minevikku ei peaks valgustatama ainult traagilisest küljest, vaid esile tõstma ka selle saavutusi ja võite, siis sai „*Ümera jõel*“ suure menu osaliseks. Ühtlasi sai ta terve rea samasuunaliste ajalooliste romaanide eelkäijaks.

Oskar Luts (sünd. 1887) võitis enesele humoristliku ning häätujuulise jutustajana ülemaalse poolehoidu juba aastal 1912, millal ilmus ta koolipõlvemälestusi kujutav jutustus „*Kevad*“ I. Selle teosega algab Luts oma kõige populaarsemat jutustustesarja („*Kevad*“ II, „*Suvi*“ I, II, „*Tootsi pulm*“, „*Äripäev*“, „*Sügis*“), kus ta esitab terve rea väga ehtsaid ning elulisi tüüpe, kelledest on saanud kõige kuulsamaks eesti kirjanduse „*Kentuki-Lõvi*“ — Joosep Toots. Mugav vestlemine mälestustest saab Lutsule õige ulatuslikult omaseks

ka väljaspool seda sarja. Selle kõrval on Lutsu loomingu eriharrastuseks tavaliste, keskpäraste inimeste elu kujutus, kes on pärit elu „tagahoovidest“ ja „vaikseist nurkadest“. Ta päätegelased on selliseis teoseis enamasti passiivse loomuga, tundlevad ja unistavad, aga ühtlasi väga visad ning kannatlikud. Mainigem näiteks jutustust „Andrese elukäik“, mis on Lutsu parimaid saavutusi sel alal. Kujutus on siin välja paistvalt asjalik, hingelise külje tõlgitsemine tihedam ja varjundirikkam kui Lutsu loomingu muus osas.

Lutsu loomingu pääpuuduseks on selle stiililine viimistlematus ja ebahühtlus, sisuline hõredus ja enesekordamine. Neid puudusi aitavad suurel määral katta ta loomingu põhihüved: väga elulised ning ilmekad tegelased, tõetruu olustikukujutus, väljapaistev vestlemisosavus ja huumorimeel.

Viimased omadused on teinud Lutsust väga populaarse rahvakirjaniku.

Kui Metsanurk ja Luts oma loomingu valdavas osas on olnud realistid, siis August Gailit (sünd. 1891) on jatkanud oma loomingu paremikus Tuglase rajatud uusromantilist suunda. Nagu Tuglasel, on temagi loomingus eeskätt hinnatav vaba, julge fantaasia ja isikupärane stiil. Sündmustiku arendamises on Gailit leidlikum, hingeelulise külje valgustamises aga tunduvalt pinnalisem.

Gailiti kõige küpsemaks kunstiliseks saavutuseks on romaan „Toomas Nipernaadi“, mis koosneb õigupoolest seitsmest ühise kangelasega novellist. Teose romantilises nimikangelases on esitatud erakordne ning huvitav muretu seikleja kuju. Selle asemel et elada linnas tavalist mugavat perekonnaelu, rändab Nipernaadi suvel ühest kohast teise. Ta eelistab muretu kehvast, võimalust elada looduslähedast elu ja anduda vaba fantaasia veetlustele. Ta elab kord parvepoisina, kord suurतालunikuna, kord sookuivendajana, nii kuidas juhus võimaldab, kõik ainult selleks, et maitsta elu kõigis ta varjun-

deis. Kui avaneb võimalus võita vara või armastust, keeldub ta neist. Ja kõige meelsamini seltsib ta kehvikutega.

Juba Nipernaadi väga ehtsa ning tervikulise kuju pärast on romaan väljapaistev. Kuid „Toomas Nipernaadi“ novellid omavad pääleselle ka meisterlikku stiili ja kompositsiooni.

3. Näitekirjandus.

Lõpuks heitkem pilku ka Eesti Vabariigi aegsesse näitekirjandusse. Selles pole suudetud anda midagi, mis ületaks Kitzbergi tragöödia või Vilde komöödia tippsaavutusi. Kõige tähelepandavamaks nimeks on Hugo Raudsepp (sündinud 1883), kes on loonud terve rea elavaid ning vaimukaid komöödiaid („Mikumärdi“, „Vedelvorst“ jt.), kajastanud tabavalt tänapäeva ja rikastanud eesti kirjandust mitme suurejooneliselt nähtud tegelaskujuga (tüse hallparun Jaak Jooram, Näsnäruda perepoeg Kustav jt.). Ühtlasi on Raudsepa komöödiad mahlakalt rahvakeelsed ja lavalised. Nad on aidanud suuresti tõsta huvi algupärase näitekirjandusliku loomingu ja selle lavastamise vastu eesti teatris.

Küsimusi ja ülesandeid:

1. Tuletage meelde Eesti Vabariigi aegse lüürika pääteemasid!
2. Milliseid värsikogusid või üksikuid luuletusi olete lugenud Eesti Vabariigi aegsest luulest? — Iseloomustage neid!
3. Nimetage Eesti Vabariigi aegse jutukirjanduse pääteoseid ja iseloomustage nende kangelasi!
4. Püüdke sõnastada lühidalt iga autori omapära!

Lõppülesanne:

Koostage tabel kõigist tähtsamaist eesti kirjanduse teoseist, märkides eri lahtrisse autori nime, teose päälkirja ja ilmumisaasta!

I. STILISTIKA.

Põhimõisted.

Võrreldgem järgmiste näidete väljendusviisi ehk stiili!

1.

Kaks kõige kesksemat tegurit meie esivanemate hingelaadis on andnud meile elujõudu raskeimate kriiside kiuste: see on määratu tugev loodustunne koos koduse külaelu armastusega ja veel võimsam hõimutunne, elavate lahutamatu side surnutega põlvest põlve ja konkreetseks hingedeusuks kristalliseerunud tunnetus, et meie kõik elame igavesti edasi kõige kindlamini just oma lastes ja lastelastes, kes austavad, armastavad ja aitavad üksteist nii elus kui surmas. (O. Loorits.)

2.

Protokoll, kirjutatud noorsoo seltsi asutamiskoosolekust Torma kihelkonnas Näduvere külas Kase talus 29. märtsil 1936. a.

Koosoleku juhatajaks valiti August Mürsepp, protokollijaks Arnold Kütt. Koos oli 31 isikut.

3.

Aga vaata! Säält tulevad ju Munamäe harjalt määratud rahvaparved! Kui hõiskavad laviinid veerevad nad mühinal üle eelmägede alla lagendikule.

Elu laulab ja elu mängib!

Kui valged lilled õitsevad Vagula ja Tamula, ja üle rahva noore otsaesise tuiskab lumivalge vahulaine. (Fr. T.)

Maantee jookseb, maantee ruttab,
Üle silla, üle jõe,
Jättes maha rohtu raja,
Oma õe. (M. U.)

Kahe esimese näite stiili kutsume proosastiiliks, viimaste stiili kunstiliseks stiiliks (e. luulestiiliks). Proosastiil taotleb väljenduses eeskätt asjalikkust, lihtsust, selgust, tabavust, kunstiline stiil mõjub aga piltlikkuse, rütmi ning iluga. Proosastiili tarvitaakse teaduslikes töödes, õpperaamatuis, referaatides, artiklites jne., kunstilist stiili — luuletustes, näidendis, novellides, romaanides jne. Proosastiili alaliiki kuulub nn. tarbestiil (vt. 2. näidet), mis puhtaimal kujul esineb näit. protokollides, palvekirjades, avaldustes, aruandeis, tunnistustes, asjalikus kirjavahetuses jne.

Kirjandust, kus valitseb kunstiline stiil, kutsume ilukirjanduseks (e. belletristikaks). Kirjanduse alla, sõna laiemas mõttes, kuuluvad aga kõik trükis või käsikirjades sõnastatud teosed, ühtlasi ka suuline rahvaluule.

Et saavutada kunstilist stiili, tuleb sõnu valida ning ühendada piltlikeks, rütmiliseks ning ilusaiks väljendeiks, moodustades seega nn. luulekeele. Selleks võimalusi näidata ning vajalikke juhendeid anda on stiiliõpetuse ehk stilistika ülesanne.

Ülesanne: Leida iseseisvalt kunsti- ja proosastiili näiteid!

A. LUULEKEEL.

Luulekeele kujundamises eraldame kolm pääala: kõne-, lause- ja kõlakujundid.

1. Kõnekujundeid.

METAFOOR.

Poiss tormas täie auruga edasi. (Rhv.)

Lendas esimene susisev ja paukuv tulilind vastu taevast. (AHT.)

Proua Helene hele metalline hää! hüüdis. (Fr. T.)

Villu korjas oma mõtteid. (AHT.)

Pimedus näis ta imenud endasse. (P. V.)

Suusirp lõikas näos laias kaares kuldset naeruvilja. (P. Kr.)

Rõõmulilled mul käessa,
rõõmuõied hõlma alla,
rõõmukannid kaendelassa. (Rhvl.)

Looja minemas, looja minemas
kullase valgusega
oled sa sinise taeva silm. (Kr. J. P.)

Vaadeldes toodud näiteid näeme, et näit. auru all mõeldakse hoogu, korjamise all kogumist, hele metallise all kõlavat jne. Metafoor tähendab niisiis otsese väljenduse (nn. põhikujutluse) asendamist temale kuidagi sarnase piltlikuma ning ilmekama väljendiga (nn. asekujutlusega).

Kui mitte üksik sõna, vaid kogu lause või lausete rühm väljendab kaudselt (vt. paari viimast näidet), siis on tegemist nn. laiendatud metafooriga. Laiendatud metafoori kujundamiseks kasutatakse sageli hulgaliselt ka teisi stiilikujuundeid (epiteete, võrdlusi jt.).

Ülesanne: Määrata, mis sõnaliikides esinevad antud näidete metafoorid, ja jagada need selle järgi liikidesse! (Näit.: nimisõnalised jne.)

VÕRDLUS.

Nagu mutimulla mustav hunnik lömitab hurtsik peremehe põldude serval vainu ääres. (E. V.)

Põsed punavad kui väiksed päiksed. (M. U.)

Karged hõredad pilved seisid tornidena liikumata tumesinise mere kääru kohal. (Fr. T.)

Ta murdis oma hamba: pähhel oli k i v i k õ v a (= kõva kui kivi). (Rhvk.)

Võrdluses kõrvutatakse esemeid või olukordi sarnasuse alusel. Seejuures on võrdluse ülesandeks muuta väljendus uudsemaks, ilmekamaks ja elavamaks.

Võrdlusi väljendatakse päämiselt sidesõnade abil, kuid nad võivad esineda ka oleva käände ja liitsõna kujul. (Vt. näiteid!)

Küsimus: Milliste sidesõnade abil väljendatakse tavaliselt võrdlusi? (Vt. näiteid!)

EPITEET.

Läikiv ja libe mees. (Rhvk.)

Kas siin lumises põhjas

Ilusa lõhnaga lilleke

Viluses kaljuorus

Ei või õitseda kaunisti.

Madalad ja tumedad, saladuslikud ja kohutavad hääled jooksid puude ladvul. (Fr. T.)

Sinakas suits tõusis mustavatest tukkidest üles. (E. B.)

Epiteet on kaunistav või kirjeldav lisandsõna, mis tõstab põhisõnast esile iseloomulikku ning tähtsat.

Enamasti on epiteetideks omadussõnad, mõnikord aga ka mõned teised sõnaliigid (pöörd-, määrsõnad jt.). Sageli on epiteet metafooriline (näit. läikiv, libe mees).

Ülesanne: Jälgige epiteete loetud kirjandusteoseis ning määrata, kas nad omavad eeskätt kaunistavat või kirjeldavat tähendust!

ISIKUSTAMINE.

Väljaotsa saunas pesitses popsi terve viletsus. Ta põrnitas toas ja jõlitas kambrikeses. Ta haudus niiskel savipõrandal ja kükitas suitsunud parsil. Ta irvitas aidas ja luuras laudas. (E. V.)

Uni aga tuli uksest sisse,
magamine aknast sisse. (Rhvl.)

Kevad oli omad helled käed avanud, omi ilusaid ande näitas ta Rannusele läbi raudade. (Fr. T.)

Miks sa nutad, lillekene?
Nupud sul täis pisaraid? (L. K.)

Isikustamine (e. personifitseerimine) tähendab elute nähtuste esitamist elavaina ja hingestatuna. Rahvaluules esineb kogu loodus hingestatuna.

Kui loomadelegi antakse inimlikud omadused (muinasjutudes nad näit. räägivad, laulavad, sõidavad, kasvatavad vilja jne.), siis kutsutakse seda nähtust inimestamiseks (e. antropomorfiseerimiseks).

METONÜUMIA.

Ta ei mõista, kuidas ema tühjast ja hukotist võib nii kaua kõrti keeta. (E. V.)

Terve linn oli kokku aetud,
kihelkond kokku kutsutud. (Rhvl.)

Põld on valmis lõikuseks. (Rhvk.)

Üks kark tuli ja kargu küljes oli inimene. (A. K.)

Metonüümiat vahetatakse põhikujutus asekujutlusega mitte sarnasuse alusel nagu metafooris, vaid mingi kindla suhte põhjal. Nii esineb antud näiteis kotis oleva vähese jahu asemel jahukott, linnarahva asemel linn, vilja asemel põld, karguga käiva sandi asemel kark.

SÜNEKDOHH.

Mitu paari veesaapaid vajus kolinal tuppä. (A. M.)

Inimene on surelik. (Rhvk.)

Vete koorem vaevab kulmu,
lainte raskus silma laugu,
meri sügav südamedä. (Rhvl.)

Sünekdohhi all mõistame terve vahetamist osaga (näit. isiku asemel punapää, veesaapad jne.) või ainsuse tarvitamist mitmuse asemel (näit. inimesed asemel inimene). Väga iseloomustav on sünekdohh rahvaluulele, kus näit. neiu asemel tarvitatakse sageli: tinapihta, sinipõlle, kuldapärga, helmekaela, ubasuu jne. Sünekdohh võimaldab esemest või isikust esile tõsta seda, mis on neis iseloomulikku ning tähelepanuväärset.

Sünekdohh on metonüümiat alaliik.

LUULELINE LIIALDUS.

1.

Tamm oli kasvand taeva'asse,
oksad pikad pilvedesse. (Rhvl.)

Kalevite kange poega
kostis, et seinad kaikusid,
aluspalgid paukusid,
vahepalgid vankusid. (Fr. R. Kr.)

Vaat' see on noormees, kelle pea sisse mahuks teisi päid tükki kümme
halli habemega tükkis. (E. B.)

2.

Tegi toa tuule pääle,
maja marjavarre pääle,
koja kobru lehe pääle. (Rhvl.)

Hakkasid laeva tegema:
pähklikoor sai kereksi,
männiokkad mastideksi. (Rhvl.)

Luuleline liialdus jaguneb kahte ossa: 1) ülemääraks suurendamiseks (e. hüperbooliks) ja 2) ülemääraks vähendamiseks (e. litooteseks). Luulelise liialduse kaudu tõstetakse tavaliselt meeleolukalt esile iseloomulikke omadusi ning olukordi (näit. Kalevipoja hääle tugevust). Luuleline liialdus on eriti omane väga tundepärasele väljenduslaadile.

Üldiselt võttes taotellakse kõnekujundite kaudu suuremat elavust ning piltlikkust.

Ülesandeid:

1. Leida iseseisvalt kõnekeelest ja kirjandusest iga kõnekujundi kohta vähemalt üks näide!

2. Määrata kõnekujundid mõnes ilukirjanduslikus lühipalas või katkendis (näit. Fr. Tuglase „Meri“, E. Vilde Väljaotsa sauna kirjeldus) ja mõnes luuletuses (näit. M. Underi „Maantee“)!

2. Lausekujundeid.

INVERSIOON.

Koju jäävad meeled kurvad,
ahju ette naised nurjad,
tuimad tüttered tubaje. (Rhvl.)

Mu tuba on küllastatud lõhnadega
maikellukestest tillukestest. (G. S.)

All punase kalju, ääres vaikiva vee olen istunud palju päevi. (Fr. T.)

Toodud näiteis on sõnade järjekord kohati ebatavaline. (Tavaline oleks näit.: kurvad meeled, nurjad naised, tillukestest maikellukestest jne.).

Inversioon taotleb uudust ning tähtsama esiletõstmist ettepoole asetamisega.

Inversioon on eriti omane luuletuskeecele (seotud kõnele).

KORDUS.

Kali, kõrt, leib — leib, kõrt, kali: ikka üks ja seesama söögisedel. (E. V.)

Üks laevuke

lä'eb üle vee,

lä'eb üle vee

ja lainete. (J. L.)

Helise, helise metsa,
kõlise, kõlise kõrbe. (Rhvl.)

Maga kaua, kasva suureks,
kasva suureks, karjas käija,
karjas käija, vilja tooja! (Rhvl.)

Korduste päämiseks ülesandeks on suurendada väljenduse mõju.

REFRÄÄN.

Ma olen pime, ma ei näe enam,
mul palju valgust oli vaadata,
siis kadus usk ja kadus valgus ka —
ei näe enam!

Ma olen pime, ma ei näe enam,
mul palju oli tunda korraga,
rind põles, leekis õnnes lõpmata —
Ma ei tunne enam! (J. L.)

Lume helbeke
t a s a, t a s a
liigub aknale
t a s a, t a s a. (J. L.)

H. Visnapuu üldtuntud „Kodumaa laulu“ iga salmi lõpul on refrään: Jää vabaks sa, jää seisma sa! Rahvalauludes on paljutarvitatud refrääniks k a s k e, k a a s i k e, tuntud usu- liseks refrääniks on h a l l e l u u j a.

Refrään tähendab korrapäraseid kordusi salmide või teatud luuletusjatkude lõpul (lõpprefraän) või alguses (algusrefraän).

Kordustes, veel enam aga refräänides taotellakse meeleolu süvendamise ning tähtsa esiletõstmise kõrval ka hääkõla.

PARALLELISM.

Ema viis hälli heinamaale,
kandis kiigu kesa pääle,
pani käo kiigutama,
suvilinnu liigutama. (Rhvl.)

Kus on kalevite kätki,
kange meeste kodupaika,
vikerlaste varjupaika? (Fr. R. Kr.)

Parallelism ehk mõtteriim tähendab värsi mõtte kordamist teiste sõnadega. Eesti rahvalaulule on parallelism eriti iseloomulik.

KLIIMAKS (ASTEND).

1.

Kõrtsmiku nägu sulas mahedaks ja üsna magusaks. (E. V.)

Maa hakkab kumama nagu kauge tulekahi sügisööl, maa hakkab tumedalt helendama, maa hakkab sädemeid pilduma, maa lööb loitma, maa hakkab leegitsema, maa paneb silmad virvendama, maa saab pimestavalt hiilgavaks, nagu oleks ta päikesest. (AHT.)

Viis on vaimu välja päälla,
Kuus on kubjasta järella,
Seitse selja peksijada,
Kaheksa käristajada,
Kümme külje mõõtijada. (Rhvl.)

2.

Isa toal on kuldaharja,
vennal on hõbedaharja,
vabadikul vaskiharja. (Rhvl.)

Kui meie hääd oleme, siis oleme seda igal pool: troonil, palees ja hütis.

Kliimaks tähendab väljenduse astmelist tõusu, mille eesmärgiks on äratada huvi ning tähelepanu. (Vt. näiteid nr. 1.)

Kliimaks võib esineda ka ümberpöörult, s. o. väljenduse astmelise langusena. Sel juhul nimetatakse teda antikliimaksiks. (Vt. näiteid nr. 2.)

TUNDERÕHULISED LAUSED.

Käi kindlast! Pää kõrges!
Aeg annab arutust! (L. K.)

Oi maailmade valgus, võta mu valu oma kiirsesse, vii mu igatsus merede taha! (Fr. T.)

Kes küll heledalt naerda siin suudaks?

See, kes mured kõik rõõmuks muudaks. (G. S.)

Mis mul vastu juhtuneks?

Tuli vastu pardiparvi. (Rhvl.)

Tunderõhulised laused väljendavad hoogsaid ning sügavaid tundeid kas hüüd- või küsilauseste kujul. Puht-tunderõhulisist lauseist erineb küsilause, mis esitatakse huvi äratamiseks, kusjuures küsija ise vastab (vt. viimaseid näiteid!). See on nn. retooriline küsimus.

Lausekujundite kaudu taotellakse eeskätt meeoleolu süvendamist ja tähtsama esiletõstmist. Seda saavutatakse tavalise lause teadliku muutmisega ebatavaliseks.

Ülesandeid:

1. Määrata kõik lausekujundid mõnedes kirjanduslikes lühipalades!

2. Leida kõnekeelest ja kirjandusest iseseisvalt iga lausekujundi kohta vähemalt üks näide!

3. Missugused lausekujundid on iseloomulikumad rahvalauludes?

3. Kõlakujundeid.

HELIJÄLJENDUS.

Siis raksatus,
praksatus,
korraga vaikus.

Siis mürin,
ja jürin
ja jällegi vaikus. (G. S.)

Kilk-kolk! Kilk-kolk! Mats-pots! Mats-pots! Jälle tõusevad ja vajuvad käed, jälle kõlksuvad ja matsuvad pindad, jälle sahisuvad õled ja jälle soriseb vili savist põrandale. (E. V.)

Popi käpad tegid kripa-krõpa ruudulisel põrandal. (Fr. T.)

Helijäljendused püüavad aimata järele loodusehelisid. Nad teevad väljenduse elavamaks. Eesti keeles esinevad nad eriti rohkeis erivarjundeis (vrd. näit.: kohisema, kahisema, kihisema, kähisema, kõhisema, sahisema, sihisema, mühisema jne.).

ALLITERATSIIOON.

Kus need kuked kulda söövad,
Kuked kulda, kanad karda. (Rhvl.)

Hiis haljendab, tammikus tuhiseb tuul,
Sees kihab ja kohab ja sosistab huul. (J. B.)

Naistel rippusid saapad ja sukad särjekirja säärepaelu pidi käe otsas. (M. M.)

Alliteratsioon tähendab kaashääliku kordumist kahe või mitme sõna algul. Eriti harrastatud on alliteratsioon vanades rahvalauludes ja lastesalmikuis. Viimaseis on alliteratsiooni kõlaline veetlus ahvatel nud veel tänapäevalgi harrastama hulgaliselt sellist lasteloomingut, nagu on näiteks:

Kargu Kaarel kõmpis karkudega kraavi kaldal. Kägu kukkus kuusikus: kukku, kukku. Kaarel kohkus, kukkus kraavi. Kaarel kisas koledasti. Kaarli kisa kuulis Karja Kadri. Kadri kandis Kaarli koju. Krõõt küsis: „Kallis Kaarel, kuidas kukkusid kraavi?“ Kaarel kostis: „Kohkusin käo kukkumisest, konna koledast krooksumisest.“ Krõõt kandis Kaarlike kuumu kohvi. Kaarel kõhis kaua. Küläs kostis kella kõlin. Kaarel kanti kalmistule. (Lastesalmik.)

ASSONANTS.

Helise, helise metsa,

Kõlise, kõlise kõrbe! (Rhvl.)

Salaja salude kaudu

Hiilis hilju hiiemetsa. (G. S.)

Assonants tähendab täishäälikute kordumist päärõhulises silbis. Ta esineb nagu alliteratsiooni eriti sageli vanades rahvalauludes. Kuid ka uuemasse rahvalauludesse ja kunstluulesse on mõlemad kõlakujundid juurdunud üsna tugevasti.

Kõlakujundite kaudu taotellakse väljenduse häälikulist ilukõla.

Ülesandeid:

1. Määrata kõlakujundid mõnest vanemast ja uuemast rahvalaulust ja kunstluuletusest!
2. Leida iseseisvalt kirjandusest näiteid iga kõlakujundi kohta!

4. Stiilikujundeist üldiselt.

Ilukirjandusliku teose stiiliväärtuse tõstmiseks pole tähtis stiilikujundite esinemise rohkus, vaid nende tarvitamise otstarbekus. Nii saavutab näit. Juh. Liivi luule lihtne sõnastus sageli suure mõjukuse õige väheste, kuid otstarbekalt rakendatud stiilikujundite kaudu. Õige stiil nõuab väljenduses suurt otsekohesust ning loomulikkust, ta peab olema kõigepäält usutav. Viimase omaduse puududes jäävad kõige ilusamad sõnad, kõige rikkalikum ning peenem sõnavalik tühiseks.

Kunstilise stiili pääväärtuseks on kokkuvõttes: väljenduse usutavus, otstarbekus, elulisus, uudus, varjundilisus, nägelikkus jms.

Ülesanne: Kirjuta lühikirjandeid, kus kujundiline väljendus on esikohal, ja jälgi hiljem, missugune stiilikujundite pääala on neis esindatud kõige valdavamalt ja tähtsamalt!

B. VÄRSIÕPETUS.

1. Põhimõisted.

1.

Sääl tema kukkus siis ilmale,
mis nägi salakesi:

et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi.

Ja et peeglis end kujutas
randlase majakene,
kalameest üle vee ujutas
kõvasti tehtud vene. (G. S.)

2.

Ilus talvine hommik koitis, kui Peeter teisel päeval juba vara üles tõusis, enda riidesse pani ja habeme hoolega vesti alla ära varjas. Siis äratas ta poiss-Antsu ja Saaremaa Priidu üles ja hommikueine järel kõn-disid nad kõik kolm kirveste ja nurgasaega alla kuusikusse. (A. K.)

Ilukirjanduslikud teosed võivad olla sõnastatud kas seotud (vt. 1. näidet!) või sidumata kõnes (vt. 2. näidet!). Sidumata kõnet kutsutakse ka proosaks, sõna kitsamas mõttes¹, seotud kõnet luuleks ehk poeesiaks. Seotud kõne kõige olulisemaks tunnuseks on korrapärane rütm, iseloomulikud on aga ka riim ja kindel välisvorm.

Värsiks kutsume iga üksikut luuletuse rida. Värsisides esinevat rõhutõusu ja -langust nimetame värsimõõduks. Värsimõõdu üksuseks on värsijalg², mis moodustab eesti luules seaduspäraselt järgnevaist tugeva- ja nõrgarõhulistest silpidest. Näit. värsis „Tulin / linnast. / Lume / sadu“ on neli värsijalga, millest igaüks koosneb ühest tugeva- ja ühest nõrgarõhulisest silbist.

Värsse liigitatakse värsijalgade arvu järgi ühe-, kahe-, kolme-, neljajalalisteks.

¹ Proosa alla, sõna laiemas mõttes, kuuluvad teaduslikud tööd, õppe-raamatud, referaadid, artiklid, protokollid, palvekirjad ja kõik muu, mis ei kuulu ilukirjandusse.

² Sõna värsijalg on tulnud kombest värsse ette kandes lüüa iga värsijala puhul jalaga takti.

2. Eesti kunstluule värsimõõt.

Eesti värsile on omased eeskätt järgmised värsijalad (I tähendab rõhulist, — nõrgarõhulist silpi):

1. t r o h h e u s — koosneb ühest tugevarõhulisest ja sellele järgnevast ühest nõrgarõhulisest silbist. Skeem: | — Näit.:

Suure / tüki / sooja / leiba (J. L.)

2. d a k t ü l — koosneb ühest tugevarõhulisest ja sellele järgnevast kahest nõrgarõhulisest silbist. Skeem: | — — Näit.:

Midagi / helendab, / helgib ja (V. R.)

Väga harva võib esineda ka neljasilbiline värsijalg, skeemiga: | — — — Näit.:

sisendades

Ühesilbiline sõna värsi algul (sageli ka keskel) hääldatakse tavaliselt nõrgarõhuliselt. Teda kutsutakse sel juhul eel-taktiks ehk anakruusiks. Näit.:

Su / hele / naer / mu / tupp / äkki / põikas (G. S.)

Vist / tärgeldet / olid need / tiivad (M. U.)

Harva võib ka kaheasilbiline lühivälteline sõna värsi algul jääda tugeva rõhuta. Teda kutsutakse siis baasiks (e. aluseks). Näit.:

Jalad / heljuvad, / kenasti / kiiguvad / käed (J. B.)

Antiikseis vana-kreeka ja -rooma värssides esines rõhuhelduse asemel pikkade ja lühikeste silpide vaheldus (välte-

vaheldus), mida eesti luulesse üle kandes enamasti asendatakse vastavalt tugeva- ja nõrgarõhulistega.

Antiikseist värssidest on meil sagedasemad heksameeter ja pentameeter. Näit.:

Milline / saatus, mis / juhus, // mis / ammune / igatsus / kauge (heksam.)

Meid juba / sügise / eel // samule / rannule / tõi (pentam.) (V. R.)

Heksameeter koosneb viiejalalisest daktülist, millele värsi lõpul liitub kuues, trohheiline värsijalg. Lõige ehk tsesuur (peatus, mis jagab värsi kaheks värsipoolikuks, märgitakse: //) on kolmandas värsijalas. Pentameeter moodustub kahest ühesugusest poolvärsist, millest kumbki koosneb kahest daktülist, millele päaleselle liitub üks rõhuline silp.

Heksameeter koos pentameetriga moodustavad värsipaari ehk distihhoni.

Ülesanne: Leida näiteid eri värsimõõtude kohta!

3. Riim.

Lõhnab magusalt, magusalt suvine tuul, (a)

toob niidult ja nurmelt hõngu. (b)

Ja päike hõõgub kui tuline kuul, (a)

õhk täis on valguse lõngu. (b) (H. V.)

Riimi all mõtleme sõnade suuremat või vähemat häälikulist kokkukõla värsside lõpul.

Riime eraldatakse kõigepäält silpide arvu järgi:

1. ühesilbilised ehk meesriimid:

luisk: tuisk; und: tund jne.;

2. kaheasilbilised ehk naisriimid:

tera: kera; valu: talu jne.;

3. kolmesilbilised ehk libisevad riimid:

küngastel: rüngastel; raamatut; saama-
tut jne.;

4. neljasilbilised ehk ülilibisevad riimid:

sumedasse: tumedasse; kihutavad: nihu-
tavad jne.

Ülilibisevate riimide hulka kuuluvad ka väga harva esinevad enam kui neljasilbilised riimid. Näit.: hukutavaile: kuku-
tavaile jne.

Asukoha järgi liigitatakse riime järgmiselt:

1. Paarisriim (skeem: aabb), näit.:

Üle hämara, varjudest tume,

õrna ja sinava lume

heidab veerev, kustuv päike

punava läike. (V. R.)

2. Ristriim (abab), näit.:

Hõbemaheda helina vikati luisk

lööb vastu säravat tera.

Langeb kaartena heina kui murraks tuisk,

kuhi kasvab kui teritet kera. (H. V.)

3. Süliirim (abba), näit.:
Neist majakese kollast värvi seintes,
sääli kosutavat vaigu lõhna peitub;
ja palju, palju mõnusust ses leidub,
kui laisalt pikutame värskes heintes. (M. U.)

4. Segariim (aabccb jne.), näit.:

Kelle on need hallid veised,

Polegi vist nagu teised,

Meie karja said nad kust?

Nende kõrval kasvult maha,

Sileduselt jäävad taha

Meie joonik, meie must. (M. U.)

Riimidest hinnatavaim on täisriim. Täisriimid algavad päärõhulisest silbist ning omavad sõna lõpuni võrdseid häälikuid. Ühtlasi riimuvad sõnad peavad olema samas vältes. Näit.: o d a : k o d a ; p ä i k e : l ä i k e ; v u h i s e g u : t u h i s e g u j n e .

Homonüümidest (samakõlalistest, kuid tähenduselt erinevaist sõnust) moodustub erilaadiline täisriimi liik, nn. homonüümriim. Näit.:

Nutab undruku sappa kõik salajas k o h a s . . .

Ah, see tilluke õnn, mis kord südameis k o h a s . (M. U.)

Irdriimiks nimetame riime, kus kõik häälikud päärõhulise silbi täishäälikust alates ei ole võrdsed, näit.: r ü s i b : p ü h i b ; h i n g : l i n n ; k ä e d : n ä e b ; h o o g u : j o o b u n d ; (kõrge) t a e v a s : (selles) v a e v a s (viimases näites on välteline erinevus).

Et kõrvalrõhk on eesti keeles küllalt tugev, on riimidena arvestatavad veel küllalt ilmekaina ka nn. kõrvalrõhulised riimid, näit.: i g a v e s t : s ü d a m e s t ; s e e j u u

res tuleb eelistada juhtumeid, kus kõrvalrõhuline riimipaarik riimub päärõhulisega, näit.: mõtiskelud: elud; uks: alistuks. Eriline liik on veel liitriimid, mis koosnevad mitmest sõnast, näit.: toomind: soopind; väikelinn: päike mind.

Riimi hindamisel on arvestatavad eeskätt järgmised asjaolud:

1. Riim on üldiselt seda enam hinnatav, mida suurem on kõlaline sarnasus.

2. Riimi väärtust tõstab tunduvalt riimi uudus. Näit. võivad olla küllalt mõjukad puuduliku samakõlaga, aga ootamatud irdriimid nagu *Chaplin: s appi jt.*, teiselt poolt aga liiga kulunud täisriimid (seal: teal; mind: rind jne.) ei oma enam mingit kunstilist mõju. Kõige mõjukam on loomulikult täisriimi uudus.

3. Riimi väärtus oleneb veel tunduvalt sellest, kas ta on loomulikus seoses tekstiga, viimase paratamatu osis, või vägivaldselt liidetud.

Ulesanne: Liigitada mõnes vanemas (näit. Fr. R. Kreutzwaldi) ja uuemas (näit. G. Suitsu) luuletuses riimid ja hinnata nende kunstilist õnnestumist antud põhimõtteil.

4. Salm.

Luuletus jaguneb tavaliselt *salmideks* ehk *stroofideks*, mis koosneb rühmast ühendatud värssidest. Salmikuju taotleb kokkukõla luuletuse sisulaadiga ning võib olla vastavalt sellele väga mitmesugune. Kõige sagedasem on *nelinurkne stroof* ehk *nelik*. (A. Haava, K. E. Söödi, Juh. Liivi jt. harrastatuim salmikuju.) Näit.:

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse. (J. L.)

Salmikujude mitmekesisus on arenenud kuni v a b a v ä r -
s i n i, kus salmid kas üldse puuduvad või esinevad kindla
korrapärasuseta. Vabavärsis valitseb segariim ja värsimõõdu
vaheldus, mis aga peab olema viidud kokkukõllasse luuletuse
sisulaadiga. Vabavärsiline luuletus on näiteks G. Suitsu
„Äike“.

5. Eesti rahvalaulu värs.

Eesti vana rahvalaulu värsimõõduks on 4-jalaline trohheus.
Silpide tavaliseks arvuks värsis on kaheksa. Viimne värsi-
jalg ei jää poolikuks ega lõpe värs ühesilbilise sõnaga.

Kuid on ka mõnesuguseid erandeid:

Kõigepäält on tähelepandav, et esimest värsijalga täide-
takse peagu vabalt: kahe silbi asemel võib selles esineda kuni
neli silpi. Näit.:

Ühe pani / kuuksi / kullen / dama.

Värsi teine ja kolmas värsijalg võivad esineda mõnikord
kolmesilbilisena (daktülinas). Näit.:

Vihu / last olen / viidud / virve.

Nurgad / nutid, / et olen / noori.

Rahvalaulu trohheilist värsijalga võib täita mõnikord
üheainsa pika täishäälikuga või kaksiktäishäälikuga silp.
Näit.:

Too / kirves, / raiu / kiike.
Käi / kiige / kõrge- / elle.
Tegi / kuu, / tegi / kaksi.
Rinnalt / veeres / vöö / legi.

Rahvalaulu loomulikuks ettekandeviisiks on olnud laulmine, leelutamine. Silpide värtelise vahelduse tõttu on loomulikult kujunenud paremais rahvalaules tendents, et värsijala tõusus ei esine lühikest päärõhulist ja värsijala languses pikka päärõhulist silpi, välja arvatud esimene värsijalg.

Oleks ju ebaloomulik, kui me näit. säarast värssi nagu „tule, tule, tuulekene“ laulaksime: „tuule, tuule, tuulekene“.

Selgesti häiriv on samuti värsijala languses pikk päärõhuline silp.

Rahvalaulu lugemisel on praktiseeritud kaht ettekandeviisi:

1. Loomulikkude lugemist, kus ettekandes on mõõduandvaks lauserütm:

2. skandeerivat lugemist, kus värss kantakse ette värsimõõdu rõhkude järgi (mis alati ei lange kokku sõnarõhkudega). Näit.:

Mullu / jõin mu / re ka / rika.
Kes toob / mulda / je õ / lüta.

Skandeeriva lugemise puhul peaks loomulikkuse huvides värsirõhuliste silpide rõhutamine sündima kergesti ning liialduseta.

Eesti vanas rahvalaulus puudub lõppriim. Selle asemel võime siin rääkida allgriimist, mille moodustavad alliteratsioon ja assonants, mis esinevad tavaliselt koos. Näit.:

Mehed mütsita müravad,
naised tantsivad tauta.

Algriimi ei esine enamasti rohkem kui värsi kahes sõnas; arvatavasti vahelduseks jäetakse mõnikord assonants ära.

Vanast rahvalaulust erineb küllalt teravasti uus rahvalaul, mis on tekkinud hiljem kunstluule eeskujul ja omaselle tunnuseid. Uuel rahvalaulul ei ole kindlat värsimõõtu (esikohal on siiski 4-jalaline trohheus); sõna-alguslikest kaasja täishäälikuist moodustuva algriimi asemel esineb lõppriim; värsid on rühmitatud salmidesse; lauluviis on vahelduvam ja ulatuslikum; puuduvad iseloomulike nähtustena paralleelism ja korduskujundid; keel sarnleb enamvähem kaasaegsega.

Uuest rahvalaulust üldtuntud on näit. „Lilla istus vangitornis“, „Üks kuningatütar ja kuningapoeg“ jpt.

Ülesanne: Valida võrdlemiseks mõni vana ja uus rahvalaul ja määrata üksikasjaliselt iseloomulikud tunnused ning erinevused!

C. TEOSE KOOSTUS.

1. Teema.

Kirjandusliku teose juhtivat üldmõtet nimetame teemaks. Teema juhib teose sündmustikku.

Teemasid võib teoses olla mitu: pää- ja kõrvalteemad. A. H. Tammsaare jutustuse „Vanad ja noored“ üheks kõrvalteemaks on oma maalapikese armastus, pääteema sisaldub aga juba päälkirjas — see on vanade ja noorte vastuolu.

Kuigi teema sisaldub tavaliselt juba päälkirjas, ei tohi alati teemat samastada päälkirjaga. Päälkiri viitab sageli

ainult mingile tähtsamale momendile teose sündmustikus, teema on aga kogu sündmustiku kokkuvõtlik nimetus.

Teema hindamisel on tähtis arvestada selle huvitavust. Seltskonna tähelepanu köidavad suuresti kaasaja huviküsimustega seotud teemad (nn. aktuaalsed teemad). Ärkamisajal oli haarav näit. J. Pärna jutustuse „Oma tuba, oma luba“ talude päriksostmist käsitlev teema, sest see oli seotud päevahuvidega. Püsivamat väärtust annab teemale, kui ta on seotud üldinimlike huviküsimustega (niisugused on näit. vanade ja noorte vastuolu, kangelaslik eneseohverdus kaasinimeste või kodumaa eest jne.), mis ei saa kunagi vananeda.

2. Aine.

Teema käsitlemiseks vajab kirjanik ainet, nn. toormaterjali, mida saadakse mitmesuguseist allikaist: isiklikest elamustest, olustikust (miljööst), kunstiteoseist, ajaloost jne. Valdkond, kust teose aine saadud, määrab teose laadi. Nii võime rääkida näit. olustikulistest (A. Kitzbergi „Libahunt“ jt.), ajaloolistest (E. Vilde „Mahtra sõda“ jt.), muinasloolistest (Fr. R. Faehlmanni müüdid jt.), fantastilistest (Fr. Tuglase „Popi ja Huhuu“ jt.) jne. teoseist. Aine laadiga on lähedalt seotud aine ala, mis näitab lähemalt aine asukohta. Aine alaks võib olla näit. linna-, alevi-, küla-, mõisa-, talu- jne. elu.

3. Motiiv.

Teose teema käsitus on tervik, mis koosneb väikestest seotud üksustest. Selliseid vähimaid ning jagamatuid käsitlusüksusi kutsume teose motiivideks.

Motiivid jagunevad tähtsuse järgi pää- ja kõrvalmotiivideks. Päämotiivid on teose sisu kandvamaiks tegureiks. Juh. Liivi „Nõia tütre“ päämotiivideks on näit.: Leena päritolu, kasuvanemad, kahtlev perepoe, armastus, armukadedus, ebausku jne. Need on sündmustiku pääjooned.

Motiive võime veel liigitada hoog-, püsi- ja hingelulisteks motiivideks. Hoogmotiiviks (ehk dünaamilisteks m.) kutsume motiive, mida iseloomustab mingi tegevus või liikuvus, näit.: laevasõit, põllukünn, võidujooks. Püsimotiiviks (e. staatilisteks) kutsume motiive, mida iseloomustab olukorra (situatsiooni) püsivus, näit.: taluelu, kirik, mõis, mets, meri. Hingelulised (e. psühholoogilised) motiivid väljendavad hingeelu avaldusi — tunnet, tahet, mõtet. Näit.: armastus, vihkamine, solvumine, kannatus, unistus.

Ülesanne: Määrata motiivid mõnes lühijutus ja luuletuses!

4. Faabula.

Motiivid on seotud sündmustikulises teoses ajaliselt ja põhjuslikult. Varasemad sündmused põhjustavad hilisemaid. Sääraselt seotud sündmuste järjestust kutsume teose faabulaks. Faabula tähendab niisiis teose sündmustikku selle ajalises ning põhjuslikus järjestuses.

5. Iseloomustus (e. karakteristika).

Et tegelased teoses on tegevuse juhtijaiks, on tähtis nende tundmine. Seepärast pööratakse sündmustiku kujundamisel tähelepanu eeskätt tegelaste iseloomustamisele.

Iseloomustamine võib olla otsene või kaudne. Kui A. H. Tammsaare „Vanades ja noortes“ ütleb: „Tiina oli loomu poolest isa tütar, aga lisana peitus temas naiselik põikpeasus, järeleandmatus, kangekaelsus, mis süüta kannataja näo taha varju poeb“, siis on see otsene iseloomustus. Otse- ses iseloomustuses esitab kirjanik ise või mõne tegelase kaudu iseloomujooned. Kaudne iseloomustus avaldub päämi- selt tegudes ja välimuses.

Iseloom võib olla laadilt püsiv, kui ta jääb muutu- matuks kogu teose ulatuses (näit. Taavet Soovere), või muutu v, kui ta areneb koos sündmustikuga (näit. Välja- otsa Jaan teoses „Külmale maale“).

Tegelasi, kes on sündmustiku juhtijaiks ning küsimuste lahendajaiks, kutsume päätegelasteks ehk kange- lasteks. Kõrvaltegelaste ülesandeks on esile tõsta pää- tegelaste iseloomujooni.

Iseloomu vaatlemisele võib järgneda tegelase hindamine lugeja poolt. Selles on kõigepäält tähtis võtta seisukoht, kas kirjanik on suutnud tegelast kujutada usutavana ja elava- nana. Sellest oleneb kunstiline õnnestumine. Kõlbeliselt seisukohalt on sellele lisaks tähtis otsustada, kas tegelane on positiivne (s. t. hääd omadused on ülekaalus) või ne- gatiivne (s. t. halvad omadused on ülekaalus), väär- tuslik või väär tuse ta, meeldi v või eba meeldi v.

6. Ülesehitus (e. kompositsioon).

Vaatleme teose sündmustiku arenemise tähtsamaid mo- mente.

Teose algust, kus tavaliselt tutvustatakse tegelasi, nende suhteid ja olukorda, milles sünnib tegevus, kutsutakse eks- positsiooniks. Harilikult algab ekspositsioon rahuliku

olukorraga, mis siis rikutakse erakordsete sündmustega. Sündmused, mis põhjustavad rahuliku olukorra muutumist, moodustavad nn. sõlme. Järgneb sõlme lahendamine, sündmustiku arenemine (dispositsioon), mille aluseks on vastakaist huvidest tekkinud võitlus tegelaste vahel. Võitlus jaotab tegelased vastasrühmadeks. (A. Kitzbergi „Libahundis“ on näit. ühel pool Tiina, teisel pool Tammarud). Kokkupõrkeid nende vahel kutsume konfliktideks, vastastikuse võitluse arenemiskäiku intriigiks. Intriig areneb kas vastuolude suurenemise või tasandumise sihis. Vastuolude keerukusest ja vastakate huvide tugevusest oleneb pinevuse aste, mis saavutab tavaliselt haripunkti ehk kulminatsiooni sõlme lahenduse eel. Pinevuse haripunktile järgneb pööre — kaldumine lõpplahendusele, kus saavutatakse uuesti tasakaal, rahuldatakse huvid.

Sündmustiku kujundamises esineb siiski sageli erinevusi antud käigust. On teoseid, mis algavad järsult, otse sündmustiku arendamisega. Sel juhtumil tutvustatakse lugejat tegelaste ja olukorraga järk-järgult hiljem. Ekspositsiooni aines tik võib olla pillatud vahemärkustesse üle kogu teose või esineda hiljem sündmustiku vahel autori või mõne tegelase selgitusena (näit. Juh. Liivi jutustuses „Vari“ Villu vanemate lugu).

Teose ülesehitusel kasutatakse kolme põhimõtet: ühtsus-, vastuolu- (e. kontrasti-) ja astmelise tõusu (e. gradatsiooni-) põhimõtet.

Ühtsuspõhimõtte taotleb organismitaolist elulist tervikut. Mõju suureneb, kui sündmusega harmoneerivad looduspildid; nii kujutatakse näiteks rõõmu ilusa päeva, roimi sünge öö tagapõhjal.

Uuemais näidendeis viljeldakse näit. sageli nn. sümmeetrilist ühtsust — lõppvaatuses korratatakse esimese vaatuse olukorda (näit. A. Kitzbergi „Libahunt“).

Vastuolupõhimõte rajaneb hingeelulisel seadusel, et kujutus saab selgemaks ning tugevamaks, kui talle otseselt järgneb vastupidine kujutus. Nii näit. „Libahundis“ aitab esimese vaatuse talveõhtumeeleolu süngus tõsta heledasse valgusse teise vaatuse elava pildi kevadises metsas. Süngemeleolu järel saab siin Tiina rõõm erilise väljapaistvuse.

Vastuolu abil tõstetakse esile tundeid, mõtteid, tegelasi jne. Nii on vastuolu abil valgustatud näit. Juh. Liivi „Varjus“ vana ja noore mõisahärra omadusi, A. Kitzbergi „Libahundis“ kahe tõu erinevusi jne.

Astmelise tõusu põhimõte esineb kirjanduses vahest kõige valdavamalt. Tundeluules avaldub see meeoleolu süvendamises ja tõusus, jutustavas ja näitekirjanduses põnevuse järk-järgulises tõstmises.

Astmelist tõusu ei teostata alati pidevalt, vaid sageli laineliselt — kord põnevusastet suurendades, kord vähendades. Vahelduseks ning puhkuseks on ajutine langus vajalik. Uueaegses 5-vaatuselises näidendis on sageli kaks suuremat põnevuse tõusu: esimene III vaatuses, teine suurem tõus V vaatuses (näit. „Libahunt“). Ka jutustavas teoses võib olla mitu põnevuse astmelist tõusu.

Igalt eeskujulikult teose ülesehituselt nõutakse:

1. iga motiivi olemasolu teoses peab olema vajalik;
2. iga motiiv teoses peab olema antud olukorras usutav ning loomulik.

Loomulik pole näiteks, et seiklusjuttudes kangelasele saabub ikka abi mõni minut enne kindlana näivat surma. Loomulikud pole ka nende teoste lõpplahendused, mis ei järgne paratamatult sündmuste arenemisest (nagu näit. A. Kitzbergi „Kauka jumalas“).

Iga teose ülesehituse lõppsihiks on taotella ühtlast, elulist tervikut. Juh. Liivi „Vari“ on ülesehituselt puudulik näit.

seepoolest, et ta jääb tervikuna ebaühtlaseks: esimesed päänüügid on üksikasjalised ning võrdlemisi suure ulatusega, lõppnüügid aga lühenevad järsult ja muutuvad katkelisteks, mida tunduvalt veel suurendab asjaolu, et tegelaste arenemises jäetakse korduvalt vahele hulk aastaid.

A. KIRJANDUSE PÕHIJOOI

1. Lühikokkuvõte

II. POEETIKA.

Järgnevas poeetikaosas vaatleme üldjoontes ilukirjanduse põhi- ja eriliikide olemust.

A. ILUKIRJANDUSE PÕHILIIGID.

Ilukirjanduses eraldatakse kolm põhiliiki: lüürika, dramaatika ja eepika. Need põhiliigid jagunevad veel eriliikidesse.

1. Lüürika.

Lüürilised teosed on näit.: A. Haava „Oh kodumaa!“, Juhhan Liivi „Ta lendab mesipuu poole“, G. Suitsu „Kerkokell“, V. Ridala „Talvine õhtu“, M. Underi „Maantee“, H. Visnapuu „Jõuluöö“ jt.

Toodud näiteis on ühiselt omased: isiklike tundmuste ja elamuste tõlgitsemine, lühike ulatus, kõlalise külje rõhutamise (mida taotellakse rütmi, riimi, hääliku- ja sõnakorduste jt. abil), sündmustiku ehk faabula puudumine. (Harva esineb siiski faabulakatkendeid.) Need omadused ongi lüürika põhitunnused.

Lüürika tähtsamaid eriliike on:

H ü m n — pidulikke, ülevaid tundeid väljendav aateline (isamaalise, vaimuliku jne.) sisuga tundeluuletus.

Tähtsamaid hümne on meil J. V. Jannseni kirjutatud rahvushümn „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“, H. Visnapuu „Kodumaa laul“ jt.

Eleegia ehk kaebelaul — tundeluuletus, kus tõlgitsetakse kurbuse ning üksinduse meeleolusid.

Meie tuntumaid eleegiaid on K. E. Söödi „Metsateel“ ja A. Haava „Ei saa mitte vaiki olla“, „Ööbiku surm“ jt.

Epigramm — pilkelise sisuga lühiluuletus. Näit.:

ÜKS KUI MÕNIGI TEINE.

Ükskord oli üks mees. Ta sündis, kosis ja suri,

Enam ma temast ei tea. Aga ta oli üks mees. (Fr. R. F.)

Mõttesalm — tabav ning kokkusurutud värsikujuline mõtteavaldus. Näit.:

Kui korra südamed valla,

siis astuvad inglid alla. (J. L.)

Lüürilist värssteost, kus eriliikide tunnused ilmekalt puuduvad, kutsutakse lihtsalt lüüriliseks luuletuseks.

2. Dramaatika (e. näitekirjandus).

Dramaatilised teosed on näit.: Eduard Vilde „Pisuhänd“, A. Kitzbergi „Libahunt“, O. Lutsu „Kapsapää“, „Siniallik“, A. Mälgu „Lõunatuul“ jt.

Dramaatikasse kuuluvate teoste põhitunnuseiks on:

1. Sisuliselt: kohandumine lavaliseks ettekandeks; tegevusliku (dünaamilise) külje esiletõstmine; tegelaste aktiivne püüd saavutada kindel siht, mis jaotab nad kaheks vastasrüh-

maks, kelle vastastikuse võitluse arenemiskäiku (intriigi) jälgime kokkupörke õnneliku, lepliku või kurbloolise (traagilise) lahenduseni; tegevuse toimumine olevikus.

2. Välisvormiliselt: kahekõne ehk dialoog (= kahe isiku vastastikune või ka mitme ristlev kõne) või selle kõrval mõnikord ka monoloog (= üksiku tegelase ulatuslikum omaette kõne); jagunemine vaatusteks ehk piltideks, mis omakorda jagunevad etteasteiks (= vaatuse osa, kus tegelaste koosseis ei muutu).

Dramaatilised teosed jagunevad kolme päaliiki: a) tragöödiaks (e. kurbmängudeks), b) komöödiaks (e. naljamängudeks, lustmängudeks) ja c) lihtdraamadeks.

Parimaid tragöödiad on meil A. Kitzbergi „Libahunt“. Tragöödia näitab kangelase (antud näite puhul Tiina) üle jõulist võitlust takistustega ja murdumist selles.

Komöödiast on meil õnnestunumaid E. Vilde „Pisuhänd“. „Pisuhännale“ nagu komöödiale üldse on iseloomulik ebatoõsiste kokkupõrgete lõbus lahendamine.

Kui tragöödia kangelane taotleb tõsist ja üllast („Libahundis“ Tiina näit. taotleb iseseisva ja sisemiselt vaba isiku eneseteostamist armastuses), on komöödias esikohal liiga tühi- sed või väiklased huvid („Pisuhännas“ näit. andetu Sandri kirjanikunime ja -kuulsuse taotelu).

Lihtdraama (e. draama sõna kitsamas mõttes) all mõtleme näidendeid, mis on tragöödiataoliselt tõsise sisuga, aga väldivad lõppkatastroofi, omades leplikku lõpplahendust.

Ülesandeid:

1. Missugused tegelased moodustavad vastasrühmad eespool näiteks toodud draamateoseis?

2. Nimetada näidendeist tähtsamaid hoogmotiive!

3. Koostada iseseisvalt lühinäidend!

3. Eepika.

Eepilised teosed on näit.: soome rahvaeepos „Kalevala“, Jak. Tamme valm „Punik“, M. Underi ballaad „Merilehmad“ ja legend „Taevaminek“, Juh. Liivi lühijutt „Igapäevane lugu“, Fr. Tuglase novell „Popi ja Huhuu“ jt.

Eepiliste teoste põhitunnuseiks on: välismaailma sündmuste asjalik ja objektiivne kujutamine, kusjuures autori isiklikud elamused ja tundmused jäävad tagaplaanile; sündmustiku pidev arenemine (romaanis võib paralleelselt areneda koguni mitu faabulat); tegevuse toimumine minevikus. Kui lüüriline teos on eeskätt kirjeldav, dramaatiline teos dialoogiline, siis eepilises teoses võivad esineda koos kõik käsituslaadid — jutustav, kirjeldav ja dialoogiline.

Eepilise teose kunstilise mõjukuse saavutamise päävahendeiks on kujutatava maailma nägelikkus, tegelaskujude ja nende hingeliste elamuste usutavus.

Eepika tähtsamaid eriliike on:

E e p o s — ulatusliku sisuga värsimõõduline teos.

Algupäralt jaotatakse eeposed kahte liiki: r a h v a - ja k u n s t e e p o s t e k s. Rahvaeepos põlvneb päämiselt rahvalikest kangelaslugudest, mispärast kutsutakse teda k a n g e l a s e e p o s e k s. Tegelasteks on siin rahvuskangelased, jumalad ja vaimud.

Parimaid kangelaseeposi on kreeka „Ilias“, „Odüsseia“, soome „Kalevala“ jt.

V a l m — õpetliku sisuga mõistuluuletus või -jutt, mille tegelasteks on enamasti loomad.

Meie valmidest on õnnestunumaid Jak. Tamme „Punik“, „Siga“ jt.

B a l l a a d — ulatuslikum luuletus, mis jutustab mingit erakordsusse kalduvat sündmustikku ning on põhitoonilt lüüriline.

Ballaadides on kasutatud sageli rahvaluuleaineid (näit. Jak. Tamme ja M. Underi ballaadid) ja muud fantastilist ning üleloomulikku elementi.

Meie mõjukamaid rahvalaululisi ballaade on „Kalmuneid“, „Toomalaul“ jt.; kunstluules tuntumaid ballaade on M. Underi „Merilehmad“, „Kotermann“, J. Tamme „Vesineitsi“, J. Bergmanni „Ustav Ülo“ jt.

V a n a s õ n a — väljendab lühilauseelises, kuid ilmekas vormis rahva elutarkust ja kõlbelist suhtumist. Selles peegeldub rahva iseloom — mõtteviis, kombed, harjumused jne. Vana-sõnas on eeskätt hinnatav mõtteline tabavus.

M õ i s t a t u s — mingi tundmatu eseme või nähtuse kaudne kirjeldus, mis esitatakse eseme või nähtuse väljaarvamiseks, mõistatamiseks. Et mõistatamist raskendada, antakse kirjeldus õige kaudsete ning väheoluliste tunnuste abil.

R a h v a j u t t. Rahvajutu all mõtleme jutukujulisi rahvaluuletooteid, mis on pärit rahvasuust. Rahvajuttudevara jaotatakse kahte põhirühma: muinasjuttudeks ja muistendeiks.

M u i n a s j u t t — vabal mõttekujutusel põhinev rahvajutt, kus üleloomulik sündmustik esitatakse võimalikuna ning loomulikuna. Muinasjutu tegevustik pole rippuv tõelisest maailmast, ta pole seotud kindla aja ega kohaga. Näit.: „Hirmutsija“, „Seitse venda“ jt.

M u i s t e n d — rahvajutt, mis on esitatud tõestisündinud loona ja mille mõttekujutuslik element on seotud sageli tõelise koha (näit. Kaali järv), aja (vt. ajaloolisi jutte) või isikuga (näit. Kaarel XII).

Muistendeid, mis käsitlevad üleloomulikku maailma ja selle olendeid (vägilasi, jumalaid jt.) ning nende suhteid inimestega, kutsutakse müütideks. Näit.: Faehlmanni „Koit ja Hämarik“.

Rahvajuttude ülesehitusele on iseloomulik: tegelaste arvu piiramine ühe, kahe või kolmega; vastand-

tüüpide esitamine (näit.: rikas ja vaene; tark ja loll; suur ja väike); motiivide keskendamine ühe tegelase ümber: kaks tegelast ühe vastu on nõrgemad; kolmarv tegelaste, esemete ja sündmuste suhtes jm.

Ülesanne: Leida loetud rahvajuttudes muinasjutu ja muistendi tunnuseid ja rahvajuttude iseloomulikke ülesehitusvõtteid!

Novell ehk uudisjutt. Novelli ülesandeks on jutustada mõnd tõelist või fantastilist kitsapiirilist sündmust, kujutada kangelase elust mõnd väljapaistvamat ning huvitavamat osa. Novellil on ainult üks keskne teema, sündmustik areneb sirgjooneliselt ning harunemata. Ei kujutata tavaliselt iseloomude arenemist, need on kujunenud ning valminud. Tegevus areneb hoogsalt, tunduva pinevusega. Eriti taotellakse mõjukat lõpplahendust. See peab sisaldama kaalukat, uudset, üllatuslikku.

Meie parimaid novelle on näit. Fr. Tuglase „Popi ja Huhuu“, „Inimese vari“ jt.

Novell e t t — lühijutt ehk lühinovell, mis omab tunduvalt piiratud või katkendilist sündmustikuarendust ja meeleolukust. Näit.: Juh. Liivi „Ilus suvepäev oli“, „Igapäevane lugu“, „Juak“ jt.

Romaan. Eepose kõrval on romaan kõige ulatuslikum eepiline liik. Elu kujutus on siin üksikasjaline, laiahaardeline ning täielikkust taotlev. Sageli arendatakse mitut sündmustiku-ahelat (faabulat), mis kohati ühtides ning põimudes, kohati üksteist täiendades moodustavad terviku.

Kui novellis on tegelased iseloomult kujunenud, on romaanis sageli vastupidi — siin näidatakse tegelaste arengukäiku ning kujunemist.

Ülesehituselt on romaan lahtine: lõpplahendus jätab võimaluse tegevuse edasiarendamiseks.

Meie rohkeist romaanidest mainigem näiteks E. Vilde „Külmale maale“ ja „Mahtra sõda“, M. Metsanurga „Taavet Soovere elu ja surm“, A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ jt.

Romaanil on väga palju eriliike. Kui romaanis on näit. esikohal ajaloolised ained, siis räägime ajaloolisest romaanist (E. Vilde „Mahtra sõda“); kui valgustatakse erilise süvenemisega tegelaste hingeelulist külge, siis — psühholoogilisest romaanist (A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ IV); kui on esikohal olustiku kujutamine, siis — olustiku- ehk miljööromaanist (E. Vilde „Külmale maale“); kui on esikohal kuidagi väljapaistva isiku või tüübi kujutamine, — siis isiku- või tüübiromaanist (M. Metsanurga „Taavet Soovere elu ja surm“) jne.

Jutustus — ülesehituselt ebamäärane romaani ja novelli vaheline eepiline teos, mil on piiratum sündmustik ning lühem ulatus kui romaanil, puudub aga novelli tihedaks kokkusurutud ülesehitus ja hoogne ning pidev sündmustiku-arendus.

Väljapaistvamaid jutustusi on näit. A. H. Tammsaare „Vanad ja noored“, O. Lutsu „Kevad“ I, II jt.

Ülesanne: Katsetada iseseisvalt mõne lühema ning meeldivama eepilise eriliiki kuuluva teose kirjutamisega.

B. PROOSATEOSTE LIIKE.

Proosast räägitakse sõna kitsamas ja laiemas mõttes. Ilukirjanduse ulatuses mõtleme proosa all sidumata kõnes kirjutatud teoseid. Need moodustavad proosa, sõna kitsamas mõttes. Proosa all sõna laiemas mõttes mõistame kõiki kir-

janduslikke teoseid, mis jäävad väljapoole ilukirjanduse mõistet ning kunstilist väljendusviisi. Nad on kirjutatud nn. proosastiilis.

Osa proosastiilis kirjutatud teoseid läheneb siiski mõnes osas väljapaistvalt kunstilisele stiilile. Sääraseid proosateoste liike on:

1. Re is i k i r j e l d u s — reisirähelepanekuid ja elamusi kujutav teos. Näiteks: J. Parijõgi „Öpperännak Saaremaale“, „Soome“ jt.

2. M e m u a a r — mälestusteos, kus autor jutustab oma minevikuelamusist ja tähelepanekuist. Näiteks: A. Kitzbergi „Ühe vana tuuletallaja noorpõlve mälestused“ I, II; O. Lutsu „Vanad teerajad“, „Kuldsete lehtede all“, „Ladina köök“ jt.

SISUKORD.

Saateks	3
Tähtsamaid lühendeid	4
I. Kirikukirjandus (1600—1800)	5
II. Ilmliku kirjanduse algus (1800—1860)	6
1. Algatajaid	6
2. Rahvavalgustuslik kirjandus ja O. W. Masing	7
3. Kr. J. Peterson — uuestisündiva eestluse esimene tulihing	10
4. Eelärkamisaeg (1830—1860) ja J. V. Jannsen	14
III. Rahvuslik ärkamisaeg (1860—1890)	19
1. Kreutzwald — „Kalevipoja“ looja	20
2. Koidula — isamaahümnide looja	25
3. Teisi ärkamisaja luuletajaid	31
4. Kaks ärkamisaja proosakirjanikku (J. Pärn ja E. Bornhöhe)	32
IV. Venestusaja kirjandus (1890—1905)	35
1. Kaks eelegilist laulikut (K. E. Sööt ja A. Haava)	35
2. Juhan Liiv — saatuselaulik	39
3. August Kitzberg — eesti kunstilise draama rajaja	46
4. Eduard Vilde — realismi võiduleviija eesti kirjanduses	52
V. Noor-Eesti aegne kirjandus (1905—1917)	59
1. Gustav Suits — elu tule laulik	60
2. Friedebert Tuglas — eesti uusromantilise novelli rajaja	67
3. A. H. Tammsaare — „Tõe ja õiguse“ autor	72
VI. Eesti Vabariigi aegne (1917—1940) kirjandus	79
1. Luule (M. Under ja H. Visnapuu)	79
2. Jutukirjandus (M. Metsanurk, O. Luts ja A. Gailit)	81
3. Näitekirjandus (H. Raudsepp)	84

LISA	85
I. Stilistika	85
Põhimõisteid	85
A. Luulekeel	86
1. Kõnekujundeid	87
2. Lausekujundeid	92
3. Kõlakujundeid	96
4. Stiilikujundeist üldiselt	98
B. Värsiõpetus	98
1. Põhimõisteid	98
2. Eesti kunstluule värsimõõt	100
3. Riim	101
4. Salm	104
5. Eesti rahvalaulu värss	105
C. Teose koostus	107
1. Teema	107
2. Aine	108
3. Motiiv	108
4. Faabula	109
5. Iseloomustus	109
6. Ülesehitus	110
II. Poetika	114
A. Ilukirjanduse põhiliigid	114
1. Lüürika	114
2. Draamatika	115
3. Eepika	117
B. Proosateoste liike	120

A

15364

166993

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01049445 0

